

MİMARLIK, PLANLAMA VE TASARIMDA ÖNCÜ VE YENİLİKÇİ ÇALIŞMALAR

All Sciences Academy

MİMARLIK, PLANLAMA VE TASARIMDA ÖNCÜ VE YENİLİKÇİ ÇALIŞMALAR

Editör

Doç. Dr. Enver KENDAL

Mimarlık, Planlama ve Tasarımda Öncü Ve Yenilikçi Çalışmalar

Editör: Doç. Dr. Enver KENDAL

Dizayn: All Sciences Academy Design

Basım Tarihi: Aralık 2024

Yayıncı Sertifika Numarası: 72273

ISBN: 978-625-5954-20-6

© All Sciences Academy

www.allsciencesacademy.com

allsciencesacademy@gmail.com

İÇERİK

1. Bölüm	5
Suya Giden Bellek: Hasankeyf	
<i>Düzgün ÇAKIRCA</i>	
2. Bölüm	24
Tarihi Çevrede Baraj Uygulamaları ve Kalkınma	
<i>Düzgün ÇAKIRCA</i>	
3. Bölüm	63
<i>Mimari Yapı-Çevre İlişkisi Bağlamında “Katılım Estetiği Modeli”ne Alternatif Bir Yaklaşım: Olbia Sosyal Merkezi Örneği</i>	
<i>Sezen Başak ÖZÜNUR ŞAHİN, Hacer MUTLU DANACI, Kemal Reha KAVAS</i>	
4. Bölüm	85
Arkeolojik Alanların Planlama Sürecine Dâhil Edilmesi The Museum Hotel Antakya Örneği	
<i>Merve BULANIK, H. Derya ARSLAN</i>	
5. Bölüm	107
Yeşil Alt Yapı Elemanlarından Hobi Bahçelerinin Kullanıcı Tercihleri Doğrultusunda Tasarımı: Erzurum İli Örneği	
<i>Birgül ESMERAY, Aslıhan ESRİNGÜ</i>	

Suya Giden Bellek: Hasankeyf ¹

Düzgün ÇAKIRCA ²

¹ Bu çalışma, Trakya Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan “Su Politikaları Bağlamında Fırat-Dicle Havzasında Kültürel Mirası Korumanın Koşulları” başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Bolu/Türkiye, ORCID:0000-0003-4799-1940, duzguncakirca@ibu.edu.tr

ÖZET

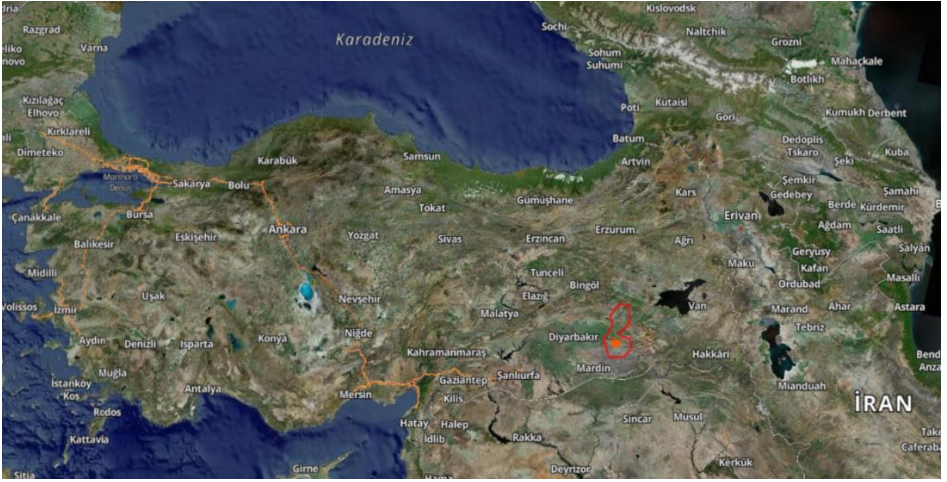
Değişik amaçlarla yapılan barajlar, başından beri sosyo-ekonomik, kültürel, çevresel ve ekolojik gibi birçok boyutta olumsuz etkileri nedeniyle hep tartışma konusu olmuştur. Bu nedenle bu tür yapıların çevresel ve sosyo-kültürel etkilerinin bilinmesinin ve sorgulanmasının sağlıklı bir sosyo-ekonomik ve kültürel kalkınma açısından önemlidir. Bu düşünceden hareketle bu çalışmada, Ilısu barajının kültürel miras üzerindeki etkileri Hasankeyf esasında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hasankeyf, Baraj, HES, Kültürel Miras, Ilısu Barajı

GİRİŞ

Artan su talebini karşılamamanın seçeneklerinden biri olarak görülen baraj uygulamaları, kısa vadede su talebini karşılamakla beraber, ancak uzun vadede yarattığı birçok sorun nedeniyle dünyanın değişik ülkelerinde günümüzde artık tercih edilebilir seçenek olmaktan çıkarılmış ve bu doğrultuda prensipler oluşturularak yapılanmalara gidilmiştir (Burak; Duranyıldız; Yetiş, 1997).

Dünyada bu gelişmeler olmakla birlikte, Türkiye’de bu yönde henüz bir politik, idari ve hukuki yapılanma oluşturulamadığından yapımı biten, devam eden ve yapılacak çok sayıda baraj projesi nedeniyle bu alanlarda ciddi tahribatlar yaşanmaktadır. Bunun 54 uygarlığın yaşadığı ve aynı zamanda da ilk yerleşim alanları olan Anadolu ve Mezopotamya coğrafyalarında yaşanması, konuyu ayrıca daha da önemli kılmaktadır. Bu anlamda böylesine zengin bir tarihi kültürel miras potansiyele sahip bu alanlarda baraj yapımlarında büyük bir hassasiyet gösterilmesi gerekir. Bu noktada, önemli bir alan olan Fırat-Dicle havzasında bu uygulamaların 1960 lı yıllardan itibaren günümüze kadar yoğun bir şekilde yürütülmekte olması, bu alanlardaki somut ve soyut miras için kaygı verici bir durum yaratmaktadır. Ayrıca uygulamaların büyük ölçüde uluslararası kabul ve şartnamelere uyulmadan yapılmış olması, olayın ciddiyetini daha da artırmaktadır Dicle Üzerinde yapılmakta olan Ilısu barajı da bu kaygılar nedeniyle başından beri yapımı hep tartışmalı olduğundan, bu kapsamda irdelenmiştir

Şekil 1: Hasankeyf yerleşiminin bulunduğu konum ([https:// parselsorgu.tkgm.gov.tr](https://parselsorgu.tkgm.gov.tr))

HASANKEYF VE ALANDA TARİHSEL SÜREÇ

Mağara devrinden kalma 5 binden fazla mağara ile dünyanın en büyük mağara merkezlerinden biri olan Hasankeyf'in MS. 10. yüzyıldan itibaren "Hısn Keyfâ" olarak adlandırıldığı görülmektedir. Kentin adı zamanla "Hasankeyf" e dönüşmüştür. (Biricik, 2006; Cernea,2006)

Resim 1: Su altında kalma öncesinden Hasankeyf'ten genel görünüm (Kaynak: Nevit DİLMEN -2008)

Hasankeyf Dünya’da bildiğimiz diğer antik yerleşim yerleri gibi sadece yapıtlarıyla ön plana çıkmıyor. Hasankeyf en az dokuz bin yıldır süresiz bir yerleşim yeridir. Bu bildiğimiz diğer tarihi ve antik yerlerin çoğu için geçerli değildir. Hasankeyf halen canlıdır. Hasankeyf'in bugüne kadar bu şekilde yaşamasının önemli bir nedeni insanların burayı 60'lı yıllara kadar terk etmeyişidir. Yine Anadolu/Mezopotamya'da antik ve orta çağdan büyük oranda ayakta kalan tek yerdir. Birçok kişinin ifade ettiği inanılmaz güzellikte bir açık hava müzesidir. Çok sayıda yapıtlarıyla en az 20 kültürün iz bıraktığı bir antik şehirdir. Sırasıyla Asurlar, Medler, Persler, Romalılar, Bizanslar, Emevîler, Abbasiler, Selçuklar, Artuklular, Eyyubiler, Osmanlılar Hasankeyfte hüküm sürmüş ve her kültür bir iz bırakmıştır.

Hasankeyf, Doğu Anadolu'da, Antik Doğu'nun süper güçleri (Partanlar ve Sasaniler) ile batının süper güçleri olan Romalılar ve daha sonra Bizanslılar arasındaki hükümdarlık savaşlarındaki en uzak üstür. MS. 4. yüzyılın ortalarında Âmid (Diyarbakır) çevresini ele geçiren Bizans İmparatoru Konstantinos tarafından, bölgeyi korumak amacıyla iki nehir arasında "sınır kaleleri" olarak inşa edilmiş çok sayıda eser bulunmaktadır. O dönemde inşa edilen iki kaleden biri olan "kaya-kale" anlamında Hesnâ-Kehpâ (Hasankeyf Kalesi), MS. 363'te Erzen Bölgesi'nin merkezi olmuştur.

M.S. 6. ve 7. yüzyıllarda, Hasankeyf ve Mezopotamya'da yaygın bir şekilde bir Hristiyan topluluğunun görülmesi nedeniyle burada bağımsız bir kilisenin kurulduğu görülmektedir.

Hasankeyf Erken İslam hükümdarlıkları Emevi ve Abbasiler döneminde, alan Diayr-u-Bekr olarak adlandırıldı. Hasankeyf ilk olarak, Mervaniler ve Hamdaniler döneminde beylik arazilerinin bir parçası oldu. Daha sonra da 11. Yüzyıldan itibaren Selçuklular tarafından Selçuklu topraklarına dahil edildi.12.Yüzyılın başlangıcından itibaren, Büyük Selçuklu İmparatorluğu içinde bir krallık olan Artuklular, başkent olarak Hasankeyf'i seçmişlerdir. Bu dönemde bir tepesinde darphanede demir para üretilen Hasankeyf altın çağını bu zaman yaşadı. (1.100-1.236 civarlarında). Karaaslan, Artuklular'ın Kralı sanat ve mühendislik harikası olan bir köprü inşa etti ve bu da o zaman yapılanlar içerisinde en büyüğüydü. Aynı zamanda bir kale, taşlık plato üzerine "yukarı kasaba" olarak bilinen bir "gizli kasaba" ve taraçaların aşağısına pek çok bahçe ve üzüm bağı inşa etti. Hasankeyf Artuklular Döneminde Artukluların başkentiydi ve bir tepesinde darphanede demir para üretiliyordu. Aynı dönemde Hasankeyf, İpek Yolu üzerinde önemli bir transit noktası haline geldi. İpek yolu bir dönem Hasankeyf'teki zamanın en büyük taş köprüsü üzerinden geçiyordu. Hasankeyf'teki zanaatkarlık uzun süre çok gelişkindi ve ürünler Mezopotamya'nın ortalarına kadar satılıyordu. Orta çağda bu şehirde çoğu zaman en az 10 bin insan yaşıyordu. Hasankeyf, köprüsünün yanında El Rızk Camisi, Zeynel Bey türbesi, Artuklu hamamı, 5-6 bin mağara ve özellikle kayanın üzerindeki kale ile üzerindeki çok sayıda yapıyla tanınmaktadır. (Hasankeyf'i Yaşatma Girişimi, 12.10.2006 Raporu)

1236'da alan Eyyubi'ler tarafından fethedildi ve burası bir prenslik oldu. Pek çok Hasankeyf yapısı bu dönemden kalmaz. (Bunlardan bazıları şunlardır: Ulu Cami, Cami-el-Rızk, Sultan Süleyman Camii, Kızlar Camii ve Küçük saray) (Zengin, 19994)

Kısa bir süre sonra bölge ve Anadolu'nun geri kalan kısmı Moğollar tarafından işgal edildi. Burası doğunun süper gücü olan Moğollarla, Memlukler ve Safeviler arasında iktidar mücadelelerine sahne oldu. Ardından Akkoyunlu'ların tahta geçmesini izleyen kısa bir toparlanma periyodu gelmekte olup ki Zeynel Türbesi (anıt) bu dönemden kalmaz.

Daha sonra bölge 16. Yüzyılda düşüp, Osmanlı himayesine girdi. 17. yüzyıldan sonra tarihsel kayıtlara göre Dicle üzerindeki büyük köprüden bahsedilmediği için, muhtemelen köprü 16. yüzyıl sonunda veya 17. yüzyıl

başında tahrip olmuştur. Hasankeyf önemini 17. yüzyıldan itibaren önemini yitirmiş fakat hiçbir zaman tamamen ortadan kalkmamıştır. (Zengin, 19994)

Hasankeyf, 20. yüzyıla mütevazı küçük bir ticaret merkezi olarak ulaştı. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra burada yaşayanlar tarafından bütünüyle terk edildi ve buraya sığınan birkaç çiftçisi ile bir hayalet kasaba haline geldi. (Eawag – Aquatic Research; Independent review of the Environmental Impacts Assessment Report (EIAR) 2005 on the future Ilisu Dam (Turkey); Şubat 2006)

HASANKEYF'TE YERLEŞME SÜRECİ

Hasankeyf'te yerleşme süreci; tarihi süreç içerisinde neolitik dönemden başlamak üzere yoğun olarak Asur dönemine kadar uzanan sayısı 7500 kadar olan mağara yerleşimleri, Romalıların MÖ IV.-II. yüzyıllarda inşa ettiği “Roma Garnizon Kenti özelliği, Artuklu ve Eyyubi hâkimiyetine bağlı olarak şekillenen Orta çağ yerleşim dönemlerinden günümüze kadar gelen bir süreçtir (Biricik, 2006).

Tarihi süreç içerisinde Hasankeyf yerleşmesinin fiziki yapısını değerlendirdiğimizde üç ana yerleşim yapısı olduğunu söyleyebiliriz.

Aşağı Şehir (Sur İçi): Orta Çağ dönemine ait tarihî yapıların çoğunun yer aldığı modern yerleşim yeri ile iç içe,

İç Kale” veya “Yukarı Şehir: Kale sınırları içerisinde olan

Rabat (Sur Dışı): Dicle Nehri'nin kuzeyinde yer alan kısımlarından oluşmaktadır.

Hasankeyf, MS. 5. yüzyılda Süryani Piskoposluğuna ve 1101–1232 tarihleri arasında da Artukoğullarının “Hıns-ı Keyfa” koluna başkentlik yapmıştır. Hasankeyf, 7. yüzyıldan itibaren İslam hâkimiyetine girmiştir. Hasankeyf, 1. Dünya Savaşı sırasında terk edilerek harabeye dönüşmüş, daha sonra buraya yerleşen köylüler tarafından yerleşim yeri haline getirilmiştir. (Zengin, 1994)

1967 yılında mağaralarda yaşayan ailelerin barınması için evler yapılarak, 1990 yılında yapılan bir düzenleme ile Hasankeyf ilçe haline getirilerek Batman'a bağlanmıştır. Son verilere göre yaklaşık 4000 kadar nüfusu bulunmaktadır. Güncel durumu itibarıyla İlçe Merkezi Kale ve Bahçelievler Mahallesi olarak iki mahalleden oluşmaktadır. (Hasankeyf'i Yaşatma Girişimi, 12.10.2006 Raporu)

ILISU BARAJ ALANINA İLİŞKİN FİZİKİ DURUM VE BARAJIN UYGULAMA SÜRECİ

Dicle havzasında ve Dicle nehri üzerinde baraj planlama çalışmaları ilk olarak 1954 yılında başlamıştır. Bu kapsamda yer alan Ilisu barajına ilişkin çalışmalar ise; plan/proje çalışmaları, 1972 yılında tamamlanmış, 1996-97 yılında ise ihalesi yapılarak inşa sürecine girilmiştir. 9 ili kapsayan, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamında inşası planlanan 22 barajdan biri olan bu baraj, konum olarak, Dicle nehri üzerinde olup, Mardin

ve Şırnak il sınırları arasında Dargeçit ilçesinin 15 km doğusunda konumlanmaktadır (GAP Dergisi,1993)

Ilısu Baraj inşaatının bitirilmesi ve suyun tutulmasıyla birlikte, Dicle nehrinde barajdan itibaren geriye doğru 136 km'lik bir göllenmenin olacağı, (hata bu göllenmenin yan kollarla birlikte 180 km yi bulacağı) tahmin edilmektedir. Buna göre baraj göl alanının 313 km², hacminin 10,4 milyar m³, yüksekliğinin 138 m ve genişliğinin ise yaklaşık 1820 m olacağı öngörülmektedir (GAP BKİB, 2000)

Başından beri kültürel miras, çevre, ekoloji ve sosyal yapı üzerinde çok sayıda olumsuz sonuçlara yol açacağı düşüncesiyle, değişik kesimler tarafından her zaman tepkiyle karşılanan Ilısu barajı, 2019 Ağustos ayında tamamlanarak su tutulmaya başlanmıştır.

Baraj gölü su seviyesinin tamamlanmasıyla, birçok yerleşimle birlikte arkeolojik kültürel mirasa dair sayısı bilinmeyen yer altı ve üstü veri de sulara gömülmüş oldu. Bunlardan biri de Hasankeyf yerleşimidir.

Şekil 2: Güncel olarak Ilısu barajı ve Hasankeyf ([https:// parselsorgu.tkgm.gov.tr](https://parselsorgu.tkgm.gov.tr))

HASANKEYF YERLEŞİMİNDE TESCİL SÜRECİ VE VARILAN SONUÇ

Hasankeyf ve çevresi 1981 yılında 1. Derece Doğal ve Arkeolojik Sit Alanı ilan edilmiştir. UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'ne alınması için de çeşitli sivil toplum örgütlerince kamuoyu oluşturularak çalışmalar yürütülmüş ancak başarısızdır.

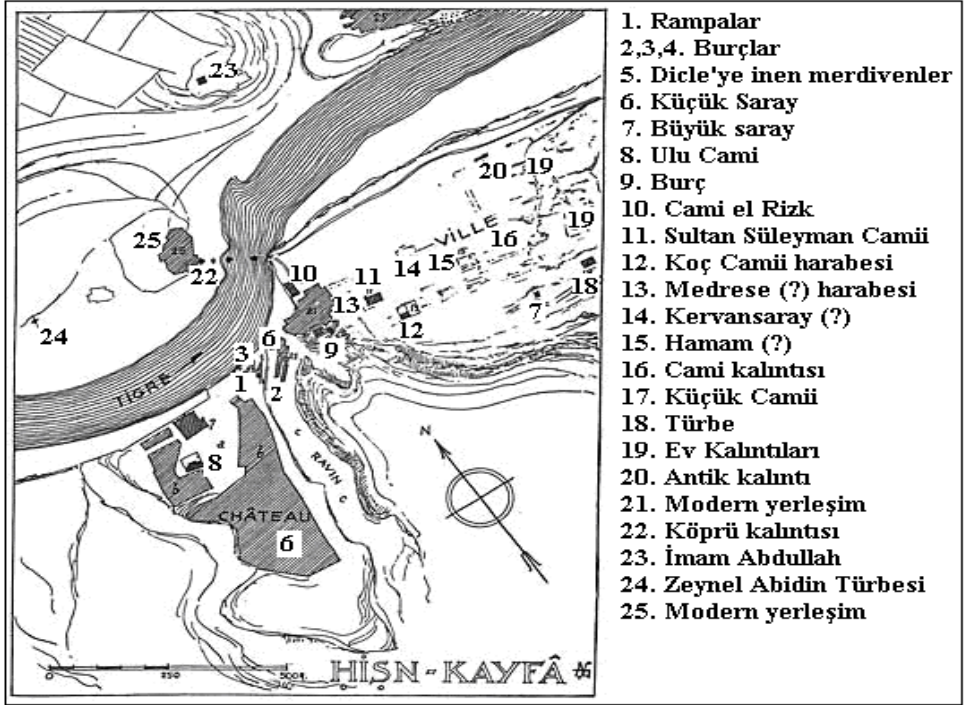
Güncel durum itibariyle, değişik işlevde 22 kadar tescilli yapısı, (Bunlardan Zeynel Bey türbesi, İmam Abdullah türbesi ve zaviyesi, Süleyman Han camii minaresi, Taş kapı ve çeşme bölümü, Kızlar camii, Artuklu hamamı, Hasankeyf kalesi orta kapısı yeni yerleşim alanın taşınmıştır) diğer bilinmeyen arkeolojik veriler ile aktif yaşam mekân ve alanlarıyla bütüncül olarak baraj sularına terk edilmiştir.

HASANKEYF YERLEŞİMİNDE KAZI SÜRECİ

Alanda 1985'te 2003 yılına kadar Oluş ARIK tarafından yürütülen kazı süreci, daha sonra 2004 yılından 2013 yılına kadar Prof. Dr. Abdüsselam Uluçam tarafından devam edilmiş ve alanda 2013 yılında bu yönlü çalışma sonlandırılmıştır.

Baraj kotu 510 metreden 479 metreye indirilseydi Ilısu barajı havzası dışında kalacağı belirtilen Hasankeyf'in en önemli anıtları aşağıda verilen tablo ve haritalarda belirtilmiştir.

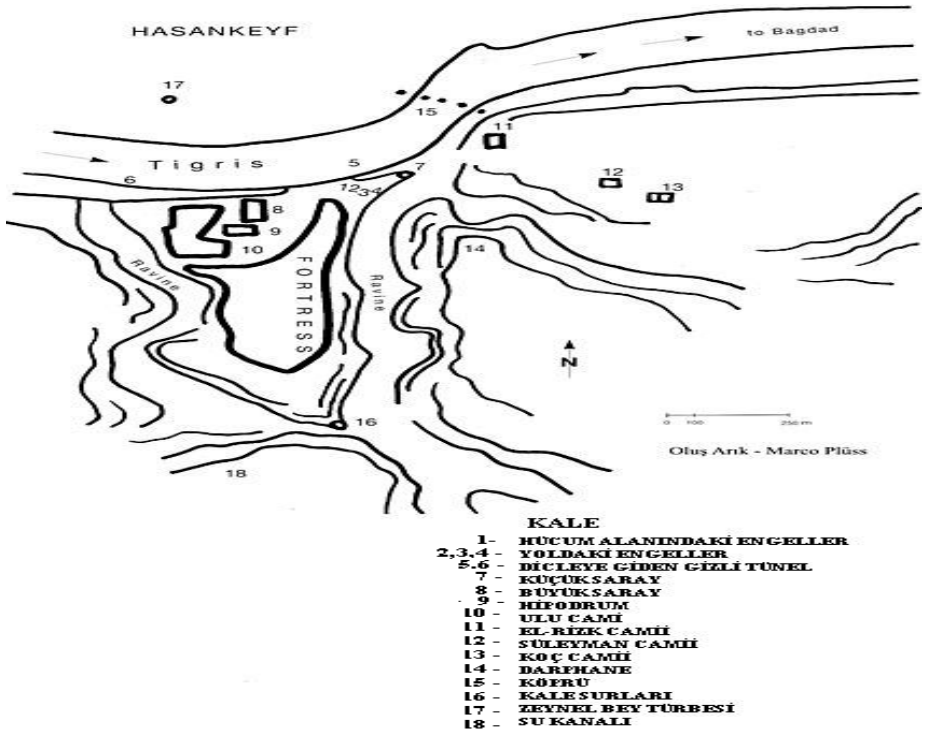
(Hasankeyf'i Yaşatalım Sempozyumu Sonuç Bildirgesi, 2006; ÇED Raporu, 2005; Tablo EK:1-D)

Şekil 3: Hasankeyf ve Günümüze Kalan Başlıca Taşınmaz Kültürel Varlıklar (Albert Gabriel,1940)

Tablo 1: Kültür Bakanlığı'nın Hasankeyf Kültürel Varlıklar Envanter Listesi, (2007)

Adı	Tipi	Yüz vıl	Nehir Yatağı	Alan Y�ksekl ęi (m)	Y�kse klik
Köprü	Köprü	12.	Sol ve	460	45
El-Rizk Camii	Minareli	13.	Sağ	480	40
Bina	?	?	Sağ		
Sultan Süleyman	Minareli	14.	Sağ	500	40
Koç Camii	Cami	15.	Sağ	502	7
Dini Okul	Okul	15.	Sağ	502	?
Kızlar Camii	Cami	13.	Sağ	499	3
Mezarlık	Mezarlı	?	Sağ	490	1
Zeynel	Mozole	13.	Sol	470	8
Türbe	Mozole	?			?
İmam Abdullah	Mozole	14.	Sol	480	20
Bina	Hamaml	16.	Sol	465	8
Mezarlık	Mezarlı	14.	Sol	490	1
D�kk�nlar		12.	Sağ	490	3
Kale Kapısı No.	Kale	12.	Sağ	490	?
Kale Kapısı No.	Kale	12.	Sağ	510	7
Kale Kapısı No.	Kale	12.	Sağ	550	6
Küçük Saray		13.	Sağ	540	15
İnsan Yapımı	Evler	12.	Sağ	510	3
Büyük Saray	Kral	12.	Sağ	550	5
Türbe	Mozole	13.	Sağ	500	?
Büyük Camii	Minareli	12.	Sağ	550	5

Şekil 4: Hasankeyf'teki Önemli Bazı Anıtlar ve Yerleri (Arık; Plüss, Hasankeyf, 2001)

Tablo 2: Hasankeyf'te Kültür Bakanlığı Tarafından Listelenmeyen Diğer Kültürel Varlıklar

Kayalık İçine Oyulmuş Merdivenler		12.	Sağ	460	70
Üzüm Bağları	Bahçeler	?	Sağ	470	0
Mescidi Ali Camii	Cami	15.	Sağ	?	?
Su Kanalları		12.	Sağ	?	?
Bazilika		10.	Sağ	?	?

Tablo 3: Su Kotuna Göre Hasankeyf'te Kültürel Varlıklarının Etkilenme Durumu

Su Bilgileri:

- Baraj Gölü Maksimum Su Kotu: 526 m.
- Hasankeyf Merkezinde Dicle Nehrinin Mevcut Ortalama Su Kotu: 463 m.
- Hasankeyf Merkezinde Ortalama Su Yükselmesi: 63 m. **(DSİ, 2005)**

HASANKEYF KENT BÖLÜMLERİ	SU YÜKSELMESİNDEN ETKİLENME DURUMU
<u>YUKARI KENT KÜLTÜREL VARLIKLARI</u> <u>(Ortalama kot: 530 -550 m.)</u>	Baraj suyu ALTINDA KALDI
Kale	
Küçük saray	
Büyük saray	
Ulu Cami	
Çarşılar	
Medrese	
Hamam	
Mezarlıklar ve Türbeler	
Gelişmiş Mağara Evler (4200 Adet)	
HASANKEYF KENT BÖLÜMLERİ	SU YÜKSELMESİNDEN ETKİLENME DURUMU
<u>KARSI KENT KÜLTÜREL V ARLIKLARI</u> <u>(Ortalama kot: 465-500 m.)</u>	Baraj suyu ALTINDA KALDI
Zeynel Bey Türbesi	
İmam Abdullah Türbesi	
Artuklu Köprüsü	
HASANKEYF KENT BÖLÜMLERİ	SU YÜKSELMESİNDEN ETKİLENME DURUMU
<u>ASAGI KENT KÜLTÜREL V ARLIKLARI</u> <u>(Ortalama kot: 483-500 m.)</u>	Baraj suyu ALTINDA KALDI
El Rızk Camii	
Koç Camii	
Sultan Süleyman Camii	
Kızlar Camii	
Küçük Cami	
HASANKEYF KENT BÖLÜMLERİ	SU YÜKSELMESİNDEN

	ETKİLENME DURUMU
KARŞI HASANKEYF KENT BÖLÜMLERİ	Baraj suyu ALTINDA KALDI
(Ortalama kot: 470–520 m.)	
Konutlar	
Çarşılar	
Camiler	
Resmi Daireler	
Diğerleri	

ILISU İÇİN BARAJ SEÇENEKLERİ

2010 yılında ODTÜ İnşaat Mühendisliği tarafından Mevcut Ilısu Barajı'nın Hasankeyf'e etkilerini tamamen ortadan kaldıracak ve sular altında kalmasını tamamen önleyecek; *Ilısu Barajı ve HES, Alternatif Çözümlerin Araştırılması (Ilısu Dam and Hepp, Investigation of Alternative Solutions)* adlı mastır tezi çalışmasına göre; bir baraj yerine alternatif 5'li sistem baraj projesi önerilmiş ve planlanmıştır (Şekil 9-10-11).

Bu projeye göre;

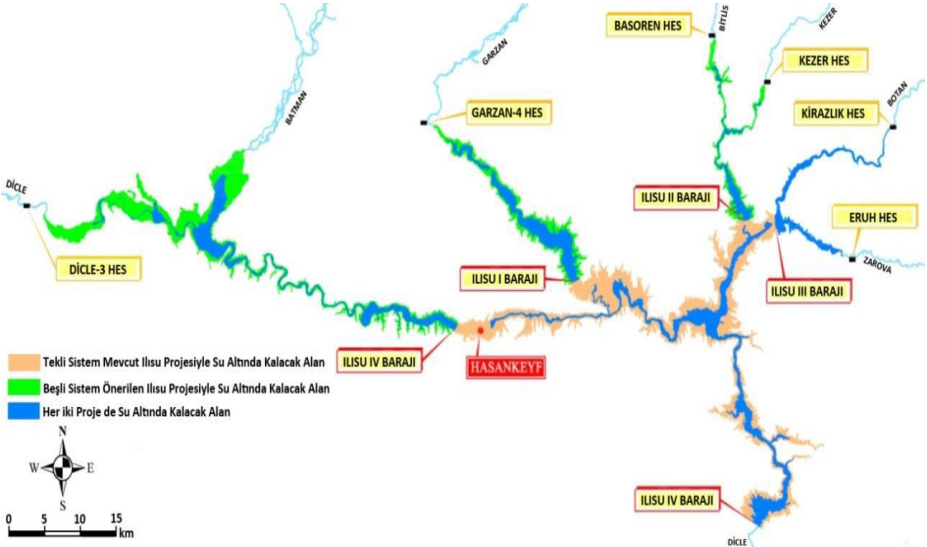
Dicle Nehri üzerinde tek yerde bir Ilısu Barajı projesi yerine, Dicle Nehri ve kolları üzerinde beş ayrı yerde daha küçük ve Ilısu HES I-II-III-IV-V adlarıyla beş Ilısu Barajı planlanmıştır. Bu projede Hasankeyf yerleşmesini de içine alan Dicle Nehri'nin 5,5 km'lik kesimi doğal şekliyle muhafaza edilerek baraj rezervuarının dışında bırakılmıştır. Kısacası Hasankeyf, sayısız tarihi kalıntı ve nesli yok olabilecek canlılar sular altında kalmaktan kurtulacaktı. Öte yandan barajın depolandığı su alanı 321 km²'den 235 km²'ye düşerek, 86 km²'lik tarım toprağı alanının su altında kalması önlenecekti. Dolayısıyla sular altında kalan alan %27 azalacaktı. (Yalçın, 2010). Ancak yetkili kurum ve kuruluşlar tarafından gerek bu alternatif gerekse başka seçenekler dikkate alınmamış ve mevcut Ilısu projesi sürdürülmüştür.

Şekil 11: Mevcut İlisu Barajı Projesiyle sular altında kalacak alan-Rezervuar alanı (Yalçın, 2010).

Şekil 12: Önerilen Alternatif 5’il Sistem İlisu Barajı Projesiyle sular altında kalacak alan-Rezervuar alanı (Yalçın, 2010).

Şekil 13: Tekli Sistem Mevcut Ilisu Projesiyle Su Altında Kalacak Alan ve Beşli Sistem Önerilen Ilisu Projesiyle Su Altında Kalacak Alanın Karşılaştırılması (Yalçın, 2010).

KORUMADA TAŞIMA VE MEVZUATSAL DURUM

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Madde 10: “Kültür ve Turizm Bakanlığı, korunacak olan taşınmaz kültürel doğal varlıkların, korunmasına ilişkin diğer tedbirleri almak ve uygulamak ayrıca ilgili varlığa sahip olan veya işletme hakkı verilen Kuruluşları da gözetlemekle yükümlüdür.”

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Madde 20: “Taşınmaz kültür varlıkları ve parçalarının, bulundukları yerde korunmaları esastır.”

1964 tarihli “İkinci Uluslararası Anıt Mimar ve Teknisyenleri Kongresi” Sonunda Hazırlanan Venedik Tüzüğü, Madde 7: “Bir anıt tanıklık ettiği tarihin ve içinde bulunduğu ortamın ayrılmaz bir parçasıdır. Anıtın tümünün ya da bir parçasının başka yere taşınmasına anıtın korunması bunu gerektirdiği ya da çok önemli ulusal, uluslararası çıkarların bulunduğu durumlar dışında izin verilmemelidir.”

1976 Nairobi UNESCO Toplantısı, “Tarihi Alanların Korunması ve Çağdaş Rollerini Konusundaki Tavsiyeler”: “Tarihi Alanlar ve çevreleri evrensel mirası oluşturan ve yerine konulamaz değerler olarak ele alınmalıdır. Topraklarında yer aldıkları devletin, hükümet ve vatandaşları bu mirası korumayı ve günümüz sosyal yaşamı ile bütünleştirmeyi görev saymalıdır. Her tarihi alan ve çevresi, özel karakteri ve dengesi, onu oluşturan parçaların birbirleriyle kaynaşmasına bağlı olan ve yapıları, mekânsal organizasyonu ve fiziksel çevresi kadar insan faaliyetlerini de içeren bir bütün olarak görülmelidir.” Nairobi Sözleşmesi/Genel Prensipler/1.mad.)

1999'da AB'ye Uyum Süreci Çerçevesinde İmzaladığımız “1992 Valetta/Malta Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi”:
“Sözleşmeci devletler arkeolojik mirasın korunması için gerekli önlemleri almak, arkeolojik araştırma faaliyetlerini bilimsel güvence altına almak, arkeolojik mirasın tercihen bulunduğu yerde korunmasını ve bakımını sağlamayı taahhüt ederler.” (Valetta Sözleşmesi, mad./2)

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

1. Barajda arkeolojik kültürel mirasa ilişkin çalışmalar, barajın inşaa süreciyle başlamış ve inşaa sürecinin tamamlanmasıyla da tamamlanmadan sona erdirilmiştir.

2. Gerek baraj yerinin belirlenmesinde gerekse kültürel mirasın korumasında, yerel otoriteler sürece katılmayarak alınan kararlardan soyutlanmıştır.

3. Yerleşim biriminde taşınan 7 yapı dışında diğer yerüstü ve sayısı ve niteliği bilinmeyen yer altı arkeolojik verileri suya terk edilmiştir.

4. Baraj uygulamasında su politikası ile koruma ve kalkınmanın karşı karşıya gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Özellikle tarihi alanlarda bu tip barajların uygulanması koruma sorununu daha da önemli kılmıştır. Oysa bu iki alan, konuyla ilgili tüm uluslararası platform ve sözleşmelerde birbirini tamamlayıcı öğeler olarak görülmüş ve vurgulanmıştır. Malta Sözleşmesi, Avrupa Konseyi kararları gibi ülkemizin de altına imza atmış olduğu sözleşmelerde, koruyarak kalkınmanın şartları belirlenmiş olup, neyin korunarak ileri kuşaklar için saklanacağı ve neyin korunamayacağını esaslara bağlanmıştır.

5. Gelişmeler ışığında günümüzde birçok ülkede artık, baraj yapılacak alanlar, önceden ÇED sürecine tabi tutulup, tarama çalışmalarının değerlendirilmesinden sonra baraj yerine karar verilmektedir. Böylelikle tespit edilen arkeolojik-kültürel miras potansiyeline göre, gerekirse projede ve yer seçiminde değişiklik yapılması sağlanarak, bu alanlardaki arkeolojik kültürel mirasın tahrip edilmesi önlenmektedir. Bu sürecin Hasankeyf ve İlisu barajında uygulanmamıştır.

6. Korumaya ilişkin müdahale yaklaşımı genellikle uygulamaya geçişten sonra kurtarma çalışılması şeklinde olduğundan, bu plansızlık ve eşgüdümsüzlük daha sonra içinden çıkılması bir hal almaktadır.

7. Günümüzde arkeolojik kültürel miras ve tarihi yerler; tüm insanlığın ortak mirası olarak kabul edilmiş ve bu değerlerin korunması için de pek çok uluslararası sözleşme imzalanmıştır. Türkiye de bu sözleşmeleri imzalamış ve taahhütlerde bulunmuştur. Ancak koruma bilincinde halen önemli derecede eksikliğin olması bu yöndeki gelişmenin yalnızca uluslararası katılıma bağlı olmadığını ortaya koymuştur. Bu nedenle mevzuatlara denk bilinç ve kültürü almaya açık olamama durumu, mevzuatların uygulamada pozitif bir değere dönüşmesini engellemiş; İlgili mevzuat ve taahhütler uygulanmamıştır.

8. Günümüzde de bu durumun böyle sürmesi ve bu alanlarda kültürel miras adına daha çok şey kaybedecek olmamız; günümüz toplumu

ve gelecek kuşakların hakları adına büyük kayıplara neden olmaktadır. Kuşkusuz bu trajedide yetkili kurum/kuruluşlar rol sahibidir. Bu rol alanlarında kalkınma ve sosyal alanlara ilişkin politikalar, doğa ve gelecek kuşakların haklarına bakış ve demokratikleşmeye ilişkin yaklaşımlar önemli etkenlerdir.

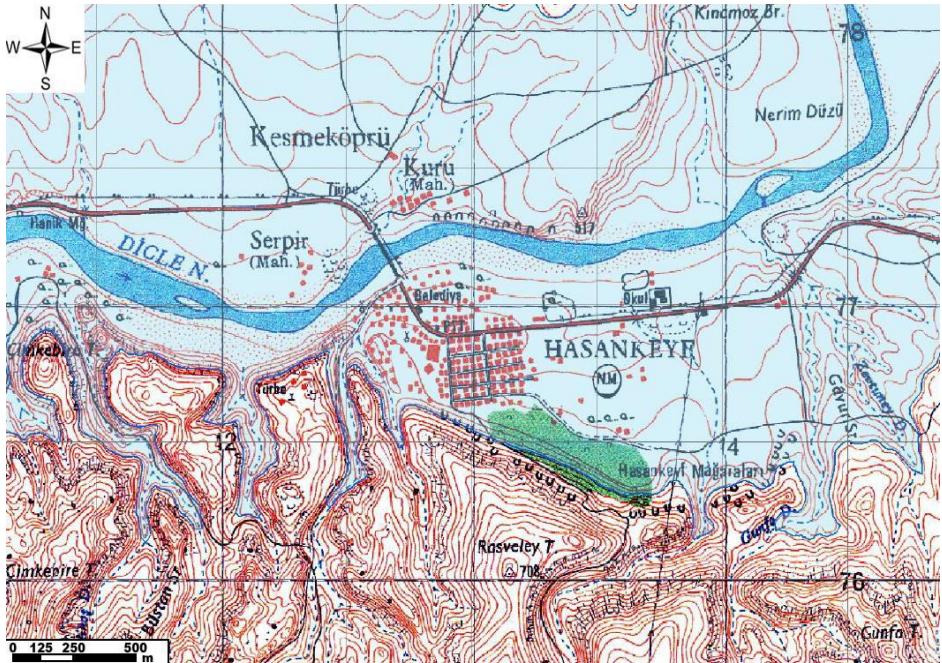
Bu anlamda kalkınma yaklaşımlarının günümüz toplumu, gelecek kuşakların haklarının korunması, bilgi edinme hakkı ve bilgi kaynaklarının korunması hassasiyet ile yürütülmesi önemlidir.

REFERANSLAR

- Avcı, İ. (2000), “Barajlar, Çevre ve Ilısu Barajı”, Mimarlık Der., sayı:294, s.52, 56, 57, Ankara.
- Başgelen, N. (2006). Gün Saymaya Başlayan Eşsiz Bir Dünya Mirası Hasankeyf ve Dicle Vadisi. *Arkeoloji/Anıt-Çevre* (17), 114-119, İstanbul.
- Belli, O. (2002), “Dünyanın En Eski Barajları”, Toplumsal Tarih Der., Sayı:101, s:13, İstanbul.
- Biricik, M. (2006) “Ilısu Barajı’nın Neden Olacağı Çevresel Etkiler”, Diyarbakır Çevre Gönüllüleri Derneği (Çev. Gön), s:4-9, İstanbul.
- Burak S., Duranyıldız İ., Yetiş Ü. (1997), “UÇEP-Su Kaynakları Yönetimi”, T.C Başbakanlık DPT, s:15-17, Ankara,
- Cernea, M. M. (2006), “Comments on the Resettlement Action Plan for the Ilısu Dam and HEPP Project”, s:16, Londra.
- Çakırca, D. (2011), “Su Politikaları Bağlamında Fırat-Dicle Havzasında Kültürel Mirası Korumanın Koşulları”, Doktora Tezi, Trakya Üni, Fen Bilimleri Enst., Edirne
- DSİ, (2005), Yeniden Yerleşim Eylem Planı (YYEP); Encon , Ankara, s;18,50,132
- GAP BKİB, (2000) Güneydoğu Anadolu Projesinin Tarihçesi”, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Bilgi Serisi 1, Ankara
- Güder, N., (2004), “Dünya Barajlar Komisyonu (WCD)”, Yeşil Atlas Der., Sayı:7, İstanbul, s: 30
- Güder, N., (2004), “ABD’de Baraj Karşıtı Davit Brower”, Yeşil Atlas Der., Sayı:7, İstanbul, s: 33
- GAP Dergisi, (1993), “GAP’ın Tarihçesi “Ankara, Yıl:1, Sayı:1, S:3
- Gümüş B., Dalkılıç N., Toprak Z. F. (2006), “Ilısu Barajı ve HES’inin Çok Yönlü olarak Değerlendirilmesi”, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, s:8,18, Diyarbakır
- Hasankeyf’i Yaşatma Girişimi, (2006), “Hasankeyf’e ilişkin 12.10.2006 Rapor”, İstanbul-Batman.
- Hasankeyf Yaşatma Platformu, (2000), “Kaybolan Kent (Ilısu Barajında): Hasankeyf”, Mimarlık Der., Sayı:294, Ankara, s:53
- Hauptmann, H. (1999), “Yukarı Mezopotamya’da Erken Neolitik Dönem”, “1998 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları”, Kültür Bakanlığı, Ankara, s:58
- Ilısu Çevre Gurubu, (2005), “Çevre Etki Değerlendirme Rapor (ÇEDR)”, Ankara, s:3,7,28,45
- Karul, N. (2003),” İlk Kentler, İlk Surlar”, Atlas Der., (Savaşın Kitabı), Sayı: Mayıs, İstanbul, s:12, 28
- Landsberg, B. (1944), “Mezopotamya’da Medeniyetin Doğuşu”, DTCF Der., cilt: II Sayı:3, Ankara, s:23-42

- Nissen, H. J. (2003), “Ana Hatlarıyla Mezopotamya (Yakın Doğu Arkeolojisinin İlk Dönemleri- İ.Ö. 9000-2000)”, Arkeoloji ve sanat Yayınları, İst., s:4-20, 48
- ÖGE, H. (2003),” Petrolün Rotası, suyun kaynağı”, Atlas Der., (Savaşın Kitabı), Sayı: Mayıs, s:51 İstanbul.
- ÖZEMİ, U. (2004), “Suyun Doğası” Yeşil Atlas Der., Sayı:7, İstanbul, s: 27
- Pamukçu, K. (2000), “Su Politikası”, Bağlam yayınları, s:66, 84, İstanbul
- Rosenberg, M. (2007), “Batman Çayı Arkeolojik Alanlar Araştırması-1990” Kültür ve turizm Bakanlığı-ICOM Türkiye Milli Komitesi, uluslararası kazı Araştırma ve Arkeometri Sempozyumunun 30. yılı anısına (DVD), s.452, Ankara.
- TAÇDAM, (1999), “İlisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları” ODTÜ, Ank.
- TAÇDAM, (2000), “İlisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları” ODTÜ, Ank.
- TAÇDAM, (2001), “İlisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları” ODTÜ, Ank.
- Tuna, N. (2002), “İlisu ve Karkamış Göllerinde Kurtarılmaya Çalışılan Geçmiş”, Toplumsal Tarih Der., Sayı:101, İstanbul, s:35
- Yalçın, E. (2010). *Ilisu Dam and Hepp, Investigation of Alternative Solutions*. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İnşaat Mühendisliği Master Tezi.
- Zengin, B.(1994), “Hasankeyf Tarihi ve Tarihi Eserleri” Kariyer Yayınları, Ankara
- URL 1 : http://www2.dsi.gov.tr/barajlar_albumu, Erişim tarihi: 02.04.2017

EKLER:

Ek 1: Hasankeyf Baraj suları altında kaldıktan sonraki gelecekteki durumun topografya haritası (İlisu ve yeniden yerleşim eylem planı final raporu, 2005).

Ek 2: Hasankeyf Baraj suları altında kaldıktan sonraki gelecekteki durum (İlisu ve yeniden yerleşim eylem planı final raporu, 2005).

Ek 3: Hasankeyf yerleşmesinin lokasyon haritası.

Tarihi Çevrede Baraj Uygulamaları ve Kalkınma¹

Düzgün ÇAKIRCA²

¹ Bu çalışma, Trakya Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan “Su Politikaları Bağlamında Fırat-Dicle Havzasında Kültürel Mirası Korumanın Koşulları” başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Bolu/Türkiye, ORCID:0000-0003-4799-1940, duzguncakirca@ibu.edu.tr

ÖZET

Sanayileşme, nüfus artışı, artan su tüketimi, sudan enerji üretme, su yönetimi ve suyun paylaşımı gibi gerekçelerle ülkelerin suya yönelik birtakım politikalarını geliştirmesini gerekli kılmıştır. Bu anlaşılır bir durumdur. Ancak, her yeni durumda olduğu gibi, bu politikalarda da dünyada bu alanda yaşanmış geçmiş sürecin bilinmesi, doğru politikaların izlenebilmesi açısından gereklidir. Dünyada su üzerinde üretilen politika, uygulama ve izlenen tekniklerde ne tür sorunların yaşandığı, uygulamalar sürecinde ayrıca nelerin hesaba katılması gerektiği, ekonomik verimliliğin olup/olmadığı, yaşanan olumsuzlukların tekrar yaşanmaması açısından önemlidir.

Günümüzde, baraj uygulamaları bağlamında yaşanan süreçte, bu uygulamaların ekonomik verimlilik, teknolojik, sosyal ve tarihi çevrelerde yaratmış olduğu etkileri bakımında, fayda/zarar bilânçoları yapılmış olup, ortaya çıkan sonuçlar, dünyada konuyla ilgili tüm kesimler tarafından bilinmektedir. Bu sonuçlara göre; barajların belli bir ömrü olduğu, verimli bir uygulama olmadığı, birçok çevresel sorunlara sebep olduğu, tarihi çevrede arkeolojik kültürel mirasa zarar verdiği, ekolojik dengeyi bozduğu ve enerji üretimi için sürdürülebilir bir uygulama olmadığı anlaşıldığından; bütün bunları yaşayan batı ve gelişmiş ülkeler bu uygulamaları ekonomik kalkınmanın seçeneği olmaktan çıkararak terk etmiş ve buna ilişkin hassasiyetlerini açıklamışlardır.

Dünyada büyük baraj uygulamaları bağlamında yaşanmış bu süreçlere rağmen dünyanın bazı coğrafyalarında bu uygulamaların halen yaygın şekilde sürmesi/sürdürülmesi, yaşanmış olumsuzluk ve tahribatların buralarda tekrar yaşatılmasından başka bir anlam taşımamaktadır.

Konu bu kapsamda irdelenerek, baraj süreçlerinin tarihi ve arkeolojik veri potansiyeline sahip alanlarda ortaya çıkardığı sonuçlar, dünyadaki gelişmeler bağlamında farklı ilişkili boyutlarıyla tartışılarak analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Baraj, Kültürel Miras, Kalkınma, Tarihi Çevre, Arkeolojik Miras

GİRİŞ

Baraj uygulamaları, tarihsel süreç içerisinde başlangıçta yaşamın birtakım ihtiyaçlarını karşılamak için basit geleneksel yöntemler ile inşa edilen, dikkat çekmeyen basit su kontrol yapılarıken, zamanla kullanım alanlarının ve teknolojinin gelişmesiyle sonraki süreçlerde ve günümüzde daha kompleks ve büyük yapılara dönüşmüştür. Baraj yapılarındaki bu gelişim ve değişim kaçınılmaz olarak bu yapıların doğa, su ve diğer döngüler üzerindeki etkisini de artırmıştır.

Öte yandan kapasite büyüklüğünün yanında teknolojik gelişmeyle birlikte bu yapılardan fayda çeşitliliği de gittikçe artar olmuştur. Gelişmeler

ile bir süre sonra barajlar adeta kalkınmanın bir seçeneği haline getirmiş ve sayıları kısa sürede hızla artmıştır.

Ancak başlangıçtaki bu cazip durum sonraki süreçlerde devam etmemiştir. Kültürel mirasta yarattığı olumsuzluklar, doğal denge ve döngülerde yarattığı olumsuzluklar, iklimsel değişimler, canlı varlığına olumsuz etkiler, zamanla elde edilen faydanın gittikçe azalması, bir süre sonra ekonomik ömürlerini tamamlamış olması ve sonrasında bir sorun kaynağına dönüşmesi gibi neden ve sonuçlar günümüzde artık bu tür yapıların doğru ve çağdaş bir seçenek olmadığı noktasına getirmiştir.

Bölümde, barajlardaki bu gelişmeler, ilgili diğer direkt ve dolaylı faktörler ile ele alınarak, ortaya çıkan sonuçlar ve bunların Türkiye'ye yansımaları irdelenip tartışılacak ve analiz edilmeye çalışılacaktır.

1. BARAJ UYGULAMALARINDA TARİHSEL SÜREÇ VE YAKLAŞIMLAR

Su kaynaklarının geliştirilmesi yönündeki çalışmalar çok eskiye dayanmakla birlikte, teknolojik gelişmelere paralel olarak günümüze kadar devam edip gelmiştir. Bu kapsamda suyu yönetmek isteyen insanoğlunun binlerce yıl önceden bulduğu bir tür su kontrol yapısı olan baraj uygulamaları önemlidir (Özemsî, 2004).

İlk baraj kurucularının Mezopotamya'nın doğu coğrafyasında Zagros Dağlarının eteklerinde yaşayan çiftçiler olduğu tahmin edilmektedir. Aynı şekilde Sümerlerin de bu bölgede yaptıkları bentler aracılığıyla sulama yaptığı tespit edilmiştir. Ayrıca, MÖ. 3000'de Ürdün'ün Jawa Bölgesi'nde, MÖ. 2600'de Mısır'da Sad El-Kafra Barajı, MÖ.1. yüzyılda Akdeniz'de, Orta Doğu'da, Çin'de ve Orta Amerika'da çeşitli büyüklüklerde barajlar yapıldığı tespit edilmiştir (McCully, 1996; Arapkirlioğlu, 2003).

Gerek doğal gerekse barajlar vasıtasıyla suyun sulama, içme ve kullanımda değerlendirilmesinden sonra, sanayide kullanılması ilk olarak 17. yüzyılda yapılan su değirmenleri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaca yönelik olarak Avrupa'da yapılan 500 bine yakın su değirmeni, endüstri devrimine katkı sağlamıştır. İlk olarak Fransız mühendis Benoit Fourneyron tarafından geliştirilen türbin projesi ile su enerjisinde elektrik üretilmesiyle, 1882 yılında yapılan Appleton Wiskonsin Barajı'ndan elektrik üretimine başlanılmıştır (Arapkirlioğlu, 2003).

Başlangıçta sulama, içme ve kullanım suyunu temin etme gibi tek amaca yönelik olarak inşa edilen barajlar, suyun kullanım alanlarının artması ve teknolojik gelişmeler ile birlikte 1930'lu yıllardan itibaren yerini çok fonksiyonlu havza planlamalarına göre inşa edilen baraj uygulamalarına bırakmıştır. İlk örneği Amerika Birleşik Devletleri'nde Colombia Nehri üzerinde Grand Coulee Barajı'nın yapılmasıyla (1933–1941) başlayan bu süreç, aynı zamanda büyük barajlar döneminin başlangıcı olarak tanımlanmaktadır. Bu tarihten sonra elektrik üretim amaçlı barajlar, başta Avrupa olmak üzere Amerika ve Sömürge sahibi ülkeler tarafından sömürgelerde hızla yapılanması sürecine girmiştir (Grigg, 1996). İngilizler,

özelikle sömürgeleri olan Hindistan ve Mısır'da endüstri hammaddesi bitkileri elde etmek için barajlar yapmışlardır (Bilen, 2001).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada özellikle Amerika ve Avrupa'da barajların yapımı hız kazanmıştır. 19. yüzyıl sonlarında dünyada sadece 420 baraj varken günümüzde bu sayı 800.000'i küçük, 45.000'i "Büyük Baraj"³ olmak üzere 845.000'e ulaşmıştır (sayılar 2004 verileridir). Dünyadaki büyük barajların % 80'i beş ülkede bulunmaktadır. Sırasıyla; Çin'de 22 bin, (1949 yılında Çin'de sadece 22 büyük baraj bulunmaktadır.) ABD'de 6390, Hindistan 4 bin civarında ve İspanya ile Japonya'da ise yaklaşık 1200 adet büyük baraj bulunmaktadır (Öge, 2004)_Büyük baraj yapma nedenleri ülkelere göre değişmektedir. Kanada, Norveç, Brezilya, Rusya gibi su potansiyeli yüksek ülkeler enerji üretmek, İspanya, Avustralya gibi ülkeler sulama ve içme suyu sağlama, Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinde özellikle taşkın önleme amaçlı baraj yapıldığı görülmektedir (Tablo 1.).

Tablo 1. Dünyadaki Büyük Barajların Ünelere Göre Durumu (WCD, 2000).

BÜYÜK BARAJ SAYILARINA GÖRE ÜLKELER		İŞLEVLERİNE GÖRE BARAJLAR			
		SULAMA	İÇME-KULLANMA SUYU SAĞLAMA	TAŞKIN KONTROL Ü	ENERJİ
1	ÇİN	ÇİN	ABD	ÇİN	ÇİN
2	ABD	HİNDİSTAN	İNGİLTERE	ABD	ABD
3	HİNDİSTAN	ABD	İSPANYA	JAPONYA	KANADA
4	İSPANYA	KORE	JAPONYA	BREZİLYA	JAPONYA
5	JAPONYA	İSPANYA	AVUSTRALYA	ALMANYA	İSPANYA
6	KANADA	TÜRKİYE	TAYLAND	ROMANYA	İTALYA
7	KORE	JAPONYA	G. AFRİKA	MEKSİKA	FRANSA
8	TÜRKİYE	MEKSİKA	BREZİLYA	KORE	NORVEÇ
9	BREZİLYA	G. AFRİKA	FRANSA	KANADA	BREZİLYA
10	FRANSA	ARNAVUTLUK	ALMANYA	TÜRKİYE	İSVEÇ

Baraj yapılma gerekçeleri genelde içme suyu temini, sulama, enerji elde etme, taşkın önleme gibi ekonomik ve kalkınma amaçlı olarak görünmekle birlikte özellikle sınır aşan sularda bu durum siyasal ve stratejik amaçlı boyut kazanmaktadır. Baraj yapılma nedenlerindeki bu boyut, suyun paylaşımı ve dağılımıyla birlikte aynı zamanda diğer kıyıdaşlara yönelik bir güç gösterisi anlamını da içermektedir.

Dünyada 1950'lere kadar her on yılda ortalama 700 kadar baraj yapılırken bu sayı 1950'den sonra 1970'lere kadar hızla artmış, daha sonra hızla düşüşe geçmiştir. 1960'lı yıllarda 4.800 baraj; 1970'li yıllarda 5.500 baraj; 1980'li yıllarda 4.300 baraj ve 1990'dan sonra 2.000 kadar baraj

yapılmış olup, yaklaşık 2 trilyon Dolar yatırımın yapıldığı tespit edilmiştir (WCD, 2000).

Barajlar ülkeler için ilk bakışta kendi gelecekleri açısından birer ekonomik yatırım aracı olarak görünse de, zamanla orta vadede, birer sorun ve tahrip aracı haline gelmektedir. Barajlar yapılmaya ve tamamlanmaya başladıkça, ortaya çıkan ve yaşanan sorunlar derinleşip yaygınlaştıkça büyük barajları sorgulayan çevreler ve kuruluşların duyarlılığı artmış zamanla bu uygulamaların sorgulanması kaçınılmaz olmuştur. 1960'lı yıllarda Devid Brower öncülüğünde ABD'de başlatılan bu duyarlılık, 1970'lerde İngiltere'de, 1980'lerde Avustralya'da kamuoyunun harekete geçmesi ile birlikte bu konudaki duyarlılık ve tepki tüm dünyada artarak baraj uygulamalarının sorgulama süreci başlamıştır. Bütün bunları sorgulayan ABD ve Avrupa gibi gelişmiş ülkeler 1970'li yıllardan itibaren baraj uygulamalarına son vermekle birlikte, gelişmekte olan ülkelerde baraj yapımı hızla devam etmiştir. Sadece son birkaç yılda dünyada 1.700 büyük baraj yapıldığı (Bunun %40'ı Hindistan'a ait) tespit edilmiştir (WCD, 2000). Barajlarla ilgili olarak tarafsız bir araştırma yapmak üzere göreve çağırması ile banka, 1994'ün sonunda bir araştırma başlattığını duyurdu.

3.Baraj gövdesi yüksekliği 15 metreden fazla veya su toplama hacmi 2 milyon m³ ten fazla olan barajlar "Büyük Baraj" sayılmaktadır (ICOLD).

1994 yılında Dünya Bankası'nın 50. kuruluş yıldönümünde, dünya barajlarından etkilenen halkı ve sivil toplumu temsil eden 2.000'den fazla örgüt, "*Manibeli Bildirisi*"ni yayınlarak bankayı, kredilendirdiği Bu araştırma 1996'da tamamlanıp sonuçları açıklandığında eleştirileri karşılayamamış olması bankaya karşı tarafsız bir kurum oluşturması için baskıların artmasına neden olmuştur. Bunun üzerine, 1997 Mart'ında Brezilya, Curitiba'da toplanan "*Barajlardan Etkilenen Halkın Birinci Uluslararası Konferansı*" sonrasında Dünya Bankası baraj endüstrisi, hükümetler ve akademik kuruluşlardan 40 kişiyi İsviçre, Gland'da bir toplantıya çağırması sonucunda, Dünya Bankası (WB) ve "*Dünya Koruma Birliği*" (IUCN) tarafından 1998 yılında "*Dünya Barajlar Komisyonu*" oluşturularak, çalışmalara başlamıştır. Komisyonun hükümetler, sivil toplum örgütleri (STÖ), baraj yapımcı ve işletmeciler şirketler ile akademisyen-danışmanlarından seçilmiş 12 üyesi bulunmaktadır.

2. DÜNYA BARAJLAR KOMİSYONU (WCD) VE AMACI

Amacı; barajların kalkınma için gerçekten gerekli olup olmadığını sorgulamak, su kaynaklarının kullanımı ve enerji üretimi için alternatif yöntemler araştırmaktır. Komisyon bu kapsamda (barajlar için planlama, tasarım, inşa, işletme ve devreden çıkarma süreçlerini kapsayan) uluslararası düzeyde kabul görecektir standart, ilke ve ölçütleri belirlemek amacıyla, (36 ülkeden 68 üyeden oluşturulan forum ve bu kapsamda 50 hükümet ve uluslararası ajanstan sağlanan kaynaklarla) araştırmalar yapmıştır. (WCD, 2000)

Çalışmalar kapsamında 5 kıtada 56 ülkede, 8'i (Türkiye'de Aslantaş Barajı) ile derinlemesine olmak üzere, toplam 133 büyük baraj incelenmiştir. Elde edilen tespitler toplumsal, çevresel, ekonomik ve teknik boyutta dünyanın değişik yerlerinde yapılan toplantılarda irdelenerek, 2000 yılı Kasım ayında 400 sayfalık **“Barajlar ve Kalkınma Raporu”** hazırlanıp yayımlanmıştır.

2.1.Dünya Barajlar Komisyonun (WCD) Bazı Tespitleri

Komisyonun büyük barajlara ilişkin olarak 2000 yılında yayımladığı raporunda tez konusu ile yakından ilişkili olarak aşağıda belirtilen tespitler önemli görülmüştür.

1-Dünyadaki tarımsal sulamanın %30-40, elektriğin ise %19'unun büyük barajlardan üretildiği;

2- Baraj yapımı nedeniyle bugüne kadar yaklaşık 80 milyona yakın kişinin yerlerinden edildiği.

3-Dünyadaki büyük akarsuların %60 kadarının bugüne değin barajlarla kesintiye uğratılması nedeniyle, ekolojik dengenin olumsuz etkilendiği, ayrıca tüm dünyada büyük barajlarla sulanan toprakların %20'sinde tuzlanma ve çoraklaşma olduğu;⁴

4-Dünyada küresel ısınmaya neden olan sera gazlarının % 28'e varan bir bölümünün baraj göllerinden su altında kalan bitkiler ve toprağın CO2 ve metan gazının atmosfere salınmasıyla türediği ve bunun barajın ömrü boyunca sürdüğü;⁵

5- Enerji üretmek için yapılan barajların %55'inin başlangıçta öngörülenden daha az enerji ürettiği,

6- Sulama için yapılan barajların %70'inin konan hedeflere ulaşamadığı, WCD tarafından incelenen 52 barajın tümünün hedeflenenden daha dar alana daha az su sağladığı;* *(Ancak, 15 yıldan sonra %75'inin hedeflerine yaklaştığı tespit edilmiştir.)

7- Baraj yapımcıları dünya besin üretiminin 1/3'ünün sulama barajlarıyla sulanan topraklardan sağlandığını söylese de; WCD barajların dünya besin üretimine katkısının %12-16 arasında olduğu;⁶

8- Kullanma suyu sağlamada, barajlarının %70'i hedeflerine ulaşamadığı; bunların 1/4'nin hedeflenenin ancak yarısını sağlayabildiği;

9- Taşkın önleme amacı ile yapılan barajların da insanların taşkına duyarlılığını azaltarak riski arttırdığı; ⁷

4-Türkmenistan'da bu %80, Özbekistan'da %60, aynı şekilde tespitlere göre yeryüzündeki tatlı suyun %5'inin büyük baraj göllerinden buharlaştığı tespit edilmiştir.

5-Barajlardaki toplam gaz salımı, eşdeğer enerji üreten kömür santrallerindekinden daha fazla olduğu hatta bazılarında 10 katına kadar çıktığı belirtilmektedir.

6-Oysa dünyadaki besin üretiminin %60'ı ilkel koşullarla bile olsa, tarım topraklarının %80'ini oluşturan yağmurla sulanan bölümden sağlanıyor.

7 -ABD'de 1960-1985 arasında çoğu barajlarla ilgili olmak üzere taşkın önleme yapıları için 38 milyar dolar harcanmış iken, yıllık ortalama taşkın zararları bedeli iki katına yükselmiştir.

10- İncelenen barajların yarısının başlangıçta öngörülen süreden sonra gecikerek tamamlandığı, bu nedenle de, incelenen 56 barajın sonuçlarına göre büyük barajların ortalama maliyetlerinin başlangıçta öngörülenden ortalama %56 daha çok olduğu; hatta bazılarında %180'e kadar çıktığı;⁸

11-Uluslararası finans kurumlarınca desteklenen 20 enerji barajının yarısının ekonomik hedeflerine ulaşamadığı; (Bunlardan dokuzunun, içsel geri dönüş oranının %10'dan azdır. Dünya Bankası ve ABD'nin finanse ettiği 14 büyük sulama barajında bu oran başlangıçta %15 hedeflenmişken, sonunda ortalama %10,5 olabilmektedir. Bunun %10'dan az olması ekonomik olarak kabul edilmez bulunmuştur.)

12 - Dünyada yapılan barajlar nedeniyle dünyadaki 9.000'den çok olan tatlı su balık türünün %20'den çoğunun soyunun son yıllarda tükendiği ya da tükenmek üzere olduğu;

13 - Barajlarla oluşturulan göllerle halk sağlığının da olumsuz etkilendiği ve yaygın salgın hastalık riskini artırdığı;

14 - Büyük barajlar ve sulama projelerinin yarattığı çevresel ve toplumsal maliyetlerin getirilerin çok üstünde olduğu ve bozulan su çevrimleri nedeniyle ortaya çıkan bölgesel su yetersizlikleri, su istilası ve iklim değişimi nedeniyle biyo çeşitliliğin yok olduğu, yeraltı sularının beslenememesi sonucu toprağın verimsizleştiği,

15 - Dünyada yapılan barajlar nedeniyle kültürel ve arkeolojik mirasın olumsuz etkilenecek yok edildiği belirtilmektedir.⁹

2.2. Dünya Barajlar Komisyonun (WCD) Başlıca Tavsiyeleri

İnsan hakları, kalkınma hakkı ve sağlıklı çevre hakkı olmak üzere bir dizi ilkeyi esas alan WCD, tarih boyunca su kullanımını, büyük barajların ortaya çıkışını, etkilerini, ortaya çıkan tartışmaları ve uygulanan yöntemleri ele alarak yedi temel öncelik ve bunlara bağlı ilkeleri tavsiye niteliğinde yayımlamıştır.

1-Baraj uygulamalarında yerel kamuoyunun onayının alınması

2-Barajlar ile elde edilecek getirinin (su, enerji gıda) öncelikle baraj alternatiflerinden elde edilebilirliğinin sorgulanması

3-Mevcut barajların günün şartlarına göre ıslah edilerek istenen yararın elde edilmesi

4-Akarsular ve geçim kaynakları: akarsular ve sucul ekosistemler, kırsal toplumların geçim kaynağıdır. Bu nedenle havzaların bütüncül olarak ele alınması ve yer seçiminin buna göre yaşam kalitesi ve akarsu bütünlüğünü en az etkileyecek şekilde seçilmesi

5-Barajdan dolayı zarar gören kesimlere ödenecek tazminat ve destekler bu gruplarla birlikte saptanmalı ve yaşam düzenleriyle birlikte yasal önlemler ile garanti altına alınmalıdır.

6-Alınan karar ve yasal düzenlemelere her aşamada uyulması

7-Uluslararası ve sınır aşan akarsular üzerinde yapılacak barajlarda kararların ilgili devletlerin uzlaşarak verilmesi şarttır.

8- Akarsuların barış, kalkınma ve güvenlik için mutlaka paylaşılması gerektiği tavsiyesini yapmaktadır. Sınır aşan akarsuların depolanma ve yön

değiştirmesi, hakça ve makul yararlanma, önemli zarara yol açmama ve önceden bildirimde bulunma ilkeleri ve komisyonca benimsenen stratejik öncelikler temelinde gerçekleştirilmesi.

WCD'nin yayınlanan bu kararlarıyla, baraj projeleriyle elde edilen getirinin geleneksel kalkınma alternatifleriyle daha ciddi şekilde kıyaslanması, kültürel miras ve ekolojik sistemin korunması, baraj mağdurlarının tazminat ve haklarının korunması, toplumun onayının alınması ve sağlanan getirinin adil paylaşılması gibi değişimlerin sağlanmasını hedeflemiştir.¹⁰

WCD rapor ve tavsiye kararları Mart 2001'de ilgili kurumlara iletmesiyle birlikte WCD'nin görevi sona ermiş, Şubat 2001'de yapılan WCD'nin forumu ile bu sürecin yürütölmesi “*BM Çevre Teşkilatı*”na (UNEP) verilmiştir. BM Teşkilatı içerisinde “*Barajlar Ve Kalkınma Projesi*” (DDP) adı altında ulusal ve uluslararası platformlarda WCD'nin önerilerinin uygulanmasını sağlamak için çalışmalar yürütölmekte olup yürütme kurulunda; kalkınan ölkelerin hükümetleri, sivil toplum örgütleri, baraj mağduru topluluklar, özel sektör ve sanayiciler, BM ve IUCN temsilcileri ile araştırmacılar yer almaktadır (Güder 2004).

8-Orta ve Güney Asya'da bu, ortalama %108'dir.

9 -Türkiye'de 298 baraj projesinden yalnızca 25'inde kültürel miras envanteri çıkarılmıştır.

10 -Gelişmekte olan ölkeler WCD'nin yayınlanan bu kararlarına tepki göstererek karşı çıkmışlardır.

3. BARAJLARIN VERDİĞİ ZARARLAR

Endüstri ve teknolojinin gelişmesiyle doğaya karşı daha etkin bir güç haline gelen insanoğlu aynı zamanda uygulamalarıyla doğayı ve sahip olduğu mirası da tahrip eden faktör haline gelmiştir. Barajlar son 100 yılda insanlar ve ölkelerin ekonomik gelişimi, ulusal güvenlik ve tarımsal üretimin devamlılığı için büyük önem taşıyan uygulamalar olarak görölmele birlikte; aynı zamanda çevre ve toplumsal yapılar üzerinde birer tahrip unsuru haline gelmiştir. Baraj kaynaklı başlıca olumsuzlukları; sosyal ve kültürel değerlerin tahrip veya yok edilmesi (Kültürel Miras), Bölge ikliminin değişmesi, havza ekolojik dengesinin bozulması, su kalitesinin bozulması, akarsuyun hidrolojik rejiminin (su döngüsü) bozulması, alanda orman ve tarım arazilerinin yok edilmesi, baraj gölü kaynaklı parazitlerin ve buna bağılı hastalıkların ortaya çıkması, alanda ikamet eden insanların zorunlu olarak göç ettirilmesi olarak belirtilebilir.

Akarsular barajlar ile depolanmasıyla akarsuyun karakteri ve suyun doğal yapısı değiştirilerek suyun devingenliği statikleştirilmiştir. Bunun sonucunda, suyun kaynağından başlayarak taşımaya başladığı, havzaya yaşam getiren suda yaşayan hayvan ve bitkiler için değişik besleyici mineral ve maddelerin bu depolama hacimleri içerisinde kalmasını sağlayarak birçok canlı türünün yok olması sonucunu doğurmuştur.¹¹

Baraj nedeniyle tarihi ve toplumsal değerler değişime uğramış veya yok olmuştur. Baraj gölü altında kalacak yerleşmelerin boşaltılması, kamulaştırılması nedeniyle, bu alanlardaki insanların zorunlu göçe tabi tutulması ve sahip oldukları değerlerin yok edilmesi sonucunu doğurmuştur.¹²

Barajlar, doğal olmayan büyük su kütleleri yaratarak bölgenin yağış düzeninden bitki örtüsüne kadar birçok ekolojik dengesini bozmuştur.¹³

Baraj nedeniyle çevrede yapılan düzenlemeler erozyonu artırmıştır. Su ile taşınan toprak ve besinler taşınmadığından, deltalar ve kıyılar tarımsal açıdan verimliliği azalmış ve yok olmuştur.

Sulama amaçlı barajlar bölge halkına olumlu bir gelişme olarak sunulmakla birlikte ancak, dünya genelinde barajlarla sulanan toprakların %20'sinde tuzlanma ve çoraklaşma gerçekleştiği bir gerçektir.¹⁴

Bu baraj da tıpkı diğer barajlar gibi büyük propagandalarla inşa edildi. Öyle gösteriliyordu ki Assuan Barajı adeta “Mısır’ın Cenneti” olacaktı. Ülke için yeni bir umudun başlangıcı idi. Fakat çok geçmeden olumsuz sonuçlar da bir bir ortaya çıktı. Şimdi ise büyük zararlara gösterilen örneklerden biri de Assuan Barajı’dır. Çölleşme, toprak tuzlanması, bazı hastalıkların artması, doğa üzerindeki tahribatlar ve benzerleri gibi. Büyük iddialarla yaptırılan bir proje, öylesine sonuçlar ortaya çıkartmıştı ki daha sonra bizzat Mısır Tarım Bakanı Sayed Marei uluslararası düzeyde yardım talebinde bulunmuştur.

11-Barajların doğal ortam üzerindeki etkileri yüzünden, dünyadaki tatlı su balığı türlerinin %20’si tükenmiş durumdadır. Baraj göllerinde yaşayabilen balıklarda da cıva artışı nedeniyle bunlarla beslenenlerde sağlık sorunları ortaya çıkarmaktadır. Baraj göllerinin çevresinde schistosomiasis, sıtma, Baraj sularında gelişen bakteriler (cyanobacteri) barsak kanseri gibi salgın hastalıklara neden olmaktadır. Çevre ile ilgili olarak çok önemli çalışmalar yürüten Worldwatch Institute (WRI) raporlarında baraj ve santrallerden kaynaklanan sorunlara hep dikkat çekmektedir. Örneğin Afrika’daki Viktoria Gölü de, bu tür sorunlardan kaynaklanan önemli zararlara uğradı. Balık türlerinin % 60’ı yok oldu. Yine Mississippi Nehri üzerinde kurulan kontrol noktaları, kendileriyle birlikte bazı tehlikeler getirmiştir. Baraj nedeniyle Nil Nehri’nin taşıdığı tortularla beslenen kıyılar aşındı, besin maddesi bulamayan Akdeniz’in ekonomik değere sahip balık stokları büyük ölçüde azaldı.

12-BM verilerine göre, baraj uygulamaları nedeniyle dünyada 80 milyon insan göç etmek zorunda bırakılmıştır.

13-2003 tarihli Birleşmiş Milletlere ait Dünya Su Gelişim Raporuna göre dünyanın en büyük 227 nehrinin yüzde 60’ında barajlar ve türevleri dolayısıyla doğal bütünlük bozuldu, bu durum tatlı su kaynaklarının arıtımı ve korunmasında hayati öneme sahip olan ekosistemlere zarar verdi.

14-Amerika’da Kaliforniya Bölgesi’nde sulama baraj inşasından önce 1910 yılında 200 bin hektarlık bir alanın sulamasıyla başladı. Derin ve yerüstü drenaj alanında önlemler alınmadığı için toprak tuzlanması tarımdaki birçok probleme neden oldu. Baraj inşalarından sonra problemler artarak büyüdü. 1935’te Hoover Barajı tamamlandığında büyük iddialarla savunuldu. Hoover’i diğer barajlar izledi: Parker, İmperyal, Davis, Laguna Palo ve diğerleri. Sadece Kaliforniya’da irili ufaklı 27 baraj inşa edildi. Ne var ki doğa yaşanan gelişmelere karşı cevabını suyun tuzlanması ile verdi. 1950’lerde tehlike artık gözler önünde idi. Zarar sadece bununla da kalmadı ve Colorado suyu yoluyla Meksika’ya kadar yayıldı. Sovyetler Birliği Dönemi’nde Aral Gölü Bölgesi’nde bazı yanlış plan ve programlar ya da sonuçları pek tahmin edilmeyen bazı adımlar nedeniyle “felaket” olarak değerlendirilebilecek tahribatlar

meydana geldi. Pamuk tarlalarının sulanması amacıyla her yola başvuruldu, hatta suların akıntı yolları değiştirildi. Amu Derya ve Sâri Derya suları ile iki büyük kanal (biri 300 diğeri 1100 kilometre uzunlukta) inşa edildi. Peki, sonuç ne oldu? Bir dönem dünyanın 4. büyük gölü olan Aral Gölü 1960–1992 dönemindeki uygulamalarla, alanının yüzde 50'sini, kapasitesinin ise yüzde 70'ini kaybetti. Gölde litre başına tuz miktarı 10 gramdan 37 grama yükseldi. Balık hemen hemen kalmadı. Yöredeki toprak sulaması, gölün kurumuş bölümünün tuzu nedeniyle bozuldu. 1995 verilerine göre bölgede yaşayan yaklaşık 4 milyon insan kimi gözlemciler tarafından “Felaket” olarak değerlendirilebilecek koşullarda yaşıyordu ve tuzlu ve kimyasal ilaçlarla bozulmuş suyu içmek zorundaydı. Suyun kalitesi kötüleştikçe kimyasal ilaçlara ağırlık verildi. Bu tür nedenlerle hastalıklar da arttı. Bölgede çocuk ölümleri oranı diğer bölgelere nazaran dört kat daha fazla. Aral Gölü ve çevresinin kurtarılması için ulusal ve uluslararası kimi girişimler devam etmekle birlikte, bunların ne kadar başarılı olacakları bilinmemekte (Aytar, 2002).

Sonuç olarak görkemli bir nehir olan Nil Nehri'nin sularını toplamak için görkemli bir baraj yapan Mısırlılar gerçekte eskisinden daha az suya sahip olmuşlardır¹⁵(Cebeci; Çakılcıoğlu, 2004).

Verimli tarımsal toprakların bulunduğu alanlarda yapılan barajlar, buralarda bulunan en verimli tarımsal ve ormanlık alanların su altında kalmasına sebep olmaktadır. Barajların zararlı etkileri sadece bulundukları bölgeyle sınırlı kalmamakta, küresel ısınmaya da yol açmaktadır. Geçen 130 yıl içinde dünyanın ısısı 0,7 derece artmış ve kuzey kutbu üçte bir oranında küçülmüştür. Bu ısınmaya yol açan sera gazlarının %28'i baraj göllerinden kaynaklanmaktadır. Su altında kalan bitkiler ve toprak, barajın ömrü boyunca atmosfere karbondioksit ve metan gazı salmaktadır.

Ortalama ömrü 50–70 yıl olan barajlar, daha sonra geride sadece birer bataklık ve çamur yığını olarak kalmaktadır.

Dünyada ilk etapta kalkınma yapıları olarak görülen bu uygulamaların, ekonomik, sosyal ve çevresel yapılabirlikleri irdelenmeden ve çoğu CED sürecine tabi tutulmadan yapıldığı için pek çok soruna sebep olduğu görülmüştür. Bu nedenle 1970'li yıllardan sonra yarattığı çevresel ve toplumsal tahribatlar ile birlikte birçoğunun maliyetinin altında getirisi nedeniyle birçok ülke bu uygulamalara son vermiş veya durdurmuştur.¹⁶

Bu anlamda deneyimlere bakıldığında ulusal ve uluslararası büyük sermaye şirketlerine artı karlar sağlayan ve sonrasında yarattığı çevresel felaketler ile yerel toplum ve yönetimlerin uğraşmak zorunda kaldığı projeler olduğu görülmektedir. Bu nedenledir ki Batılı araştırmacılar yüzyıllardır doğayla uyum içerisinde yaşayan geleneksel toplumların geliştirdiği deneyim ve teknikleri gözden geçirilerek bunların günümüzün teknolojik koşullarına uygulanabilirliği üzerinde çalışmaktadır.¹⁷

Tarihi ve kültürel miras bakımından oldukça zengin Fırat-Dicle Havzası'nda gerçekleştirilen barajların da geleceğlerinin Assuan Barajı'na benzeyeceği çok açıktır. Havzada Dünyada eşi benzeri olmayan binlerce yıllık kültürel miras bir daha ortaya çıkarılmaksızın baraj sularına gömülmektedir. Onarılmayacak derecede çevresel ve toplumsal tahribatların yaşanılması kaçınılmazdır. Ayrıca ortaya çıkacak ekolojik felaketlerin önlenmesi ya olanaksızdır ya da çok büyük bir maliyet gerektirecektir.

4.DÜNYANIN DEĞİŞİK ALANLARINDA BARAJLARA YÖNELİK TEPKİLER

Barajlar, üzerinde bulunduğu akarsuyun akış dengesini sağlama ve enerji elde etme, sulama gibi amaçlarla fayda elde etme amacıyla yapılırsa da; faydalarının kısa vadeli ve sürdürülebilir kalkınma yaklaşımına ters olduğunun anlaşılması; ayrıca birçok doğal ve tarihsel çevreleri su altında bırakarak yok etmeleri nedeniyle, bu yapılar günümüzde artık tepkiyle karşılanmaktadır. (özelikle Büyük tip barajlar) 1970’li yıllardan sonra yarattığı çevresel ve toplumsal tahribatlar üzerine bu yapılara yönelik gerek ulusal gerekse uluslararası boyutlarda artan tepkiler ile birlikte aynı zamanda birçoğunun maliyetinin altında getirisi nedeniyle dünyanın birçok ülkesinde baraj yapımları engellenmiş, durdurulmuş veya terk edilmiştir (Avcı, 1996).

Günümüz dünyasında artık barajları yapanlar tüm dünyada ne güllerle ne de güler yüzle karşılanıyorlar; özellikle 14 Mart “*Dünya Su Gününde*” baraj projelerine karşı dünyanın birçok yerinde insanların tepkileri artarak devam etmektedir. Bu nedenle bu yönde duyarlı kesimler tarafından 14 Mart günü 2000 yılından itibaren “*Barajlara Karşı Eylem Günü*” olarak ilan edilmiştir.

15-Nil üzerinde barajın yapılmasıyla, geniş arazilerin selden kurtarılıp tarıma kazandırıldığı düşünülmüş ancak, baraj arkasında biriken sularla kazanılması düşünülen çöl arazisi de hesaplandığı kadar kazanılamamıştır. Nil Nehri’nin taşıdığı mil baraj gölünün dibinde toplanmasıyla yüzyıllardan beri o bölgenin tarımı için çok önemli olan Delta Bölgesi’ne ulaşamamıştır. Sulanan çöl toprakları, hızla artan tuzlanma nedeniyle çoraklaşarak verimsizleşmiştir. Şimdi Nil’in taşıdığı milden yoksun kalan tarım toprakları bugün kimyevi gübre ile yürütülmeye çalışılmaktadır. Çöl toprağını kazanmak için paha biçilmez bir madde olan mil yeni alanlara kamyonlarla taşınmıştır. Bu taşıma da maliyeti çok büyük oranda arttırmıştır. Ayrıca barajın yapılmasından sonra yörede baraj kaynaklı “Bilharzia” adlı hastalık ortaya çıkmıştır. Bilharzia eski çağlarda Mısır’da vardı. Bu parazitin yumurtaları Tutankamon’un mezarında bulunan mumyaların bağırsaklarında görülmüştür. Daha sonraki süreçte rastlanmamış ancak bu 1900’lerin başından beri gelişen kanallarla sulama nedeni ile salgın durumuna gelmiştir. Bu paraziti taşıyan sümüklü böcekler her yıl Nil’in taşması ile denize sürüklenmiş ve sayıları denetim altında kalmıştır. Barajın yapılması ile sona eren taşma ve sel olayından sonra bu durum değişmiştir. Bilharzia hastalığı taşıyan sümüklüböcekler hızlı akan nehirlerde uzun süre yaşayamazlar. Ancak durgun olan baraj gölü bu hayvanların üremeleri ve hastalığı yaymaları açısından çok uygun bir ortam yaratmıştır. Barajın yarattığı tek sağlık sorunu bu değildir. Daha az bilinen, fakat öldürücü olan Anopheles Gambia sivrisineklerinden geçen öldürücü sıtmadır. Barajın yapılmasındaki amaç Nil’in yıllık taşkınlarını önleyip, sulanmayan arazileri verimli duruma getirmek, çölden verim almak, kuraklığa ve kıtlığa karşı gelmekti. Baraj gölünün dolması için 163 milyar metreküp suyun yeterli olacağı hesaplanmıştı ve bu hesaba göre 1970 yılında barajın dolması hesaplanmıştı. 1971 yılının ortalarında hala yarısı dolmamıştı. Uzmanlar daha iki yüz yıl boyunca dolmayacağını söylemektedirler. Bunu nedenlerinde biri buharlaşacak su yılda 10 milyon metreküp hesaplanmışken bu sayı yılda 15 milyon metreküptür. Planlama aşamasında hesap edilmeyen diğer bir nokta ise bu kadar büyük bir su kütesinin üzerinde meydana gelen rüzgarların su kaybını hızlandırma olgusudur. Nil Nehri Libya Çölü, Mısır, Çad ve Senegal toprak altı sularının zengin olduğu bir bölgenin üstünden geçmekte ve buradan su aldığı bilinmektedir. Assuan Barajı yapıldıktan sonra oluşan büyük basınç nedeniyle suyun akış yönü değişmiştir ve yer yer ters akıntı olmuş baraj gölünden, aşağıya doğru akış yani su kaybı başlamıştır (Cebeci, 2004).

16-İsveç, Norveç, Fransa, Avustralya, Macaristan ve Amerika gibi bazı ülkelerde, haktan gelen tepkiler üzerine hükümetler belli bazı baraj ve elektrik santrallerin inşaatlarını durdurmuş ve iptal etmiştir. ABD ekolojik dengayı bozduğu için 24 barajını bu süreçte yıkmıştır.

17-Bunlar arasında eski Kızıldeniz, çöl bedevileri, göçerler, Hindistan, Mısır ve Mezopotamya’da, uygarlıkların deneyimleri belirtilebilir.

Bu kapsamda dünyanın dört bir yanındaki birlikte eylemler ve çalışmalar yapılmaktadır¹⁸ (Aytaç 2002). Asya, Latin Amerika ve Afrika’da barajlara karşı eylemlerin yapılması ve iletişim ağlarının kurulması, başta bu alanlarda olmak üzere birçok ülkede barajların yapılması engellenmiştir¹⁹(Peter. H. Gleick, 2001).

5. BARAJ UYGULAMALARININ TEMEL AKTÖRLERİ

Baraj yapıları her ne kadar çevre ve toplumsal yapılabirlikleri tartışmalı yapılar olsa da ancak, gerek ülke hükümetleri gerekse sermaye kuruluşları için vazgeçilmez yapılardır. Daha önce de belirtildiği gibi barajlar bir su kontrol yapısı ancak, bunun yanında moderniteyle birlikte aynı zamanda diğer birçok boyutu yanında sermaye kuruluşları için iyi bir rant kaynağı, ülke hükümetleri için ise iç politikaya dönük iyi bir propaganda aracı olarak görölmektedir.

Konunun bu boyutuna ilişkin Doç. Dr. U. Özemsî şunları vurgulamaktadır. *“Çünkü barajlar modernist devletin bir çıkmazı olan çoğulcu demokratik yapının bir yan ürünü. Baraj, toplumsal hafıza için anıtsal bir ürün. Bu anıtsal yapılar bir politikacının politik ömrü içinde gerçekleştirdiklerinin bir nirengi noktası. Hâlbuki rüzgâr türbinlerinin veya her çatıda yer alan foto-voltaik panellerin böyle bir politik etkisi yok. Çünkü üstlerine koca koca harflerle “DSİ” diye yazamıyorsunuz, ismine Hoover veya Atatürk Barajı diyemiyorsunuz...”*Aynı şekilde her ne kadar baraj projelerine uluslararası düzeyde kısıtlamalar olsa da günümüzde dünyada büyük bir baraj ekonomisi ve sektörü oluşmuştur. Bu lobiler, geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerin ulusal baraj lobileriyle iş birliği halinde bu ülkelerin yönetimlerinin politik kaygı ve seçimleri dâhilinde alınan baraj yapma kararları arkasında yer alarak politik mekanizmayı bu yönden beslemektedirler.

Avrupa ve Amerika’da global niteliğe sahip var olan bu özelliklere sahip şirketler aynı zamanda bu ülkelerin politik, idari hatta yasal boyuttaki kararları ve uluslararası çevre ve koruma kuruluşlar üzerinde de etkili olduğu bilinmektedir.

Barajlara karşı ulusal ve uluslararası düzeyde artan tepkiler ve muhalefet nedeniyle engellerle karşılaşan ve kredi bulmakta zorlanan ulusal baraj lobileri bu yöndeki muhalefeti zayıflatmak ve var olan engelleri kaldırmak için baraj inşaatlarının yapımı özellikle uluslararası konsorsiyumlar aracılığıyla yürütülmesi benimsemişlerdir. Uluslararası arenada güçlü ve yetkili ülke şirketleriyle oluşturulan konsorsiyumlar sayesinde ulusal mevzuatlar ile çevre ve korumaya ilişkin uluslararası

mevzuat ve sözleşme maddelerinin uygulanması zayıflatılmakta veya engellenmiş olunmaktadır.

6.TÜRKİYE'DE BARAJLARA İLİŞKİN İZLENEN YAKLAŞIMLAR

Daha önceki başlıklarda da belirtildiği üzere sulama, enerji, içme ve kullanım suyu elde etme amacıyla yapılan barajların Anadolu ve Mezopotamya topraklarında yapılmasının geçmişİ Sümerler dönemine kadar inmektedir. Ancak sudan enerji elde etme ve bu amaca yönelik barajların gerçekleştirilmesi, Türkiye ilk defa 1902 yılında Mersin'in Tarsus İlçesi'nde bir su değirmeninden yararlanılarak üretilmiş olan hidroelektrik enerji sayesinde elektrik enerjisiyle tanışmıştır.1932 yılında Atatürk önderliğinde Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı olarak su ile ilgili çalışmalar başlatılarak ilgili inceleme ve araştırmalar yapmak üzere 1935 yılında Elektrik İşleri Etüt İdaresi kurulmuştur. Dönemin en önemli projeleri Seyhan Sarıyer, Hirfanlı, Kesikköprü, Demirköprü ve Kemer Barajları ve HES'leridir. 1940 yılına kadar 28 adet hidroelektrik santral kurulmuştur.

18-ABD'de California'daki Yosemite Milli Parkı'nın ve Arizona'daki Büyük Kanyon'un çevresindeki barajların çalışmaması için, 1970 yılında Sovyetler Birliği'nin Sibirya akarsularını kutuplardan çekme girişimi büyük tepkiler üzerine proje iptal edilmiştir. Fransa bu yüzden 1998 ve 1999 yılında Loire Nehri üstündeki Maison-Rouges ve Saint-Etienne du Vigan Barajlarını kapatmıştır. Aynı şekilde ABD'de 500 baraj kapatılarak devre dışı bırakılmıştır. Şili'de Biobio Suyu üzerinde inşa edilen Pangué Barajı çok değişik açılardan eleştirilmekte ve tepkiler almaktadır. Malezya'da Rejang suyu üzerinde inşa edilen projeye ilişkin (Bakun Hydroelectric Project) bir ulusal mahkeme, projenin çevre yasasına aykırı olduğunu kararlaştırmasına rağmen devlet yöneticileri inşadan vazgeçmediler. Çin'de Yangtsey Suyu üzerinde inşa edilen Sanxia Barajı da sert eleştirilere uğrayan projelerden biridir. Rotterdam'daki Uluslararası Su Mahkemesi, barajın doğa ve sosyo-ekonomik yaşam üzerinde büyük tehlikelerin oluştuğunu belirterek Çin hükümetinin dikkatini çekti. Bu baraj ile Binlerce köy ve 104 küçük şehir baraj suları altında kalacaktır.

19-Endonezya'da Japon menşeli bir banka ve Endonezya Hükümeti tarafından finanse edilerek yapılan baraja karşı 1989'dan beri köylülerin mücadelesi devam ediyor. 13 Ekim 2001-Tayland- Yoksullar Birliği Barajlara Karşı eylemi; 1994'te faaliyete geçen Pak Moon Barajı'ndan 20.000 kişi etkilendi. Bunun üzerine 5.000 köylü 23 Mart 1999 tarihinde Pak Moon Barajı'nı işgal ederek baraj alanına "*Çok Yaşa Mun Nehri Köyü*" adlı bir köy kurdular. 5 Ekim 2003 Batı Java'da hükümetin inşa etmeyi planladığı Jatigede Barajı'na karşı yürüten binlerce kişi geleceklerini tehdit eden ve toplumsal sorunlara yol açan baraja izin vermeyeceklerini açıkladılar. 10 Haziran 2003 İspanyol enerji şirketinin yaşadıkları toprak ve yaşam kaynakları nehirler üzerine kurduğu baraja karşı harekete geçen Şilili yerliler ve ekolojistler, yüzde 85'i tamamlanmış olan barajın yapımını engellemiştir. Nisan 2004-Hindistan Narmada'yı Kurtarma Hareketi Hindistan'da inşa edilmesi planlanan Maheshwar Barajına karşı Nisan ayında 5000 kişi eylem yaptı. ABD'de Shasta Baraj alanında, Winnemem Wintu Kabilesi, 100 yıl sonra ilk defa savaş dansı yaparak, barajın yükselmesinden dolayı tehdit altında olan kutsal ve tarihi alanların korunması için dua etti. Guetemala'da Chixoy baraj inşaatından sonra yerlerinden yurtlarından edilen bin Mayalı köylü barajı işgal etti. Afrika ülkelerinden Mozambik'te Zambezi Nehri'nin etrafında yaşayanlar 1970'lerde sömürgeci Portekiz'in kurduğu baraj yüzünden 800.000 insan birçok sorun yaşamış bu nedenle halk otoritelere karşı ayaklanmak için komiteler oluşturmuşlardır. Pakistan'ın Sindh Bölgesi'nde, büyük nehir projelerine karşı halk yürüyüşler ve açlık grevleri ile tepki göstermiştir. Brezilya'da, baraj projelerini durdurmak isteyen ve ALCOA, ALCAN,

Tractebel ve AES gibi küresel şirketleri protesto eden binlerce çiftçi ve köylü Sao Bernardo Nehri üzerinde yapımı planlanan Sao Bernardo Barajını ve Uruguay Nehri üzerindeki birçok baraj inşaatını işgal eylemi yapmıştır.

1954 yılında su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesi amacıyla Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ) kuruluşuyla birlikte Keban (1330 MW), Karakaya (1800 MW), Atatürk (2400 MW), Altınkaya (700 MW), Oymapınar (540 MW) gibi birçok büyük baraj projesi bu dönemde projelendirilmiş veya gerçekleştirilmiştir.²⁰

20. yüzyılın sonundan itibaren özellikle gelişmekte olan ülkelerde, sosyal ve ekonomik gelişmenin simgesi olarak görülen barajlar, Türkiye’de de, özellikle 1950’lerden sonra, ekonomik ve sosyal kalkınmanın temel araçlarından biri olarak ön plana çıkmıştır. Baraj projeleri aynı zamanda Türkiye’nin su politikasının temelini oluşturmaktadır. Türkiye, başta DSİ ve DPT olmak üzere ilgili kuruluşlar aracılığıyla yapılan planlamalara göre 2030 yılı sonuna kadar Türkiye’deki mevcut su kaynaklarının tümünü barajlar aracılığıyla sulama, enerji, içme ve kullanım amaçlı olarak devreye koymayı hedeflemiştir (Eken, 2006). Bu stratejiye göre, 2005 yılında 45,3 milyar kilovat saat olan hidroelektrik enerjisi üretimi 127,3 milyar kilovat saate; sulanabilecek alan miktarı ise 4,9 milyon hektardan 8,5 milyon hektara (sulanabilecek alanın tamamı) çıkarılması hedeflendiği belirtilmektedir (DSİ,2004). Bu nedenle planlanan hedefler doğrultusunda, bir anlamda milli politika haline getirilen barajların yapılması öngörülmektedir.

Bugüne kadar sulama, içme-kullanma, endüstri suyu temini ve enerji amaçlı olarak 203 adedi büyük, **1453** adedi küçük olmak üzere toplam 1656 baraj işletmeye açılmıştır (**URL 1**). 2030 yılı hedefine göre inşası ve proje çalışmalar henüz devam eden barajlarla birlikte baraj sayısını daha da artacağını belirtebiliriz.²¹ bu durumun gerek nehirlerin doğal akışı gerekse doğal denge ve döngüler açısından önemli bir risk olduğunu belirtmek gerekir.²² Ülkemizde yapılan sulama faaliyetlerinin %94’ü suyun aşırı kullanımına neden olan yüzey sulama (karık, tava, salma) yöntemleriyle yapılmaktadır. Bu yöntemlerle yapılan sulamada suyun yaklaşık yarısı ürün tarafından kullanılamamakta ve israf olmaktadır. Yüzey sulamasının bir diğer olumsuz etkisi ise orta vadede tuzlanmaya neden olarak toprağı verimsizleştirmesidir. Bütüncül bir şekilde planlanmadan yapılan bu uygulamalar, dünyanın değişik alanlarında yaşanmış uygulamalarında olduğu gibi bundan sonraki uygulamalarda da ciddi ekonomik ve ekolojik kayıplara neden olacaktır.

DSİ’nin 2030 hedeflerine yönelik projelerin uygulanmasında çevre üzerindeki etkiler bir bütün olarak değerlendirilmediği takdirde, Türkiye’deki doğal yaşam ile yeraltı ve yer üstü su kaynaklarının kalite ve miktarı ile su ekosisteminde ciddi kayıplar ve özellikle tarihi ve arkeolojik alanların yok edilmesi kaçınılmazdır (Eken,2006).

Ülkemizde bugün yatırım aşamasına gelen baraj projelerinin büyük kısmı son elli yıl içinde planlandığı göz önüne alındığında, bu projeler; uygulama aşamasında yukarıdaki güncel yaklaşımlar dikkate alınmadığı takdirde, özellikle Fırat-Dicle Havzası’nda tarihi ve kültürel miras üzerinde

büyük tahribatlara yol açmakla birlikte, aynı zamanda ülke ekonomisine ve doğal kaynaklarına da çok zarar getireceği kaçınılmazdır. Fırat ve Dicle sınır aşan sular olma özellikleri nedeniyle Türkiye için ayrı bir önem taşırlar. Bu nedenle bu nehirler sadece enerji elde etme veya sulama kaynağı olmanın ötesinde diğer devletlere karşı oldukça etkili bir stratejik ve politik araçtır. Bu nedenle bu nehirler üzerinde yapılan çalışmaların sadece ekonomik kalkınma çalışmaları olarak yorumlanması yanlış olur. Nehirler üzerinde yapılan çalışma ve uygulamalara genelde esas teşkil eden suya dayalı kalkınmayı sağlama olmakla birlikte sınır aşan sularda bu durum yerini dış politik ve stratejik boyutun üstünlüğüne ve belirleyiciliğine bıraktığını söylemek daha doğru olur.

20-Dünya'da kullanılan elektriğin %19'u barajlardan sağlanıyor. Sulama konusunda olduğu gibi enerjiye de ne için ihtiyaç duyulduğu önemli. Dünyada enerjinin dörtte biri ulaşımında (%70'i sanayileşmiş ülkelerde), %40'ı sanayide kullanılıyor. ABD, bütün dünyada üretilen toplam enerjinin dörtte birini tüketiyor. Türkiye'deki barajlar şu anda %20 kapasiteyle çalıştırılıyor. Çünkü doğalgazla elektrik üreten santrallerle yapılan uzun süreli anlaşmalar var. Doğalgazla üretilen elektriğin barajlarda üretilenden 22 kat daha pahalı olmasına rağmen Türkiye'ye gelen toplam doğalgazın %60 bu santrallerde elektriğe dönüşüyor. Barajlarla elde edilen suyun %65'e varan oranlarda dağıtım sistemlerden kaynaklı olarak kaybedilmektedir. Türkiye'de 193 baraj 3300 kilometrekarelik alanı su altında tutuyor. Yapımı süren ve planlanan 199 baraj ise 1817 kilometrekarelik alanı su altında bırakacak. (Orhan, 2001)

21-2005 yılı itibariyle Türkiye'de enerji üretiminin, 125 milyar kilovat saat hidrolik, 105 milyar kilovat saat linyit, 16 milyar kilovat saat taşkömürü olmak üzere toplam ortalama yılda 246 milyar kilovat saat enerji üretimi yapılmaktadır. Türkiye'deki toplam hidroelektrik potansiyeli ise 433 milyar kilovat saat olup, teknik yönden kullanabilir potansiyel 216 milyar kilovat saat olarak tahmin edilmektedir. Türkiye'de bugün küçükü büyüklü tam 142 adet hidroelektrik santrali var. "Hidroelektrik santrali" bilimsel açıklaması ile "Hidro türbinden akan suyun jeneratörü döndürmesiyle elektrik üreten santraldir. Bu 142 adet santralin ufak bir kısmı nehirlerin akışını bozmadan, suyu bir tünelle türbinlere aktaran "Nehir hidroelektrik santrali" olmalarına karşın büyük bir kısmı su tutan, baraj tipi santrallerdir. Bu 142 santralden bugün "teorik olarak" 45.930 GWh elektrik enerjisi üretilmesi gerekiyor. Ancak. Barajlar ortalama %40-45 kapasite ile çalıştığı için Türkiye enerji arzının sadece %35'ini teşkil etmektedir, Geri kalanı ise termik, doğalgaz, petrol vs. den karşılanmaktadır. Önümüzdeki 20 yıl içinde 605 daha eklenerek hidroelektrik santral sayısının 747 olması planlanmakta. Buradan elde edilecek elektrik ise 129.907 GWh. dır. Kişi başı elektrik kullanımında dünyanın gelişmiş ülkelerinin altındayız ve bu kadar barajın enerjisi ki bunlar toplamın sadece % 35'i olmalarına rağmen, yetmiyor. Elektrik telleri, yani teknik ismi ile "interkonnekte sistem". Bugün Türkiye'de baraj santrallerinden ana istasyonlara elektrik aktaran bu sistemler o denli eskimiş durumda ki, aynı miktarda enerji sağlamak için her yıl yeni birkaç baraj daha inşa etmek gerekiyor. Şebeke kaybı ve kaçakların üretilen elektriğe oranı nerede ise %25'lere ulaşmış durumda. Sadece kaçığın bugünkü değeri yıllık 1,5 milyar USD dir. Şebeke kaybı da bir o kadar olduğu düşünülmektedir. İngiltere Almanya gibi gelişmiş ülkelerde nükleer, termik ve doğalgaz santrallerini da yaygın olarak kullanmakla birlikte, kayıp oranları % 8 ve baraj kapasiteleri % 80 civarında (Yamaç, 2006).

Türkiye'de 2005 yılı sonunda toplam kurulu enerji kurulu gücü 39 611MW olup, üretilen toplam yıllık elektrik miktarı 161 milyar KWh'dir. Kurulu gücün; 13484 MW güç ve 66,5 milyar kwh ile (%41) doğalgaz, 12 941 MW güç ve 42 milyar kwh ile (%27) hidrolik, 10076) MW güç ve 44 milyar kwh ile (%27) linyit, 3110 MW güç ve 8,5 milyar kwh (% 5) petrol ve 34 MW'ı (%01) rüzgâr ve jeotermal enerjiden oluşmaktadır. Hidroelektrik ve diğer yenilenebilir enerji kaynaklarından 15 yıl içerisinde 19 516 MW'lık Kurulu güç ilavesi öngörülmektedir (DSİ, 2005).

22-"Dünya Barajlar Komisyonu" (2000) gibi Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Organizasyonu da (OECD) 16 Kasım 2005 tarihinde yapılan açıklamada, hidroelektrik enerji yatırımları yenilenebilir enerji tanımına dâhil edilmemiştir.

7. BARAJLAR ve ÇED YÖNETMELİĞİ

Dünyada çeşitli alanlarda gerçekleştirilen yatırımların çevreye özellikle olumsuz etkilerinin geniş kesimlerin dikkatlerini çekecek şekilde artış göstermesi sonucunda, yatırımların sadece ekonomik ve teknik yapılabirliğiyle sınırlı olmayan bir perspektif benimsenmesiyle gündeme gelen (ÇED); Bu kapsamda “*Sürdürülebilir Kalkınma*” kavramıyla birlikte bu kavrama uygun olarak yatırımlara yönelik yeni proje ve gelişmelerin çevreye olabilecek sürekli veya geçici potansiyel etkilerinin sosyal sonuçlarını ve alternatif çözümlerini de içine alacak şekilde analizi ve değerlendirilmesini içeren bir süreçtir.²³ Büyük ve kalkınma amaçlı projelerde ÇED sürecinin başlatılmasıyla bu tür projelerin özellikle sosyal, siyasal ve çevre üzerindeki etkilerinin tespiti ve kabul edilebilirliği olmadan yapılmaması ve baraj yapılmasına ilişkin kredi taleplerinde ÇED’in olumlu/olumsuz görüşüne göre karşılanması benimsenmiştir.²⁴

ÇED’in amacı; ekonomik ve sosyal gelişmeye engel olmaksızın çevre değerlerini ekonomik politikalar karşısında korumak, planlanan bir faaliyetin yol açabileceği bütün olumsuz çevresel etkilerin önceden tespit edilip gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamaktır.

ÇED, projelerle ilgili bütün ilgili tarafların bir araya geldiği ve görüş, kaygı ve önerilerini ortaya koyabildikleri demokratik ve şeffaf bir süreçtir. İlgili taraflar bu süreç içerisinde ortaya koydukları teknik bilgi ve görüşlerle projenin en optimal şekilde gelişimine katkı sağlamasını öngörür. Proje teklifiyle birlikte sunulması benimsenen ÇED raporu, karar vericiler ve yetkili makamların karar verilirken raporu da göz önünde bulundurması esastır.

ÇED bir yönüyle bir süreç olmakla birlikte aynı zamanda bir belgedir. ÇED’de neyin yapılacağı, çevre, toplum, tarihi ve kültürel miras üzerindeki etkileri gibi tüm boyutların açıklıkla ortaya konulması gerekir. Kamuoyunun da gerek eleştirel gerekse değişiklik önerileri ile ana unsur olarak sürece katkılarının sağlanması gerekir. ÇED süreciyle ile atılmak istenen adımda çevresel boyutların dikkate alındığını, hangi alternatiflerin, daha ekonomik ve yararlı olduklarını tespit etmek mümkündür (Aytar, 2002).

İlk olarak 1969 yılında ABD’de yürürlüğe giren “*Ulusal Çevre Politikası Kanunu*” (National Environmental Policy Act) kapsamında dünya ile tanışan ve tüm dünya ülkelerinde halen en etkin çevre yönetim aracı olarak yerini almaktadır.

ÇED, ülkemizde 7 Şubat 1993 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Baraj projeleri planlama ve uygulama çalışmalarında sosyal, fiziksel, doğal ve biyolojik çevreyle her zaman karşı karşıyadır. Son yıllara kadar olumsuz çevre etkileri düşünülmeden yapılan bu projelerin gerçekleştirilmesinde belirleyici unsur olarak sadece teknik ve ekonomik yapılabirlik kriterleri esas alınarak yapılmıştır. Bu tür projeler için Dünyada” Çevresel Yapılabirlik” ve” Çevresel Sürdürülebilirlik” kriterlerinin öne çıkarılıp uygulanmasıyla Türkiye’de de bu kriterlerin uygulanmasına yönelik yasal

yapılanmasının oluşturulması yapılmıştır. Türkiye’de 11 Ağustos 1983’de “Resmi Gazete”de yayınlanan 2872 sayılı “Çevre Yasası” ve bu yasanın 3 Mart 1988 tarih ve 3416 sayılı yasa ile değiştirilmiş biçimi, ekonomi ve çevre arasında önemli bir çelişkiyi yansıtıyor. Buna göre çevrenin, ancak onun ekonomik kalkınma çabalarına olumsuz etkisi olmadığı takdirde korunacağı ifade edilmektedir (Avcı, 1999).

İmzalanan uluslararası sözleşmeler doğrultusunda Türkiye’de 7 Şubat 1993 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren ÇED Yönetmeliğinin çevreye pek de yararlı bir içeriğe sahip olduğu söylenemez. Çevre Kanunu’nun (1983 yılı) 10.md. Hükmüne dayalı olarak ancak 10 yıl sonra (1993) çıkartılan ve en son 16.12.2003 tarihinde 3. kez değişikliğe uğrayan Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Yönetmeliğinin (diğer yasal düzenlemelerde olduğu gibi) geriye yürümezliği temel ilkesi nedeniyle, geçici maddeleri hükmünce, Fırat-Dicle Havzası’nda yapılmış ve yapılacak barajların hemen hemen tamamı önceden planlandığı için ÇED Yönetmeliği’nden muaf tutulmuştur. Dolayısıyla, bu alanda yapılan devasa inşaatlarda ÇED raporu alınmasına kanunen gerek bulunmamaktadır. Bu durum, DSİ ve ilgili yapımcı inşaat firmaları açısından büyük kolaylıklar sağlamıştır. İçerik ve uygulamaya dönük çelişkiler açısından yönetmeliğin üç maddesi (13.17.35.maddeler) bunu açıkça ortaya koymaktadır (Avcı, 1999).

Madde 35 : (Geçici Madde) ”07.02.1993 tarihinden önce uygulama projeleri onaylanmış veya çevre mevzuatı ve diğer ilgili mevzuat uyarınca yetkili mercilerden izin, ruhsat veya onay ya da kamulaştırma kararı alınmış veya ilgili mevzuat gereğince yer seçimi yapılmış veya yatırım programına alınmış veya mevzi imar planları onaylanmış faaliyetlere bu yönetmelik hükümleri uygulanmaz”

Madde 13 : ...”ÇED Raporu inceleme ve değerlendirme komisyonu, Bakanlık görevlisinin başkanlığında, faaliyetin konusu, türü veya faaliyet için, seçilen yerin özellikleri dikkate alınarak merkezi ve yerel kurum ve kuruluş temsilcileri, faaliyet sahibi veya temsilcisi, ÇED raporunu hazırlayan kurum veya kuruluş temsilcilerinden oluşur. Komisyon çalışmalarına Bakanlıkça, üniversite, enstitü, araştırma ve ihtisas kuruluşları ve meslek odaları temsilcileriyle gerçek ve tüzel kişiler de üye olarak çağırabilirler.”

Madde 17 :...”Faaliyet sahibi, ÇED olumlu görüşü verilen faaliyet için, diğer mevzuat uyarınca ilgili kurum ve kuruluşlardan gerekli izinleri alarak dört yıl içinde yatırıma başlamadığı takdirde, ÇED olumlu görüşü geçersiz sayılır.”

23-ÇED, henüz uygulamasına geçilmemiş proje, plan, politika ve programların yol açabilecekleri çevresel, sosyal, ekonomik, tarihsel ve kültürel etkilerin önceden tahmini ve bu tahminlerin ilgili atılacak adımla karşılaştırmalı bir biçimde birlikte değerlendirilmesi yöntemidir.

24-Dünya Bankası Birleşmiş Milletlerin 1987 yılında benimsediği “sürdürülebilir kalkınma” kavramına uygun olarak kendi belirlediği ÇED (Çevresel Etki Değerlendirme) format ve standardını hazırlayarak, bu tür projelerin sosyal, siyasal ve çevre üzerinde olumsuz etkilerin “kabul edilebilir” olduğunu görmeden baraj projelerine kredi verilmemesi kararlaştırılmıştır.

1989 yılı başlarında DPT bünyesindeki GAP birim yöneticileriyle Çevre Genel Müdürlüğü arasında, GAP yöresiyle ilgili bir çevre etki değerlendirmesi için görüş birliğine varılması ve ÇED'in halen devam eden projeler arasında olması, “Kalkınma” yaklaşımına nasıl da çarpık bakıldığının kanıtları niteliktedir.²⁵

Uluslararası standart ve bilimsel kriterlere uygun yürütülmeyen ÇED süreci sonucunda, başta tarihi ve kültürel miras olmak üzere birçok boyutta tahribatlara neden olmaktadır. Keban Barajı'yla başlayan bu sürecin aynı anlayış ile devam edilmemesi gerekir.²⁶ Açıklanmamış da olsa 1991 yılında TBMM tarafından hazırlanan GAP Çevre Raporunda da yaratacağı sorunlar açıkça vurgulanmaktadır.²⁷

8. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA YAKLAŞIMI

1960'ların ortalarından itibaren verimlilikle birlikte kar artış hızındaki düşme ve sermaye birikiminin daralması sonucunda kapitalist sistem uzun süreli bir kriz dalgasına girmiştir. Krizin aşılması; sermayenin özgürleşmesini, uluslararası olanaklarının yaratılmasını; yani sermayenin küreselleşmesini gündeme getirmesiyle kaynakların kullanılması ülke ve kıta ölçeğinden dünya ölçeğine taşınmıştır. Sermayenin krizini aşmak için gelecek kuşakların geleceğinin kullanılması anlamına gelen bu gelişme 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren doğal kaynakların tükenmesini önlemek ve çevreyi dikkate alan kalkınma fikrini gündeme getirmiştir. 1970'li yıllardan itibaren hızla ve yaygın bir şekilde kabul gören bu anlayış ile dünyanın; ekonomik, çevresel ve ekolojik boyutta küresel bir tehdidin altında olduğu anlaşılmaya başlanmıştır (Minibaş, 2002).

Küresel sermayenin doğal kaynaklardan sınırsız rant elde etme yaklaşımına dayalı olarak çevre ve doğa üzerindeki bu tahakkümüne karşı, sorgulayıcı olarak oluşan sivil toplum inisiyatifi, kısa sürede literatüre 1968 kuşağı olarak damgasını vurmuştur. Bu düşünce akımı, tüm dünyada özellikle gençlikten ve aydın kesimden sempati toplayarak küresel ölçekte bir harekete dönüşerek 1972 yılında “Tek Dünya” sloganı altında Stockholm'de uluslararası ölçekte bir konferans düzenlenmesiyle, ilk defa bu gidişata karşı resmi hükümet ve politikacılar dışında sivil inisiyatif hareketinin temelleri atılmıştır. Konferansta kaynakların, doğal ve kültürel mirasın korunması ile insanlara daha nitelikli bir yaşam ve gelecek sunma üzerinde yoğunlaşarak bu yönde gerekli önlem ve ilkelerin belirlenmesine çalışılmıştır. Kısa sürede siyasal bir harekete dönüşen bu hareket, başta Fransa olmak üzere, Avrupa'nın tüm ülkelerinin parlamentolarına kadar yansyarak BM.'nin gündemine kadar taşınmıştır.

1972 Stockholm “Çevre ve İnsan Konferansı”, çevreye ilişkin konuların siyaset ve ideoloji ile ilgili olduklarını gösteren önemli bir aşamadır. Bu bakımdan, teknolojik çözümlerle sorunların üstesinden gelinebileceği yaklaşımı ile sonuçlanmasının eleştirilerle karşılanmasına

rağmen konferans gerek uluslararası gerekse bölgesel örgütlenmelerin gerçekleştirilmesi bakımından pek çok gelişmeyi hazırlamıştır (Keleş, 1992).

Stockholm Konferansı sonrasında Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) kurulmuş, Avrupa Topluluğu ise çevre konusunda 1972 yılında harekete geçerek, Avrupa Çevre Eylem Programı 1973 yılında uygulamaya konulur (T.Ç.V., 2001). Daha sonra ise Birleşmiş Milletler önderliğinde Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından “Ortak Geleceğimiz” raporu hazırlanarak “*Sürdürülebilir Kalkınma*” modeli gündeme getirilmiştir (Uslu, 1998). Böylelikle, Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından ilk olarak, 1987 yılında Brundtlan’da hazırlanan “Ortak Geleceğimiz” raporu ile “*Sürdürülebilir Kalkınma*” kavramı sistematize edilerek dünya kamuoyuna açıklanmıştır (Avcı 2000).

25- Dünya Yabani Yaşam Vakfı danışmanlarından ve yıllarca Birecik’te Kelaynaklar ile ilgilenen Alman mimar Udo Hirsch’a göre GAP alanında; yeraltı suları, otlak, tarım ve orman üzerindeki etkiler, sulu tarım ne getirip götürecekleri, barajların iklim üzerindeki etkileri, kimyasal ilaçların toprak ve suya etkileri, kimyasal ilaçların toprağa karışma derecesi. Gibi konularda öncelikli olarak araştırma yapılması gerekmektedir.

26- Fırat ve Dicle havzalarında oluşacak suni göller ve havzalar arası su aktarımıyla geniş alanda gerçekleştirilecek sulama, bir yandan nemli iklim koşullarına geçişe yol açarken, öte yandan da toprak ve su rejimlerinde önemli değişikliklere neden olacaktır. Drenaj suyunun birikmesi, toprakta tuzlanma, sulardan kaynaklanan hastalıklar, toprak erozyonu, toprak ve tarım ilaçlarının yol açtığı hastalıklar ve benzeri daha birçok sorun kendini önemli ölçülerde gösterecek. Bütün bunlar, insanlarımız başta olmak üzere bitki ve hayvan türlerini kalıcı biçimde etkileyecek. Diğer yandan, sulama ve enerji yatırımları dışında yapılacak yatırımlar da önlem alınmadığı takdirde yeni bazı sorunlar getirecekler. Madencilik, sanayileşme ve enerji üretimine ilişkin hava ve su kirliliği, sanayi artıkları, katı atıklar ve kent kanalizasyon suları başta olmak üzere benzeri diğer alt yapı sorunları, çarpık kentleşmenin doğal çevre üzerindeki genel etkileri gibi sorunlar da, ayrıca ele alınması gereken önemli çevresel sorunlardır.

27-Türkiye, tarihinde gerçekleştirmekte olduğu en büyük kapsamlı teknolojik uygulama olan GAP, bölgedeki üretimi önemli ölçüde arttıracığı için, projenin gerçekleşmesiyle birlikte çevresel bozulmaların da başlayacağına daha bugünden işaret etmek gerekir. Doğabilecek Problemler; 1-Proje itibarıyla çevresel problemler: sanayi artıkları; kent kanalizasyon suları; katı atıklar; madencilik, sanayileşme ve termik enerji üretimine bağlı hava ve su kirliliği; baraj göllerinde sedimantasyon; baraj gölleri çevresinde toprak kayması; balık türleri yaşam ortamının değişmesi ve balık göçlerine etkisi; nehir yataklarının alçalması ve nehir-sahil erozyonu; tarım ve kentleşme arasında toprak kullanımı çatışması.. 2.- Toplu yaklaşım gerektiren çevre sorunları: toprak erozyonu; yetersiz drenaj sonucu su birikmesi ve tuzlanma, rüzgar erozyonu; yakacak odun temini, ekili araziye otlığa dönüştürmek için yapılacak kesimler sonucu orman varlığının azalması; aşırı otlatma nedeniyle otlakların fakirleşmesi; gübre ve tarım ilacı kullanımının artması sonucu su kirliliği; bitki örtüsü ve hayvan türlerinde ekolojik değişiklikler; iklim değişimleri; sudan kaynaklanan hastalıkları.“ GAP Bölge Kalkınma İdaresi tarafından hazırlanan bir araştırmaya göre de GAP’a koşut olarak gelişecek sanayi ile birlikte yöredeki çevre sorunları on yılda iki kat artacak. Aynı araştırmada, toprak ve su düzenindeki değişikliklerin hayvan türleri ve bitki örtüsünü etkileyeceği, sudan kaynaklanan sorunların artacağı belirtilmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma kavramının anlamı; “*Sürdürülebilir Kalkınma*” (*Sustainable development*) kavram ile ilgili şimdiye kadar birçok tanım yapılmış, bunlardan en ünlüsü “*Ortak Geleceğimiz*” isimli raporda ele alınmıştır. Raporda, “*Sürdürülebilir Kalkınma*”; “Bu günün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme imkânından ödün vermeksizin karşılamak şeklinde tanımlanmaktadır”(Uslu, 1998). Ansiklopedik Çevre Sözlüğü’nde ise; “*Ekonomik kalkınmanın, doğal varlıkları ve çevreyi tahrip etmeden gerçekleşmesi anlayışı*” olarak tanımlanmıştır (TÇV, 2001).

Böyle bir yaklaşım kalkınmanın her aşamasında küresel anlamda ekonomik ve sosyal politikaların çevre politikaları ile birlikte ele alınmasını gerektirmektedir. Sürdürülebilir kalkınma; toplum için düşünüldüğünde sosyal, ekonomik, kültürel ve doğal kaynaklar kapsamında düşünüldüğünde ise ekolojik açıdan önem kazanmaktadır (Karpuz, 2002).

Görüldüğü üzere “*Sürdürülebilir Kalkınma*” esas itibarıyla, insan ile doğa arasında denge kurarak doğal kaynakları tüketmeden, gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanmasına ve kalkınmasına imkân verecek şekilde bugünün ve geleceğin yaşamının kalkınmasını sosyal, çevresel, ekonomik, mekânsal ve kültürel boyutları ile programlama anlamını taşımaktadır. Yeryüzünde insan ve toplumların ihtiyaçlarının devamlılığı ve yaşam kalitesinin artırılmasını amaçlayan bu kalkınma modeli, amaç ve nitelikleriyle 21. yüzyılın küresel kalkınma modeli olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda bireylere, sivil toplum kuruluşlarına, devletlere, uluslararası organizasyonlara ve iş çevreleri olmak üzere herkese sorumluluk yüklenmiştir (Ekici, 2002).

Bu konuda sorumluluk alan BM,” Kalkınma ve Çevre Komisyonu” tarafından Haziran 1992’de “*Çevre ve Kalkınma Konferansı*” adı ile Brezilya’nın Rio de Janerio kentinde yapılan ikinci konferansta yayınlanan ve 27 prensipten oluşan “*Rio Deklarasyonu*”²⁸ ile kabul edilen beş belgeden biri olan sürdürülebilir kalkınmanın eylem planı olarak bilinen “*Gündem 21*” eylem programı yayımlayarak kabul edilmiştir (Ekici, 2002).

Rio’da en önemli değişiklik şudur: Doğal kaynaklara dayalı, sürdürülebilir ekonomik büyüme ile insan kaynaklarının geliştirilmesi, entegre bir yaklaşım seçilmiştir (Fisunoğlu, 1997). 1992 deki Rio toplantısında, ülkelerin dünya çapındaki faaliyetlerinin çevre sorunları nedeniyle daha tedbirli yaklaşımlarla biçimlendirilmesinin zorunlu olduğu bir noktaya ulaşıldığı uyarısı yapılmaktadır.179 ülkeden 117 Devlet başkanının katıldığı ve dünya zirvesi olarak bilinen Rio’da toplanan konferans bildirgesinin başlangıç hükümlerinde, Stockholm Konferansı’nın ilkelerine bağlı kalındığı ve bunları gerçekleştirmek için devletler, toplumlar ve insanlar arasında olmak üzere her düzeyde iş birliği kurmak amacı taşındığı, insanların yuvası sayılan dünyayı ve herkesin ortak çıkarını koruyacak bir çevre-kalkınma dizgesi üzerinde ulaşılması gereği vurgulanmıştır (Keleş, 2001; Keleş; Hamamcı, 1998).

26 Ağustos–4 Eylül 2002 tarihleri arasında Güney Afrika, Johannesburg’ta BM Çevre ve Kalkınma Konferansı Kararlarında On yıllık

İlerleme ve Gelişme' konulu “*Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi*”nde ise, 1992 BM Çevre ve Kalkınma Konferansı kararlarının uygulama aşamalarında daha etkili sürdürülebilir kalkınma stratejilerini oluşturmak amaçlanmaktadır. Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Çevre Bakanlığı ve UNDP temsilcilerinin oluşturduğu koordinasyon grubu ile RIO+10 hazırlık sürecine katılmıştır. Türkiye tarafından sürdürülebilir kalkınma zirvesi için; yönetim, iş ve endüstri, yoksulluğun azaltılması, bilgi ve iletişim, biyolojik çeşitliliğin korunması ve iklim değişiklikleri konuları belirlenmiştir (TÜBİTAK-MAM-ESÇAE, 2002).

2002 yılındaki Johannesburg Konferansı’nda, yoksullukla mücadele ve bu amaçla yapılacak küresel eylem, doğal kaynakların kullanımı yoksulluk ile çevre arasındaki bağlantılar irdelenmektedir (U.N., DESA,2003). “*Bin Yılın Kalkınma Hedefleri*” doğrultusunda sürdürülebilir kalkınma amaçlarının belirlenmesi ve eyleme dönüştürülmesi hedeflerinde anlaşma sağlanmıştır. Bu amaçla geçiş ekonomilerine sahip ülkelerde, Birleşmiş Milletler Sosyal ve Ekonomik İşlerden Sorumlu Bölüm (UN/DESA) belli aralıklarla toplantılar yapmaktadır

Sürdürülebilir kalkınma kapsamında kaynakların sürdürülebilirliğiyle ilgili olarak uluslararası alanda yapılan bir çalışma da su kaynaklarının sürdürülebilirliğiyle ilgili küresel anlamda ilki 1997 yılında yapılan ve her üç yılda bir düzenlenen “*Dünya Su Forumu*” dur. Bu forumun 2003 yılında Kyoto’da yapılanı “*İnsanlar İçin Su, Yaşam İçin Su*” raporu küresel ve bölgesel su kaynaklarının farklılıklarını ve niteliklerini ortaya koymak ve özellikle sınır aşan sular üzerindeki yatırımlarda getirdiği çözüm önerileri açısından önemlidir.

28-“Rio Deklarasyonu; “Gündem 21” ve diğer belgelerin çerçevesini genel olarak çizmektedir. Gündem 21 eylem programı BM’ in Aralık 1992’deki genel kurul toplantısında herhangi bir çekince koyulmadan kabul edildi.

Doha Değişikliğinin Kabulü

■ Onaylayan devletler ■ Kyoto Protokolü'nü onaylamayan taraflar ■ Kyoto Protokolü'ne taraf olmayanlar

Şekil 1: Kyoto Protokolü'nün onaylanmasında son durum (URL.2)

9. GÜNDEM 21 PROGRAMI

Sürdürülebilir kalkınmada çevrenin korunmasına yönelik eylem planı niteliğini taşıyan bu programda, kalkınma planlarının yapılması sürecinde katılım, demokratik işleyiş, desantralizasyon, yerel yönetim ve hükümet dışı kuruluşların rollerinin güçlendirilmesi hususunda ilkeler ortaya koyulmuştur.

Sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin yaşama geçirilmesinin eylem programı olan Gündem 21, aynı zamanda 21. yüzyılda kalkınmadan kaynaklanan çevre sorunlarına karşı gündem oluşturmayı da hedeflemektedir. Bu kapsamda kalkınma ve çevre arasında dengenin kurulması amaçlanmaktadır.

Gündem 21 programı, çevre ve yaşam kalitesinin geliştirilmesi niteliğini taşımakla birlikte, ortaya koyulan ilkeler çerçevesinde kalkınma projelerinde “Katılımcılık”, “Paylaşım”, “Yapılabilir Kılma” ve karar alma sürecinde merkezîyetçilikten kaçınma gibi koşullarıyla aynı zamanda bir demokratik işleyiş ve demokrasi projesi niteliğindedir. Amacın yerine getirilmesinde, yerel kurumların katılımı ve iş birliğinin belirleyiciliğine vurgu yapılan bu programda, sorunların çözümü ve karar alma sürecinde bir “Yerel Gündem 21” programının benimsenmesi öngörülmektedir.

Gelinen süreçte sürdürülebilir kalkınma anlayışının küresel olarak yaşama geçirilmesinin, yerinde çözümlerle mümkün olacağı anlayışının benimsenmesi nedeniyle Gündem 21 programında özellikle yerel yönetimlere önemli görevler verilmiştir (Ekici, 2002).

10. BARAJLAR VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Barajlarla ilgili literatür incelendiğinde dünyada 1935'lerden itibaren tarımsal verimi arttırmak, sulama suyu ve elektrik gücü sağlamak için büyük barajların kurulmasına yönelik kapsamlı projelerin, bölgesel kalkınma çabaları içinde yer aldığı görülmektedir (Richardson 1995,13). 1950–1970 yıllarını kapsayan yirmi yıllık dönemde tüm dünyada ülkeler, baraj kurma stratejisine yöneldiklerinden insanlığın tatlı su depolama kapasitesi 25 kat artmıştır (Richardson 1995,13). Ancak, 1975 yılından itibaren büyük barajların çevre üzerindeki zararlı etkilerine karşı duyarlılık arttığından, barajların kurulma hızı yavaşlamıştır. Bununla birlikte 20. yüzyıl boyunca tüm dünyada yaklaşık 48 bin baraj inşa edilmiştir. Günümüzde ise dünya nehirlerinin yaklaşık yarısı üzerinde büyük barajlar bulunmaktadır (WCED 1987:240).

Tablo 2. Dünyada Kıtalar Göre Barajların Dağılımı (WCD, 2000)

Kıta Adı	Baraj Sayısı	%
Afrika	1269	2.7
Asya.	31340	65.8
Amerika	8989	18.8
Avrupa	5480	11.5
Avustralya	577	1.2
Toplam	47655	100

Yukarıda Tablo 2'da dünyada yapılan baraj sayılarının kıtalara göre oransal dağılımları verilmiştir. Buna göre, dünyada en fazla baraj bulunan kıtanın %65,8 ile Asya olduğu, en az baraj bulunan kıtanın ise %1,2 ile Avustralya olduğu söylenebilir. Tabloda verilmemiş olmakla birlikte söz konusu bölgelerde yer alan ve en fazla baraj sayısına sahip olan ülkeler ise şunlardır (WCD, 2000:374).

Afrika kıtasında % 42,5 (539 tane) oranı ile baraj sayısında Güney Afrika Cumhuriyeti birinci sırada yer almaktadır. Bunu %16,8 (213 tane) ile Zimbabwe, % 8,4 (107 tane) ile Cezayir izlemektedir. En düşük baraj oranına sahip olan ülkeler ise, %0.08 (1 'er tane) oranı ile Gabon, Liberya ve Uganda'dır.

Asya'da ise baraj sayısında birinci sırada %70,2 oranı (22000 tane) ile Çin bulunmaktadır. Hindistan ise % 13,7 (4291 tane) oranıyla ikinci sıradadır. Japonya, % 8,5 (2675 tane) ile üçüncü sırada yer almaktadır. Asya ülkeleri arasında gösterilen Türkiye ise %1,2 (625 tane) oranı ile baraj sayısı sıralamasında, Güney Kore'den sonra ve beşinci sırada yer almaktadır. Asya kıtasında en düşük baraj oranına sahip ülkeler ise, % 003 (1'er tane) ile Bangladeş ve Laos ülkeleridir.

Amerika kıtasında ise, ABD %73 (6575 tane) oranı ile en fazla baraja sahip olan ülkedir. Bunu sırasıyla %8,8 (793 tane) ile Kanada. %6.6 (594 tane) ile Brezilya izlemektedir. En düşük baraj oranına sahip ülkeler

ise, %0.01 (1'er tane) Surinam, Antigua ve Haiti ülkeleridir.

Avrupa kıtasında %21,8 (1196) oranı ile en fazla baraja sahip olan ülke İspanya'dır. % 10,4 (569 tane) ile Fransa ikinci sırada, %9,5 (524 tane) ile İtalya üçüncü sırada bulunmaktadır. Avrupa'da en düşük baraj oranına sahip ülkeler ise %0.05 ile (3 tane) Lüksemburg ve %0.03 (2 tane) ile Moldova'dır.

Son olarak Avustralya kıtası ile çevresindeki ada ülkelerine, baraj sayıları açısından bakıldığında ise şunlar söylenebilir: %84,7 (486 tane) ile Avustralya ilk sırada %15 (86 tane) ile Yeni Zelanda ikinci sırada, %0,5 (3 tane) ile Papua Yeni Gine üçüncü sırada en fazla baraja sahip ülkelerdir. Fiji ise %0,3 (2 tane) en az baraja sahip olan ülkedir.

Barajların yapılış amaçları ülkelerin iklim koşullarına, ihtiyaç duyulan kaynaklara göre ülkeden ülkeye ve hatta bir ülke içinde bölgeden bölgeye göre değişebilmektedir. Kimi ülkede aşırı yağışların neden olduğu nehir taşkınlarını önlemek için, kimilerinde iklimsel olarak yağış oranı düşük ve kurak geçen mevsim oranı yüksek olduğundan, tümüyle doğal koşullara bağlı kalmadan sulama yoluyla tarımsal ürünlerin verimini arttırmak için, kimilerinde ise elektrik enerjisi elde etmek ya da bunların hepsini karşılamak için baraj projeleri planlanmaktadır.

Ancak, tarihin en eski barajlarının tarımsal üretimi sürekli kılmak için sulama amacıyla inşa edildiği yaygın olarak kabul edilmekte ve dünyanın en eski barajlarının M.Ö. 5000 yıllarında Ürdün ve Mısır'da inşa edildiği belirtilmektedir (Gökçe vd. 1994:6). Türkiye'de ise ilk önemli sulama barajlarının M.Ö. 1000 yıllarında yapıldığı tahmin edilmektedir. Aşağıda Tablo 3'de, günümüzde yapılmış olan barajların kıtalara göre yapılış amaçlarının dağılımı verilmiştir.

Tablo 3. Kıtalara Göre Barajların Yapılış Amaçlarının Dağılımı(WCD, 2000)

BARAJIN YAPILIŞ AMACI	KITA ADI											
	Afrika		Asya		Amerika		Avrupa		Avustralya			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Top.	%
Elektrik	76	6	2194	7	1573	17.5	1808	33	115	20	5766	12,0
İçme Suyu	254	20	627	2	1034	11.5	931	17	282	49	3128	6.5
Sulama	635	50	19744	63	1169	13	1041	19	75	13	2266	47.5
Taşkın Kontrolü	13	1	627	2	1393	15.5	165	3	12	2	2210	5,0
Çok Amaçlı	266	21	8148	26	2966	33	1370	25	81	14	12831	27,0
Diğer	25	2	-	-	854	9.5	165	3	12	2	1056	2,0
Toplam	1269	100	31340	100	8989	100	5480	100	577	100	47655	100

Tablo 3'te, tek tek kıtalara göre değil de genel olarak değerlendirildiğinde, barajların yapılış amacına göre % 47.5 ile birinci sırada tarımsal üretim için "Sulama Suyu" sağlama yer almaktadır. Bunu %27 ile "Çok Amaçlı" olarak nitelenen enerji, sulama, taşkın kontrolü vb. amaçlarla yapılan barajlar izlemektedir. "Elektrik Enerjisi" elde etmek amacıyla yapılan barajlar ise

%12 ile üçüncü sırada yer almaktadır. Baraj yapılma amaçları arasında en düşük oran ise tabloda "*Diğer*" seçeneğiyle ifade edilen taşımacılık vb. Oluşturmaktadır.

Barajların büyüklüğü ve yapılış amaçları ile sosyal ve çevresel etkileri arasında doğru bir orantı bulunmaktadır. Dolayısıyla büyük barajlar, yapılış amaçları veya işlevleri de dikkate alınarak değerlendirildiğinde, insanlar ve doğal denge üzerinde daha fazla etkide bulunmaktadır. Bölüm başında Tablo 1'de fiziksel büyüklük ve işlevlerine göre en büyük baraja sahip on ülke verilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere büyük baraj sıralamasında birinci sırada Çin yer almaktadır. Hem elektrik enerjisi sağlamak hem de sulama ve taşkın kontrolü işlevleri bulunan en büyük baraj da Çin'de bulunmaktadır. En büyük baraja sahip ülkeler sıralamasında, ABD ikinci; Hindistan üçüncü; İspanya dördüncü; Japonya beşinci; Kanada altıncı; Fransa ise onuncu sırada yer almaktadır. Türkiye, büyük baraja sahip olma açısından sekizinci ve sulama işlevi bulunan büyük baraja sahip olma açısından da onuncu sırada yer almaktadır.

Küçük barajların çevresel ve sosyal etkileri büyük barajlara göre daha sınırlı olduğundan günümüzde büyük barajları "*Büyük Sorun*" olarak küçük barajları ise bir "*Başarı*" olarak değerlendiren bakış açıları bulunmaktadır (Madeley, 2003). Bu yaklaşıma göre, genellikle büyük barajlardan varlıklı insanlar daha fazla yararlanmakta, başka bir deyişle büyük barajlar zenginlere hizmet etmektedir. Küçük barajların ise yoksullara daha fazla fayda sağlama olasılığı vardır. Ayrıca küçük barajların, geleneksel üretim biçimlerinin korunmasını da sağladığı ileri sürülmektedir. Örneğin, Batı Afrika'da çiftçiler, su taşkınlarına maruz kalan ovalardaki toprak türleri ve taşkın zamanı hakkında geleneksel bilgilere sahip olduklarından, ürün ve tür seçimi becerilerini kullanarak taşkın riski ile başa çıkma yollarını bulmuşlardır. Örneğin aynı tarlaya farklı miktarlarda su ihtiyacına sahip ürünler ekmektedirler. Şöyle ki, taşkından doğrudan etkilenen alanlara pirinç ekerlerken taşkından etkilenmeyen alanlara da yağmurla beslenen ürünleri ekmektedirler.

Ancak burada üzerinde durulması gereken nokta, büyük barajların mı yoksa küçük barajların mı daha yararlı olup olmadığının ortaya konulması değildir. Önemli olan, gerek büyük gerekse küçük baraj projeleri planlanırken beklenmeyen sonuçların yaşanmaması için, projeden olumlu ya da olumsuz bir şekilde etkilenecek olan tüm kesimlerin tam olarak belirlenmesi ve varsa eğer, dezavantajlı grupların da dikkate alınması gerektiğidir.

Barajların birçok olumlu ve olumsuz etkileri olmakla birlikte, 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında, genel anlamda sürdürülebilir kalkınmanın da dünya gündeminde yer almaya başlaması ve dolayısıyla çevreye karşı artan ilgi nedeniyle, daha çok barajların olumsuz etkileri ön plana çıkarılarak tartışılmıştır. Barajların biri çevre, diğeri de insanlar üzerinde olmak üzere, iki önemli olumsuz etkisi vardır. Barajların çevre üzerindeki etkileri ayrı bir uzmanlık gerektirdiğinden ve tek başına ayrı bir araştırma alanının konusu olabileceğinden, bu çalışma boyunca barajların

sadece sürdürülebilir kalkınma açısından çevresel etkileri üzerinde genel olarak durulması ile yetinilecektir. Barajların sosyal etkilerine daha ağırlıklı olarak yer verilecektir.

Barajların çevresel etkilerinin başında, inşa edildiği yerde iklim değişikliğine yol açması gelmektedir. Büyük barajların bitki örtüsünün yanı sıra, bölgedeki hayvan çeşitliliği üzerinde de etkili olduğu ve doğal dengeye müdahale edilmesi ile birlikte kimi hayvan türlerinin o bölgede arttığı, kimilerinin de tamamen yok olduğu, konu ile ilgili yapılan araştırmalarda ortaya konulmuştur (Arat,2002;Çağlar,2003; WCD,2000). Özellikle, barajla ve sulama ile birlikte nem oranının artması sivrisinek, beyazsinek gibi türler için uygun yaşam ortamı yaratmaktadır. Söz konusu sinek türlerindeki artış ise, o bölgede yaşayan insanlar açısından şark çıbanı, sıtma gibi deri hastalıklarının görülme sıklığında artışa neden olabilmektedir.

Barajların çevresel olarak değerlendirilebilecek bir diğer etkisi ise arkeolojik zenginlikler ve SİT alanları konusundadır. Ülkelerin benimsedikleri "*Kültürel Mirası Koruma Politikalarına*" göre değişmekle birlikte, çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerde barajların yapılması bir kalkınma politikası olarak benimsendiğinden, baraj rezervuarı dolduğu zaman su altında kalacak olan tarihi kalıntıların kurtarılması için gerekli özen gösterilmemektedir. Bu konuda verilecek olan iki 'uç' örnek, ülkeler arasındaki yaklaşım farkını ortaya koyması açısından önemlidir. Bunlardan biri, Türkiye'den ve çalışma kapsamında da alan araştırılması yapılan Samsat İlçesi ile ilgilidir. Kommagene Krallığı'na (Hitit Dönemi) başkentlik yapmış olan ve daha sonraları Bizans İmparatorluğu'nun doğu cephesini koruyan Romalı lejyon mahallesiyken, 50.000 nüfuslu bir şehir haline gelmiş olan Samsat, Atatürk Barajı rezervuarı nedeniyle 1988 yılında su altında kalmıştır. Diğer örnek ise Portekiz'dendir.1992 yılında, Portekiz'in elektrik ihtiyacının %15'ini karşılaması düşünülen bir barajın boşaltma tünellerinin keşfi sırasında, taş devrinden kalma, otuz bin yıl öncesine ait ve o zamandan beri de on beş bin yıl süresince çeşitli evrelerde yapılmış kaya resimleri bulunmuştur. Ancak bu arada da baraj için bazı yerlerde su tutulmaya başlanmıştır. 1994'te kaya resimlerini gören mühendislerin arkeologlara bilgi vermesiyle bölgeye UNESCO'dan tespit ve koruma için heyet gelmiş ve ülke çapında büyük bir tartışma başlamıştır. Hazırlanan raporlar doğrultusunda, 1996 yılında baraj inşaatı durdurulmuş; 1997 yılında ise uluslararası heyetin nihai raporunu tamamlaması ile birlikte, "*Burası su altında kalmaz, baraj yapılamaz, taşınamaz, çünkü taş devri sanatının gelişmesiyle ilgili, yerinde bulunduğu haliyle, başka türlü elde edilemeyecek bilgiler içeriyor*" denilerek, baraj projesinden tümüyle vazgeçilmiştir. Böylelikle, 200 kilometrelik bir park olarak, korunma altına alınmıştır (Erzan 2000). Bu konuda dünyadan ve Türkiye'den (Zeugma, Hasankeyf vb.) daha birçok örnek vermek olanaklıdır.

Son olarak barajın çevre üzerine dolaylı bir etkisi de sulu tarımla ilgilidir (Kanber 1999;Richardson,1995). Sulama amaçlı yapılan barajlar ile elde edilen suyla yapılan yanlış sulama sonucu verimli toprakların

çoraklaşmasına, bataklaşmaya, ekili alanlarda hasara, verimde azalmaya ve giderek toprağın terk edilmesine neden olmaktadır. FAO'nun tahminlerine göre, dünyada tüm sulanan alanlarda %50 ile %80'lik bir oran, yanlış su yönetimi nedeniyle, tuzlanmaya ve çoraklaşmaya maruz kalmakta ve her yıl büyük alanlar kademeli olarak "Tuz Çöllerine" dönüştüğü için 60 milyon hektar, yani dünyanın sulanan topraklarının beşte biri zarar görmektedir (Madeley 2003, Richardson 1995).

Barajların yukarıda anlatılan olumsuz etkileri nedeniyle, yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde büyük barajların bir daha inşa edilip edilmemesi gerektiği üzerinde yapılan tartışmalar ve barajlara karşı taraf alışı da artmıştır. Söz konusu tartışmaların temelinde ise, büyük barajların sürdürülebilir olup olmadığı sorusu yatmaktadır. 1997 yılında bağımsız bir organ olarak kurulan Dünya Barajlar Komisyonu (World Commission on Dams)'nın, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu dokuz ülkeyi kapsayan barajlarla ilgili çalışmasının bulgularını içeren rapor, Barajlar ve Kalkınma (Dams and Development) adı altında, Kasım 2000'de yayınlanmıştır.

Bu çalışmada, özellikle barajların sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından, planlanan ve süren bütün baraj projelerinin açık ve katılımcı bir şekilde yeniden gözden geçirilmesi ve büyük barajların inşası kararlarına, bunlardan etkilenecek ve dezavantajlı insan gruplarının "*Bilinçli Ve Bilgilendirilmiş Bir Şekilde*" katılması gerektiği önerilmektedir (WCD, 2000). Barajların finansman kaynaklarına da değinilen aynı raporda, büyük barajların mali külfetlerinin yüksek oluşu nedeniyle Dünya Bankası gibi mali kuruluşların fonlarıyla ilerleyebildiği, ancak söz konusu kuruluşların, büyük baraj fonlarının sadece %15'ini sağlamalarına rağmen, "*Yeni Baraj Projelerine Meşruluk Sağlayarak Teknolojiyi Yayımada Küresel Bir Stratejik Rol Oynadıkları*" da belirtilmektedir (WCD, 2000). Bununla birlikte günümüzde, Dünya Bankası gibi uluslararası finans kuruluşları, sürdürülebilir kalkınmanın ilkelerini programlarına aldıklarından dolayı, bugün artık projelerin "*Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED)*" raporu sonuçlarına göre finansman desteği yapmakta ya da yapmamaktadır. Ayrıca günümüzde güçlenen ve yaygınlık kazanan sivil toplum kuruluşları da bu tür baraj projelerinin çevresel ve sosyal etkilerine dikkat çekerek karşı çıkmaları da, karar vericileri projenin durdurulması konusunda etkileyebilmektedir. Örneğin Hindistan'da çevre ve kabile haklarıyla ilgili gruplar, mahkeme kanalını kullanarak Kerala'nın Sessiz Vadi (Silent Valley Hydro)'sinde baraj yapılmasını önlemişlerdir (Clark,1996; WCED, 1987).

Benzer şekilde daha önce yayınlanan ve metinde sık sık atıf yapılan Ortak Geleceğimiz Raporunda da baraj vb. projelerin sürdürülebilirliğinin sağlanmasının koşullarına vurgu yapılmaktadır. WCED'in Raporuna göre (1987:92), "teknolojiyle veya kalkınmayla ilgili kararlardan kaynaklanan çevre riskleri, o karar üzerinde hiç etkisi olmayan, ya da çok az etkisi olan kimselere ve bölgelere zarar vermektedir. Onların çıkarları da dikkate alınmak zorundadır. Ulusal ve uluslararası kurumsal mekanizmalar, yeni teknolojilerin potansiyel etkilerini, daha o teknolojiler yaygın bir şekilde kullanılmaya başlamadan önce değerlendirmeli, bunların üretiminin,

kullanımının ve tavsiyesinin çevre kaynaklarını fazla zorlamayacağı garantiye alınmalıdır. Doğal sistemlere olan müdahaleler için de aynı şeyler gereklidir. Raporda, doğal sisteme yapılan müdahalelere barajlar da örnek olarak verilmekte ve baraj gibi kalkınmaya yönelik olarak planlanan projelerin istemeyerek yaratılmış sonuçlarından doğan zararlar konusunda, sorumluluğun güçlendirilmesi ve yürürlüğe konmasının gerekliliği de sürdürülebilir kalkınma için savunulmaktadır.

Yine büyük çaplı kalkınma projelerinde en önemli ihtiyacının toplumun bilinci ve desteği olduğu belirtilen raporda, bu ihtiyacı karşılamanın en iyi yolu olarak ise, çevreyi etkileyen kararlarda daha geniş halk katılımı ve bunun sağlanması için de yerel toplulukların bağımlı oldukları kaynakların yönetiminde ademi merkeziyetin tanınması, bu topluluklara o kaynağın kullanımı konusunda etkin söz hakkı verilmesi önerilmektedir. Bu doğrultuda vatandaşların inisiyatifini artırmak ve yerel birimleri güçlendirmesi de gerekli görülmektedir (WCED 1987).

Baraj projelerinin tasarımı aşamasında, “Çevresel Etki Değerlendirmesi” (ÇED)" ile "Sosyal Etki Değerlendirmesi" (SED) mutlaka yapılmalı ve çevresel ve sosyal etkileri doğrultusunda proje yeniden gözden geçirilerek, uygulanması ya da uygulanmamasına karar verilmelidir. Bu kapsamda kalkınma ve çevreye etkileri konusunda halka açık tartışma ve toplantılar yapılarak değişik bakış açılarının ortaya konulması, konuyla ilgili bilgilere herkesin ulaşabilmesi ve değişik teknik-sosyal uzmanlarla yapılan toplu tartışmalar yoluyla katılımın gerçekleştirilmesi ve kararın kamuoyu tarafından verilmesi önemlidir (WCED 1987:94). Örneğin WCED' nin raporuna göre bir hidroelektrik santrali yalnızca daha çok elektrik elde etmenin bir yolu olarak görülmemeli, yerel çevre üzerindeki etkileri ile yerel toplum yaşamı üzerindeki etkileri de bilançoya dahil edilmelidir. Böylelikle bir hidroelektrik santral projesinin, ender bir ekolojik sistemi bozacağı nedeniyle reddedilmesi, kalkınmanın kısıtlanması değil, ilerlemenin bir ölçüsü olabilir. Bazı durumlarda sürdürülebilirlik düşünceleri, kısa vadede mali bakımdan cazip görünen bir takım faaliyetlerin reddini gerekli kılacaktır. Dolayısıyla, kalkınmaya faydalı olacak bir projeden çevrenin korunması lehine vazgeçilebileceği vurgusu yapılmaktadır (WCED,1987:83,97). Bu nedenle yapılması düşünülen bir projenin çevresel ve sosyal etkileri çok fazla olduğunda, projenin yapılması ya da yapılmaması kararının da kamuoyu tarafından verilmesi gerektiği önerilmektedir (WCED 1987:94).

Yukarıda belirtilen tespitler ışığında, barajların sürdürülebilirliğinin nasıl sağlanabileceği konusuna geçmeden önce, barajlarla sürdürülebilir kalkınma arasında bağ kurulması açısından, sürdürülebilir kalkınmanın anahtar kavramlarının tekrar hatırlanması yararlı olacaktır. Bunlar:

- 1) İnsan merkezli bir kalkınma
- 2) Yoksulluk ve mahrumiyetin azaltılması ya da giderilmesi
- 3) İnsanları yapabilir kılmak ve insanlarda güven oluşturmak
- 4) Demokrasi: Halkın Katılımı, Sivil Toplumun gelişmesi, yönetim

vb.

5) Sosyal adalet
6)Çevre kalitesini bozmayan ya da doğal kaynakları koruyan bir
kalkınma

7)Kuşaklar arası paylaşımda adalet

8)Her kademedeki kararlarda ekonomiyi ve ekolojiiyi birleştirmek

Sürdürülebilirlik açısından bir diğer önemli nokta ise, baraj projesi ile doğrudan ilgili kurum ve kuruluşlar arasında iş birliği, uyumlu çalışma ve eşgüdüm sağlanmasıdır. Hem kurum ve kuruluşlar hem de etkilenenler açısından yerinde ve zamanında bilgilendirme önemlidir. Özellikle etkilenen halk açısından bilgilendirme oldukça önemlidir. Bilgilendirme hem halkın katılımını hem de doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanımını sağlayacaktır.

11. TÜRKİYE’DE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA SÜRECİ

Türkiye’de çevre konusunda ulusal politikalar geliştirilmesi gereği ilk defa 1972 yılında düzenlenen “*Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı*”ndan sonra ortaya çıkmıştır. Türkiye’de çevre ve çevrenin korunması ile ilgili başta Anayasa olmak üzere, çok sayıda yasa tüzük ve yönetmelik yürürlükte bulunmaktadır. Ulusal ve uluslararası düzeyde genellikle çok taraflı veya ikili anlaşmalar şeklinde çevreye yönelik düzenlemeler mevcuttur (Altunbaş, 2005). 1982 Anayasası’nın kabulü ile çevre koruması kavramı ilk defa Anayasa’ya girmiştir (Budak,2000). Genel olarak Türk Çevre Politikasının temel ilkelerini belirleyen 1982 Anayasası’nda çevrenin sağlıklı ve dengeli olmasından söz edilmekle beraber, ideal çevrenin nasıl olması gerektiği veya hangi unsurların çevreye dahil olduğuna ilişkin düzenlemelerde bulunulmamaktadır. Dolayısıyla, çevrenin hukuken korunan alanı anayasal olarak belirlenmediği gibi Sürdürülebilir Kalkınma ilkesinin de 1982 Anayasası’nda açıkça ifade edilmediği görülmektedir (Egeli,1996).

2001 yılı ortalarından beri Çevre Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin gündemindedir. Bu tasarı ile getirilmesi düşünülen değişiklikler arasında kanunun birinci maddesinin ‘Bu kanunun amacı, bütün vatandaşların ortak varlığı olan çevrenin sürdürülebilir kalkınma ilkesi doğrultusunda korunması, iyileştirilmesi ve geliştirilmesini sağlamaktır.’ şeklinde değiştirilmesi de yer almaktadır (TÇV.,2001).

Ulusal Kalkınma Planları

Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma politikalarının zaman içindeki gelişimi Devlet Planlama Teşkilatı tarafından beş yılda bir hazırlanmakta olan Kalkınma Planlarından izlenebilmektedir. Çevre kavramının uluslararası çalışmalarla ve buna bağlı ulusal örgütlenmelerle birlikte kalkınma stratejilerine ancak 1970’li yıllarda yerleştiği görülür. Gerçekten de küresel anlamdaki çevre koruma eğilimlerinin de yansıması olarak Türkiye’de ilk defa 3. “*Beş Yıllık Kalkınma Planı*”nda ele alınmaktadır. 1973–1977 yıllarını içeren planda uluslararası 1972 “*Stockholm*

Konferansı'ndan sonra Türkiye'de çevre bilincinin gelişmeye başlamasının bir göstergesi olarak kalkınma planlarında ilk kez çevre sorunlarına ayrı bir yer verilmiştir (Egeli,1996).

Çevre hakkı ve gelecek nesillerin yaşama haklarını kavrayan ve de çevre politikalarının sanayileşme ile kalkınma politikalarını engellememesi gereği üzerinde duran bütüncül politikalar 1973 yılından sonra geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu döneme ait örgütsel değişimler çeşitli bakanlıklarda çevre ile ilgili birimlerin kurulması şeklinde belirlenmektedir. Öncelikle Devlet Planlama Teşkilatında bakanlıklar arası eşgüdüm sağlamak görevini ve Çevre Sorunları Daimi Danışma Kurulu kurma görevini üstlenen Çevre Sorunları Özel İhtisas Komisyonu oluşturulmuştur (Arat, 2002).

1972–1977 yılları, Türkiye'de çevre politikası geliştirilmenin kurumsal yönden yeniden yapılandırma gerekliliğinin anlaşıldığı yıllardır.

1978'de çevre politikalarının geliştirilmesi ve uygulama konusunda üst düzeyde etkin bir eşgüdüm ve yönetim görevini sağlamak amacıyla Başbakanlık “*Çevre Örgütü*” kurulmuştur. Müsteşarlık ve “*Yüksek Çevre Kurulu*”ndan oluşan örgüt Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Programı döneminde Devlet Bakanlığına bağlı “*Mahalli Çevre Kurullarına*” doğrudan ilişkilendirilecek biçimde “*Çevre Genel Müdürlüğü*” olarak yeniden kurulmuştur (IULA-EMME,1995).

1979–1983 “*4. Beş Yıllık Kalkınma Planı*” dönemine ait uluslararası, bölgesel, yasal düzenlemeler için adımlar atılmaya başlanmıştır. Plan, çevre konusunda önleyici politikaların esas alınmasını kabul ederek temel yaklaşım olarak sanayileşme, tarımda modernleşme ve şehirleşme sürecinde çevrenin de dikkate alınmasını öngörmektedir (Algan,2000).

1985–1989 “*5. Beş Yıllık Kalkınma Planı*” dönemi yerleşme ve çevre bağlantılı İmar Kanunu, Kıyı Kanunu Uygulama Yönetmeliği gibi pek çok yasanın ve düzenlemenin gerçekleştiği dönemdir (Arat,2000).

1992 yılında gerçekleştirilen Rio Zirvesi'nde ağırlıklı biçimde ele alınan sürdürülebilir kalkınmayı hedefleyen yaklaşım, ilk kez 1990–1994 dönemini kapsayan “*6. Beş Yıllık Kalkınma Planı*”nda benimsenmeye başlamıştır. Çevre Bakanlığı, Rio Zirvesi'nde benimsenen Gündem 21 oluşumunu bu planı döneminde benimsemiştir (Erim, 2000).

1996–2000 döneminde ise bu kez “*7. Beş Yıllık Kalkınma Planı*” bulunmaktadır. Sadece çevre değil bütün sektörlerdeki ulusal politikaları içeren kalkınma planlarından da sorumlu olan bu plan sürdürülebilir kalkınma, ekonomik ve toplumsal politikalarla çevre politikalarını uyumlaştırarak uluslararası anlaşmalarla bağlılığı, toplumsal uzlaşma ve kitlesel katılımları desteklemeyi ilke edinmekte ve değerlerin ve eylemlerin rehabilitasyonu ile toplumsal, kurumsal ve hukuksal yapılarda reformu öngörmektedir (DPT, 1995).

2001–2005 dönemi “*8. Beş Yıllık Kalkınma Planı*”nda, eylemde gerçekleştirme ve çevre sorunlarının çözümü için uygulanan politikalar ile stratejilerin ülke gerçekleri de dikkate alınarak AB normlarına, uluslararası standartlara paralel olmasının sağlanması ilkeleri bulunmaktadır. Çevre Kanunu'nda ve Çevre Bakanlığı'nın kuruluşu ve görevleri hakkında da

düzenlemeler yapılarak çevre ve kalkınma ile ilgili veri ve bilgi erişim sistemleri oluşturulması, çevre izleme ve ölçüm altyapısının geliştirilmesi, çevre envanterleri ve istatistiklerle standartlara yönelik düzenlemelerin yapılması amaçlanmaktadır. “Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı” (UÇEP) hazırlanmıştır. Ancak bu dönemde çevre yönetim sistemleri istenilen etkinlik düzeyinde olmayıp; eğitim, kararlara katılım süreçleri ve yerleşme konusundaki eksiklikler, doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi ve çevre sorunlarının çözümünde önemli engeller oluşturmaktadır (DPT, 8. Beş yıllık Plan). “Ulusal Çevre Eylem Planı” 1998’de yayımlanmıştır (Altunbaş, 2005). Çevre Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı arasında imzalanan protokolle, UÇEP’in uygulanması ve izlenmesinde iki kuruluş arasında iş birliği esasları 7. Beş Yıllık Kalkınma Planında benimsenmiştir.²⁹

29-Ulusal Çevre Eylem Planı:

1992 yılında gerçekleştirilen Rio Zirvesi’nde kabul edilen ‘Gündem21’ uyarınca katılımcı ülkeler, sürdürülebilir kalkınmada dâhil olmak üzere belirlenen hedeflere uyum sağlamak amacıyla bir ulusal çevre programı geliştirmeyi kabul etmişlerdir. Avrupa Birliği’nin 5.Çevre Eylem Programı da bu dönemde Gündem21’de belirlenen öncelikler göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Türkiye ise kendi ulusal çevre eylem planını hazırlama çalışmalarına 1995 yılında başlamış ve bu çalışmalar 1998 yılında tamamlanarak Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı ortaya konmuştur. UÇEP’ in 5 ana hedefi vardır.

1. Kirliliğin önlenmesi ve azaltılması
2. Bütün yurttaşların çevre altyapı ve hizmetlerine erişiminin kolaylaştırılması,
3. Yenilenebilir kaynakların sürdürülebilir kullanımının teşvik edilmesi,
4. Çevre ile ekonominin birlikte sürdürülebilir kılacak politika, proje ve program önerilerinin geliştirilmesi,
5. Gerek insanların gerek çevrenin doğal ve insanların sebep olduğu risklere maruz kalma oranının mümkün olduğu ölçüde azaltılması

Ulusal “Gündem–21” için hazırlık çalışmaları sürdürülürken “Yerel Gündem–21” projesinin kapsamı genişletilerek belediye sayısı 9’dan 22’ye çıkartılmıştır. Bu dönemde, uluslararası taahhütlere uyulmasını sağlayacak hukuki, teknik, kurumsal düzenlemelerin temel ilkelerini oluşturmaktadır (Arat, 2000).

Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma sürecine ilişkin uluslararası ve ulusal anlamda mevzuat ve kurumlaşmayı oluşturmakla birlikte ancak, uygulamalarında kurumsal yaklaşım içinde yeterli bir uygulama olduğu söylenemez. Çevre önlemlerinin kalkınmaya engel olabilir kaygısı, çevre ile ilgili uygulamalarda erteleme yaklaşımını da beraberinde getirmiştir. Örgütlenmeler çerçevesinde ve karar mekanizmalarının oluşturularak eyleme dönüştürülmesi sürecinde, çevre faktörlerinin diğer sosyal ve ekonomik kararların alındığı sürece ancak uluslararası zorunluluklar sebebiyle dâhil edilmiş olduğu izlenmektedir. Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı örgütlenme aşamasından uygulama aşamasına kadar disiplinler arası bir yaklaşımı gerektirmektedir.

Sistemli ve katılımcı yaklaşımın benimsenmesi kurumsal açıdan kararların eyleme dönüştürülmesi açısından önemli olmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma ve çevre bilincinin geliştirilebilmesi için, topluma yönelik radyo, televizyon ve de gazetelerdeki yayınlar – programlar da ulusal bilgilenme yönünden, iletişimin çeşitli platformlarda oluşturulabilmesi yönünden desteklenmelidir. “*Sürdürülebilir Kalkınma*” hedefinden sonuç alabilmek, kararların ulusal ve uluslararası uygulanabilirliği ile yakından ilişkilidir. Türkiye’nin toplumsal çıkarları ve öncelikleri doğrultusunda kalkınma hedefleri belirlenirken aynı zamanda küresel kimliği olması sebebiyle, çevre sorunları uluslararası kararlarla da bağlantılı bir çerçevede bulunmasını gerektirmektedir. Bu amaçla geliştirilen yerel kalkınma çabalarına uluslararası destek politikaları kapsamındaki yardımların, Türkiye açısından uygulamaya konulan ve konulması gerekenler çerçevesinde değerlendirildiğinde yeterli olmadığı görülmektedir(Altunbaş, 2005).

Uluslararası kuruluşlar, kalkınma boyutunda öncelikle ülkelerin hükümetlerine ait kendi iç kurumsal dinamiklerinin düzenlenmesi sonucunda sürdürülebilirlik çizgisine ulaşabilecekleri yönünde bir yaklaşımı benimsemiş görünmektedirler. Bununla birlikte; kalkınmada çaba gösteren ülkeler için çevre sorunlarının çözülmesi ve küresel konumları gereği sürdürülebilir kalkınma hedefinin gerçekleştirilebilmesi ancak uluslararası desteklerin artırılması ile mümkün görülmektedir. Bu anlamda, Türkiye’nin de sürdürülebilir kalkınma çabasında uluslararası çevre ve kalkınma örgütleri tarafından desteklenmesi gereği ortaya çıkmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin uygulamalar irdelendiğinde; ulusal politika için oluşturulan rapor, plan ve programlarda, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı öngörülse de, ulusal çıkar ve toplumsal ihtiyaçlar ön plana çıkarılarak, sürdürülebilirlikle çelişen uygulamaların sonlandığı henüz söylenemez.

12.TÜRKİYE’DE SUYA DAYALI KALKINMA VE TARİHİ ÇEVREDE KÜLTÜREL MİRASIN DURUMU

Su kaynakların dengesiz dağılımı, kullanımdaki teknolojilerin verimsiz olması, hükümetlerin yanlış uygulama kararları ve uluslararası bir su rejiminin olmaması gibi gerekçeler, suyun önemini arttırmış olmakla birlikte, aynı şekilde suya dayalı kalkınma yaklaşımı da, gerek su kaynakları gerek ekolojik sistem, gerekse tarihi kültürel miras alanlarında görünmezden gelinerek yapılan bu yönlü yatırımlar nedeniyle günümüzde “*Tehlikeli*” bir hale gelmiştir. Doç. Dr. Sevil Gülçur’un belirttiği üzere günümüzde “*su bilinçli kullanıldığında bereket, aksi anlayışla davranıldığında ise felaket getirir*” gibi bir hale gelmiş durumdadır (Gülçur, 2006).

Tarihin ilk dönemlerinden beri yaşamın tüm alanlarının temel kaynağı olan suyun, uygarlıkların doğuşunda ve yok oluşunda da esas etken olduğu görülmektedir. Bu durum özellikle Mezopotamya coğrafyasında daha

belirgindir. Sümerlerle başlayan bu süreç, günümüze kadar devam ederek gelmiştir.

Hiç kuşkusuz Mezopotamya’da onlarca uygarlığın doğuşu bir tesadüf ve sadece suya bağlı değildir. Bu alana hayat veren Fırat-Dicle Nehirleri ve buna bağlı olarak oluşan iklimsel yapı, yabanıl hayvan (fauna) ve bitki (fauna) türleri arasında bir dengenin oluşması, bu alanda yaşamı kolaylaştırıcı hale getirecek şekilde bir coğrafya oluşmasına temel etken olmuştur.

İnsan ve toplumların yaşamlarını kolaylaştırıcı hale getirmesi bakımından alanı çekici kılan bu durum, bu coğrafyada birçok uygarlığın doğup gelişmesini sağlamıştır. Ancak bu alanlarda ne zamanki su ve topraktan daha fazla rant ve ürün elde etme kaygısıyla kullanıma dönüşmüş; çevresel ve sosyal kaygılar da gündeme gelmiştir. Daha fazla ürün ve rant elde etme yaklaşımı; su döngüsü, iklim ve canlı varlığı için oluşan dengenin bozulmasına sebep olmuş; bu da çevre, ekonomi ve sosyal yapının bozulmasını; bir anlamda yaşamın ve bu alanlardaki tarihi kültürel mirasın yok edilmesi sonucunu doğurmuştur. Suya dayalı kalkınmayı bir makalesinde irdeleyen Doç. Dr. Sevil Gülçur bu duruma ilişkin şunları vurgulamaktadır (Gülçur, 2006). *“İnsanoğlu suyla oyunun sonuçlarını 5000 yıldan beri biliyor. Bedellerinin de ağır ödendiğini... Dünyanın ilk büyük kültürünü oluşturan Sümerlerin, Mezopotamya’nın çetin iklim koşullarında uyguladıkları sulu tarım sayesinde bir uygarlık yarattıkları, günümüz ilköğrencisinin belleğine kazıdığı ilk temel bilgiler arasında: Kültürlerin beşiğinde sallanan, pek çok "ilklerin" yaratıcısı Sümerler... İlk alet yapan insandan 1,5 milyon yıl sonra gücünü ve zenginliğini sulu tarımdan alarak kentsel devletlere dönüşen ilk toplum... Aynı zamanda acı sonunu kendi elleriyle besleyen ilk uygarlık... Suyla oynanan oyunda yenik düşmenin deneyimini ağır yaşayan ilk insanlar... Ama topraktan bir değil, dört almanın şehvetinden vazgeçmek kolay değil. Ne kadar çok artı ürün, o kadar çok insanlar üzerinde egemenlik kurabilmek demek, Onu iktidara, silahlı güçlere dönüştürmek demektir. Çok uzun süre sulanan toprak sonunda tuzlandı. Baskı altına aldıkları su bir "çöle" dönüştü. Ve Sümerler de kuruyan toprağın bağrında yavaş yavaş eriyerek yok oldu. Çözüm "kolaydı" ama sorun, bu "kolayı" kavrayan anlayışın olmayışında yatıyordu. Ve tabi ki savaşlar bitmedi. Bundan sonra güç, ekonomisi kuru tarıma bağlı, Kuzey Mezopotamya Anadolu topraklarına kaydı” (Gülçur, 2006).*

Türkiye'nin suya dayalı ekonomik, sosyal ve stratejik hedefleri vardır ve bu anlaşılabilir bir durumdur. Ancak aynı durum bu alanlardaki tarihi kültürel mirasın korunması ve çevresel birçok sorun ile Türkiye'yi bu yüzyılın büyük avantajları ve sorunlarıyla da karşı karşıya getirdiği bir gerçektir (Avcı, 2001; Özdoğan,2001). Evet, onlarca uygarlığın vatanı olan Anadolu ve Mezopotamya toprakları günümüzde bu uygarlıkların mirasını halen toprak üstünde ve toprak altında barındırmaktadır. Çoğu nehir kenarlarında yükselen bu uygarlıkların mirası gerek Mezopotamya’da (Fırat-Dicle Havzası) gerek Anadolu’nun değişik alanlarında gün yüzüne çıkarılmayı beklemektedir.

Türkiye’de bir anlamda milli politika haline getirilen baraj yapımı ve yapılma nedenlerine bakıldığında, içme suyu elde etmek ve bu nitelikte suyun potansiyelini korumak, tarımsal sulama ve elektrik enerjisi elde etmekten ibaret kalmıştır. Uygulamalarda doğa, çevre ve kültürel mirasa ilişkin gerekli ve yeterli düzeyde hassasiyet gösterilmediğinden Türkiye coğrafyası, Keban'dan Kargamış'a kadar olan yüzeyde Fırat Irmağı ile uygarlık havzasını, bu havzadaki yerleşim ve tarım alanlarını, bitki örtüsünü, hayvan çeşitlerini ve arkeolojik değerlerini olumsuz yönde etkilemiştir (Cano, 2002).

Enerji, sulama içme/kullanım suyu elde etme gibi alanlarda suya dayalı kalkınma projeleri olan Türkiye’de, mevcut barajların düşük kapasite ile çalıştırılıyorken buna yeni barajların eklenmesi açıkça, barajlara dayalı enerji elde etme ve kalkınma düşüncesiyle çelişkili bir durumdur. Ayrıca günümüzde enerji elde etmenin daha uygun alternatifleri bulunuyor iken bu alandaki teknolojilerin yeterli düzeyde kullanılmaması da sorgulanması gereken bir durumdur. Konunun uzmanlarından Doç. Dr. Uygur Özemi bu konuya ilişkin şunları belirtir. *Suya fazla ihtiyaç duymayan üretim biçimlerine yönelmek gerekiyor. Türkiye’de bir fotovoltaiik paneller (güneş pilleri) üreten fabrika yok iken bundan çok daha fazla yatırım gerektiren baraj yapımına ağırlık verilmesi düşündürücüdür. Türkiye’de rüzgâr enerjisine yapılan yatırımlar baraj yatırımlarının çok daha altında iken, baraj yapılmasını diyenlere o zaman elektriği nasıl sağlayacağız diye sorulmasını abes buluyorum” (Özemi,2004).*

Barajların yapılmasındaki bu gerçekler, tarihi kültürel mirasın korunmasında duyarlı kişi kurum ve kuruluşları bu yönde doğal olarak harekete geçirmiş ve tepkilerini ortaya koymasını sağlamıştır. Bu tepki, tarihi kültürel mirasa sahip çıkma noktasında, duyarlı ve sorumlu vatandaş olmanın en doğal sonucu olarak görmek gerekir. Bu durumu ayrıca başka türlü nitelemek doğru değildir.³⁰

Bu tür yaklaşımlara Tarih Vakfı Genel Sekreteri Orhan Silier şöyle yanıt veriyor: *"Amacımız, ülkemizin çıkarına olan, doğru tasarlanmış büyük projeleri, uygarlıkla bağdaşan sulama ve enerji yatırımlarını engellemek değildir. Tam tersine, bizi bir araya getiren yalnızca ve yalnızca, enerji adına, sulama adına, yanlış projelerin, sorumsuz, Anadolu kültürüne ilişkin en temel bilgilerden habersiz, hesapsız kitapsız adımların, ülkemizin uzun dönemli çıkarlarını, turizm potansiyelini ve dünyada bilime, kültüre katkı olanaklılarını ayaklar altına almasına "Yeter Artık" demektir. Aynı şekilde benzer tepkiyi Celal Başlangıç; "Türkiye'yi tarih, doğa, kültür olarak yoksullaştıran; keyfilik, cahillik, vurdumduymazlık ve kâr hırsı koken bu anlayışları savunanlar mı bu ülkenin dostu; yoksa "Yeni Zeugma'lar olmasın" diyen, yönetenlerden kendi imzaladıkları uluslararası sözleşmelere uymasını isteyen, Anadolu'nun tarihsel, doğal, kültürel değerlerini bir dünya mirası olarak tüm insanlığa, gelecek kuşaklara sunmak isteyenler mi bu ülkenin düşmanı? Bir daha düşünmeye ne dersiniz!" diyerek bu yöndeki serzenişini dile getirmektedir.*

30-Çeşitli meslek odaları sivil toplum kuruluşlarının bir araya gelerek oluşturduğu Türkiye Barajlar ve Kültürel Miras İzleme Kurulu, kültürü, doğayı ve insanı yadsıyan bu tür projelere "hayır" demektedir. Bazı kesimler bu duyarlılığı gösteren tarafları "hainlik" ve "kalkınmaya karşı olmakla" itam etmektedir. Prof. Dr. İlhan Avcı: "Türkiye'de bayındırlık projelerinde insan ve çevre odak alınmıyor. 86'lı yıllarda yapılan baraj projeleri revizyona, güncelleştirilmeye gereksinim duyulmadan aynen yaşama aktarılıyor. Evet, 90'ların başında yürürlüğe giren ÇED mevzuatına uygun raporlar hazırlanıyor. Ama sembolik" diye belirtmektedir.

13.DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Suya dayalı kalkınmada sorun hem kalkınma hem de koruma bağlamında ele alındığında konu ülkesel ölçekte bir ülke planının yapılması gerekliliğini zorunlu kılmaktadır.

Tekeli, (1997) ülke planlamasını; *"Ülke bütününde, kentleşme ve nüfus dağılımı, yerleşme hız ve dağılımını, gelişme hız ve özelliklerini saptayarak, toplum yararına dengeli nüfus dağılımını sağlamak, ekonomik ve sosyal plan kararlarının mekâna yansımaya ve karşıt biçimde mekândaki olguların kalkınma planlarına aktarılmasına olanak tanımak, üst düzeyde mekân düzenlemesi açısından belirli sayıda plan seçeneklerinin karşılaştırılmasıyla kaynak kullanımının en faydacı oluşuna dönük kararlar üretmek, politikalar saptamak ve önlemler getirmek amacıyla sürekli geliştirilen teknik ve yöntemler süreci"* olarak tanımlamaktadır³¹(Tekeli, 1997).

Ülkesel planlama yaklaşımının gelecek perspektifini, salt ülkenin fiziksel planlaması dar kapsamında değerlendirilmemesi gerekmektedir. Ülkenin tüm enerji, üretim (sanayi, tarım...) kaynaklarının (yeraltı-yerüstü) envanterinin çıkarılması, geleceğe dönük kullanımların, çevre ve kültürel değerlerini göz ardı etmeden hesaplanması ve ülke bütününde tüketim politikalarının saptanmasını gerektirmektedir (Tekeli, 1997).

Bu durumdan hareketle, suya dayalı yatırımlar kapsamında, arkeolojik tarihi kültürel miras ve doğal çevrenin korunması hassasiyetiyle yatırımların yer seçiminde, ülkesel ölçekli bütüncül bir planlama anlayışı içerisinde, geçmişten geleceğe tüm verilerin analizinin çağın gereklerine uygun yapılarak belirlenmesi yaklaşımı, barajlara rağmen tarihi kültürel miras ve doğal değerlerin korunmasının sağlanması için önemli bir adım olacaktır.

Ülkeler için gerek sürdürülebilir kalkınma, gerek suya dayalı kalkınma projelerinin sürdürülebilirliği gerekse, tarihi çevrede bu yatırımların yapılması durumunda, tarihi kültürel mirasın korunmasına dair üretilen ve imzalanan uluslararası sözleşmelere göre hareket edilmesi önemlidir. Ancak ülkelerin bu düzenlemelere uyulduğunu söylemek güçtür. Nezih Başgelen ülkemizdeki bu yöndeki uygulamalara ilişkin şöyle belirtir; *"Korumacı yasalarımız genelde sosyal bir gereksinimden çok, sanki uluslararası uygulamalara devlet olarak taraf olduğumuz için çıkarılmıştır. Bu nedenle yasalar uygulandığında, çıkarları zedelenen gruplar politik*

baskılarla yasaları kadük hale getirmekte, gölgesinden korkan kimi ulema ve bürokrat da bu duruma çanak tutunca ortaya bugünkü trajik-komik uygulamalardan oluşan bir görünüm çıkmaktadır" (Başgelen, 2001).

Günümüzde uluslararası alanda geline aşama itibariyle, baraj uygulamaların sürdürülebilir olması ve tarihi kültürel mirasa zarar vermemesi anlayışıyla yürütülmesi esas alınmasına dair anlaşma ve taahhütler yapılmıştır. Farklı sektör ve disiplinlere ait tüm bu hassasiyetler, uluslararası tüzük ve anlaşmalar³² ile taahhüt altına alınarak, büyük oranda ulusal yasalara da yansıtılmıştır. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen tarihi alanlarda bu uygulamaların sürdürülmesi, başta taraf olunan tüzük ve anlaşmaların ihlal edilmesi olmakla birlikte ayrıca, gelişmelerin henüz karar vericilerin ve toplumun bilinç ve kültürüne yansımadağı anlaşılmaktadır.

31-"Ülke planlaması ile esas olarak şunlar hedeflenir; 1 -Toplumsal ve ekonomik içerikli kalkınma planı kararlarının mekâna yansımalarının sağlanması. 2 -Üst düzeyde, ülke ölçeğinde ve çevresel etkinliği olan yatırımların bölgelerarası dengeli dağılmasının sağlanması. 3-Sektör planlamalarının bütünleşmesi ve planlar arası yatay eşgüdümün kurulmasının sağlanması. 4-Tüm kamu kuruluşlarının karar mekanizmaları arasında uyumun sağlanması. 5 -Öncelikle kentsel ve endüstriyel gelişme ile ilgili yer seçimi kararlarının giderek bununla bütünleşen altyapı projelerinin en üst düzeyde bir planlama ile bağlantısının ve optimum faydalanma düzeyinin gerçekleşmesinin sağlanması. 6- Mekânsal verilerden sektörel kararların etkilenmesi ve kalkınma planının buna göre önceden yönlendirilmesi optimal düzeyde sağlanmasına çalışılır (Aytar,2002).

32-1972-Paris- Dünya Kültür ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme

1985- Granada Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi

1992 Valetta/Malta Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi

REFERANSLAR

- ARAPKİRLİOĞLU, K. (2003) Sınır aşan suların kullanımında ulusal çıkarlar ve çevre etiği, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ANKARA
- ARAT, Z., (2002), Türkiye'nin çevre Politikası ve GAP Bölgesinde çevre Uygulamaları, Türkiye çevre Sorunları vakfı yayını, Ankara.
- ARAT, Z., (1990), "GAP ve Çevre Etki Değerlendirmesi (ÇED)", Bilim ve Teknik, Ankara, Cilt:23, Sayı: 270, s:40
- ANIK, F. (1990), "GAP ve DSİ" Bilim ve Teknik, Ankara, Cilt:23, Sayı: 270, s:23
- AVCI, İ.(1996), "Sınır Aşan Sular Sorunu ve Türkiye", Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul, Sayı:11-17 Ocak
- AVCI, İ., (2000), "Barajlar, Çevre ve Ilısu Barajı", Mimarlık Der., Sayı:294, Ankara, s:52
- AVCI, İ., (2000), "Sürdürülebilir Kalkınma, ÇED, ÇED Yönetmeliği", Mimarlık Der., Sayı:294, Ankara, s:54
- AVCI, İ., (2000), "Su Kaynaklarını Geliştirme Çalışmalarının Evreleri ve Mesleki Sorumluluklar", Mimarlık Der., sayı:294, Ankara, s:55
- AVCI, İ. (2000), "Barajlar ve çevre", Mimarlık Der., Sayı:294, Ankara, s:56
- AVCI, İ. (2000), "Ilısu Barajı ve Hasankeyf", Mimarlık Der., Sayı:294, Ankara, s:57
- BAŞGELEN, N. (2000), "Tarihe Son bakış (Zeugma-Halfeti-Rum kale)", Arkeoloji ve Sanat Yayınları, sayı: 1. Basım, İstanbul, s:3-17, 24, 32
- BURAK S.; DURANYILDIZ İ.; YETİŞ Ü. (1997), "UÇEP-Su Kaynakları Yönetimi", T.C. Başbakanlık DPT, Ankara, s:15-17

- BAŞGELEN, N. (2000), Birecik Barajında Geçmiş Su Altında, Geleceğimiz Nerede? Mimarlık Der., s:294, Ank., s:72
- BİLEN, Ö., (2001), "Uluslararası Hukuk ve Fırat-Dicle Havzası", Bilim ve Teknik, Ankara, Sayı:401, S:25
- CANO, M. (2003), "Hukuka Karşı Baraj", Atlas Der., Sayı:128, İstanbul, s:36
- CLARK, R. (1991), water: The International Crisis, London: Earthscan Publications, s.9.
- DPT, Beş Yıllık Kalkınma Planları (farklı dönemler ve tarihli)
- DERİCİOĞLU, T. (1990), "GAP ve DPT", Bilim ve Teknik, Ankara, Cilt:23, Sayı: 270, s:33
- DSİ, (1999), GAP Tanıtım Kitapçığı, Ankara.(Tarihsiz)
- DSİ, "Barajlar Hakkında Umumi Bilgiler", Ankara, (Tarihsiz)
- DSİ, (2005), Yeniden Yerleşim Eylem Planı (YYEP); Encon, Ankara, s:18,50,132
- DSİ, (2004), "50.yılında DSİ", T.C Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı DSİ Genel Müdürlüğü, Ankara, s:7
- EKEN, G. (2004), "Miras coğrafyalar", Atlas Der., Sayı:130 (2004/1), İstanbul, s:7-13, 32
- EKEN, G. (2004), "Miras Coğrafyalar" Atlas Der., Sayı:131, İstanbul, s:52
- EKEN, G. (2003), "Neden Miras Coğrafyalar", Yeşil Atlas Der., Sayı: 6, İstanbul, s:26
- EFE, T. (2003), "Ön Asya Arkeolojisi", Atlas Der., Sayı:121, İstanbul, s:25
- EKEN, G. (2003), "Son Anadolu", Atlas Der., Sayı:121, İstanbul, s:30
- EKEN, G. (2003), "Doğal Kaynakların Önemi", Atlas Der., sayı:124, İstanbul, s:33
- EKEN, G. (2003), "Biyolojik Çeşitlilik ve Doğal Sitler", Atlas Der., Sayı:124, İstanbul, s:36
- ELBİR, S. (1990), "EİEİ Genel Müdürlüğü'nün GAP ile İlgili Çalışmaları" Bilim ve Teknik, Ankara, Cilt:23, Sayı: 270, s:29
- FİSUNOĞLU, M.(1998),"Sürdürülebilir kalkınma Ve Ekonomi", Sürdürülebilir Kalkınma Uygulaması-Tartışma Toplantısı Kitabı, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara.
- ERZAN, A., (2000), "Türkiye'de ve Dünyada Barajların Ele Alınışı ve Durum saptanması: Arkeoloji ve Kurtarma Kavramları", Zeugma Yalnız Değil: Türkiye'de Barajlar Kültürel Miras, Tarih Vakfı Yayını, İst.
- EGELİ, G., (1995)," Avrupa Topluluğu Çevre Politikası ve Türkiye'de Çevre", A.Ü., Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s:5-11,112, 121-130
- GÜDER, N., (2004), "Dünya Barajlar Komisyonu (WCD)", Yeşil Atlas Der., Sayı:7, İstanbul, s: 30
- GÜDER, N., (2004), "ABD'de Baraj Karşıtı Davit Brower", Yeşil Atlas Der., Sayı:7, İstanbul, s: 33
- GLEİCK, P. H., (2001), "Dünyanın Yetirilen Hazinesi Su", Bilim ve Teknik, Ankara, Sayı:401, S:34
- GÜDER, N. (2004), "Dünya Barajlar Komisyonu (WCD)", Yeşil Atlas Der., Sayı:7, İstanbul, s: 30
- GÖKÇE, Birsen vd., (1994), GAP Bölgesi Baraj Göl Aynasında Kalacak Yörelerde İstihdam ve Yeniden Yerleştirme Sorunları Araştırması, Ankara
- GÖKÇE, Birsen vd., (1998), "Birecik Barajı'ndan Etkilenen Nüfusun Yeniden Yerleşimi, İstihdamı Ve Ekonomik Yatırımları İçin Planlama ve Uygulama Projesi" Ankara

- GRİGG, N. S. (1996), Water Resources Management: Principles, Regulations, and Cases, London
- KELEŞ, R.; HAMAMCI, C. (1997), “Çevrebilim” İmge Yayınları, Ankara.
- MCCULLY, P. (1996) Silenced Rivers: The Ecology and Politics of Large Dam. Zed Press, London.
- ORHAN, A.H, (2001), Bilim ve Teknik Der. Sayı:401, İst., s.,44
- ÖZDOĞAN, M.- ÖZEMİSİ, U., (2004), “Suyun Doğası” Yeşil Atlas Der., Sayı:7, İstanbul, s: 27
- ÖZDOĞAN, M. (2003), “Kökenin Kaşifi (Güneydoğu Anadolu)”, Atlas Der., Sayı:122, İstanbul, s:32
- ÖZDOĞAN, M. (2002), “Arkeolojinin Görmediğimiz Yüzü”, Toplumsal Tarih Der., Sayı:101, İstanbul, s:18
- ÖZDOĞAN, M. (2002), “Geçmişin Sahibi Kim?”, Toplumsal Tarih Der., Sayı:101, İstanbul, s:19
- ÖZDOĞAN, M. (2002), “Arkeolojide Yeni Yaklaşımlar”, Toplumsal Tarih Der., Sayı:101, İstanbul, s:20
- ÖZDOĞAN, M. (2002), Küreselleşen Dünyada Kültür Mirası ve Arkeolojinin Yeri, Toplumsal Tarih Der., s:101, s:23
- ÖZDOĞAN, A. E. (2002), “Arkeolojik Dokunun Korunması”, Toplumsal Tarih Der., Sayı:101, İstanbul, s:41
- ÖZDOĞAN, M. (2004), “Fırat’a Gömülen Kültür”, Atlas Der., Sayı:132, İstanbul, s:12
- ÖZDOĞAN, M., (2004), “Uygarlığı Yaratan ve Yok Eden Nehir: Fırat” Atlas Der., Sayı:132, İstanbul, s:19
- ÖZDOĞAN, ÖZEMİSİ, U. (2004), “Suyun Doğası” Yeşil Atlas Der., Sayı:7, İstanbul, s: 27
- ÖZDOĞAN, M., (2003), “Tarih Öncesi Arkeolojisi”, Atlas Der., Sayı:121, İstanbul, s:16
- ÖZDOĞAN, M., (2004), “Kurtaran Rastlantı (Keban Barajı Çalışmaları)”, Atlas Der., Sayı:132, İstanbul, s:43
- ÖGE, H. (2003), “Türkiye:” Petrolün Rotası, suyun kaynağı”, Atlas Der., (Savaşın Kitabı), sayı: Mayıs, İstanbul, s:51
- RİCHARDSON, M.(1995),Güneydoğu Anadolu’nun Sürdürülebilir Kalkınma Potansiyeli, TES-AR Yayınları, Ankara.
- TEKELİ, İ. (1984), “Koruma Üstüne Düşünceler” Sanat Olayı, sayı:23, s.17-30, İst.
- TEKELİ, İ. (1997), Türkiye İçin Sürdürülebilir Kalkınma Öncelikleri, Türkiye Bilimler Akademisi Raporları, sayı:1, Ankara.
- WORLD COMMISSION ON DAMS (WCD), (2000), Dams And Development : A New Framework For Decision- Making, Earthscan Publication Ltd., London.
- URL.1:
<https://dsi.gov.tr/sayfa/detay/754#:~:text=Türkiye%27de%20işletmede%20861>
(Erişim Tarihi:27 12 2024)
- URL 2:[https:// en.wikipedia.org/wiki/Kyoto_Protocol](https://en.wikipedia.org/wiki/Kyoto_Protocol) (Erişim Tarihi:28.12.2024)

Mimari Yapı-Çevre İlişkisi Bağlamında “Katılım Estetiği Modeli”ne Alternatif Bir Yaklaşım: Olbia Sosyal Merkezi Örneği

Sezen Başak ÖZÜNUR ŞAHİN¹

Hacer MUTLU DANACI²

Kemal Reha KAVAS³

- 1- Arş. Gör.; Akdeniz Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, basakozunur@gmail.com
ORCID No: 0000 0001 5769 7775
- 2- Prof. Dr.; Akdeniz Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, hacermutlu@gmail.com,
ORCID No: 0000 0002 7325 6168
- 3- Prof. Dr.; Akdeniz Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, krkavas@gmail.com,
ORCID No: 0000 0002 2577 1034

ÖZET

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında yoğun biçimde tartışılan çevre estetiği kuramı, insanın sanatsal olan estetik deneyiminin dışında kalan, doğal ve yapılı çevreye dair edindiği her türlü estetik kavrayış ve deneyiminin değerlendirmesine ilişkin olarak geliştirilmiştir. Bu kapsamda çevre estetiği çalışmaları literatürde farklı modeller çerçevesinde ele alınmaktadır. Çevre estetiğinin, içerisinde doğduğu sanat estetiğini temel alan modellerin yanında, kendi disiplininin bünyesinde doğan çevre estetiği modelleri de ortaya konulmuştur. Yirminci yüzyıldan bugüne bu modellerin değerlendirilmesi ve eleştirileri sonucunda, çevre estetiğinin çok yönlü ve disiplinler arası yapısı doğrultusunda güncel araştırma alanlarıyla ilgili yeni modeller önerilmektedir. Bu doğrultuda çalışma kapsamında, 1992 yılında Berleant'ın önerdiği algılayan kişinin, algılanan çevre ile bir bütün oluşturduğu, fenomenolojik bir deneyim biçimi ile ilişkilenen “katılım estetiği modeli”ne, 2009’da Carlson tarafından getirilen sınırları belirsiz bir biçimde doğa ve sanata dair her şeyi kapsayıcılık ve sübjektiflik eleştirilerinin değerlendirilmesi ile bu modele alternatif bir bakış açısının geliştirilmesi hedeflenmektedir. Modelin estetik öznenin sübjektifliğine çok fazla ağırlık veren yapısının, nesnenin objektif okumasına imkân veren mimari yapı-çevre ilişkisine dayalı niteliklerle dengelenmesi, çalışmada belirlenen mimari ölçütler aracılığıyla kavramsallaştırılarak, mimarlık pratiğindeki karşılığı Akdeniz Üniversitesi Olbia Sosyal Merkezi üzerinden incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler – Estetik algı, estetik yaşantı, çevre estetiği, çevre estetiği modelleri, fiziksel çevre, Olbia Sosyal Merkezi

GİRİŞ

Estetiğin bir disiplin olarak felsefe ve bilim alanı içerisinden ortaya çıkışı aydınlanma sürecinin son dönemiyle ilişkilendirilir (Erzen, 2006: 9). Çevre estetiğinin bir alt disiplin olarak ortaya çıkışı ve özerk bir çalışma alanı haline gelmesi ise yirminci yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir (Carlson, 2013: 485). Çok yönlü bir araştırma alanı ve disiplin olarak çevre estetiği üzerine yapılan çalışmalar kapsamında, çevrenin deneyimlenmesi ve algılanmasına dair farklı yaklaşımların sınıflandırıldığı çevre estetiği modelleri ortaya konulmuştur (Abdollahi, Oktay, 2020: 76).

Çevre estetiği modelleri üzerine yapılan çalışmalar, insanın doğal ve yapay çevreye bakışı, çevresel estetiği algılama ve anlamlandırma biçimindeki değişimler bağlamında yeni yaklaşımlar içerecek şekilde dönüşmekte ve güncellenmektedir. Örneğin Berleant 1992 yılında sanat temelli bir yaklaşım olan “obje modelinin” nesne ve özneyi ikili bir yapı olarak algılayan yapısının eleştirisini yaparak bu ikiliği ortadan kaldıracak

bütüncül deneyim temelli bir “katılım estetiği modelini” önerir (Abdollahi, Oktay, 2020: 79). Carlson ise 2009’da beş çevre estetiği modeli tanımlamıştır. Bu modellerin ilk dördü Berleant’ın 1992’de ortaya koyduğu “katılım estetiği modelini” de içeren farklı teorik çerçeveler içerisinde üretilmiş modellerdir, beşincisi ise bu modellerin eleştirisi sonucu Carlson’ın tanımladığı “doğal çevre modeli”dir (Carlson, 2009: 22-38). Çevre estetiğine dair yürütülen güncel çalışmalarda bu temel model tanımlamaları çerçevesinde olduğu gibi önceden tanımlanan modellerin eleştirisi üzerinden yeni tanımlamalar ortaya koyarak çevre estetiğini farklı açılardan ele almanın yollarını aramaktadır. Bu çalışmalara oldukça güncel bir örnek olarak Abdollahi ve Oktay’ın (2020) “Çevre Estetiğinde Kullanılan Modellerin Değerlendirilmesi ve Biyofilya Bağlamında Yeni Bir Model Önerisi” makalesi verilebilir.

Bu bağlamda çalışma kapsamında öncelikle çevre estetiği kuramı ve Carlson’ın (2009) tanımladığı çevre estetiği modelleri ele alınacaktır. Bu doğrultuda mevcut çevre estetiği modellerinden Berleant’ın “katılım estetiği modeli”ne Carlson tarafından getirilen sübjektiflik ve “her şeyi” kapsama eleştirisi (Carlson, 2009: 31) bağlamında, bu modele fenomenolojik deneyimi mimari yapı-çevre ilişkisi üzerinden okuyan alternatif bir bakış getirilmeye çalışılacaktır. Bu kapsamda mimari yapının üretildiği bağlam içerisinde yaşantıya dayalı estetik deneyiminin gerçekleşmesinde etken olan mimari nitelikler ve öğeler ortaya konulacaktır. Literatüre dayalı olarak belirlenen bu ölçütlerin Akdeniz Üniversitesi Olbia Sosyal Merkezi özelinde incelemesi yapılarak, mimari yapı-çevre ilişkisinin estetik deneyime etkisinin “katılım estetiği modeli” ile ilişkilendirilmesi ve bu doğrultuda mevcut modele alternatif bir bakış açısının getirilmesi hedeflenmektedir.

ÇEVRE ESTETİĞİ KURAMI, TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ VE “KATILIM ESTETİĞİ MODELİ”

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında felsefe disiplini içerisinde özelleşen ve şekillenen çevre estetiği, sanata dair estetik sınırların ötesinde, doğanın ve insanın etkilediği, ürettiği her türlü çevrenin estetik değerini ve takdirini araştırmaya odaklanan bir alt disiplin olarak tanımlanabilir (Carlson, 2013: 485). Berleant, çevre estetiğinin bir çevresel duyarlılık hareketinin ötesine uzandığını ve felsefe, antropoloji, politika, sosyal pratikler, kültürel coğrafya, mimari tasarım, çevre tasarımı, etik, sanat gibi birçok çalışma alanı ve pratik ile ilişki içerisinde olduğunu belirtir (Berleant, 1998: 1).

Çevre estetiğine dair güncel çalışmaların bu geniş kapsamlı yapısı, temelini sanata, doğaya ve estetiğe dair değişen algı ve yaklaşımlardan alır. Antik dönemin idealist düşünce sisteminde sanatsal üretim doğanın taklidi olarak mimesis kavramıyla ilişkilidir ancak burada bahsedilen doğa, gerçek ve öz olan ideanın yansıması olarak belirir, bu bağlamda da güzellik ve estetik onu algılamaya çalışandan bağımsızdır ve idealar dünyasındaki saf

güzellik ile ilişkili olarak kavranır (Minor, 2013: 51-53). Ortaçağda da farklı bir temelde ancak hala tinsel bir güzellik ve estetik anlayış hakimken, Aydınlanma düşüncesi ve Rönesans ile ideal güzellik anlayışı yerini daha materyalist ve sübjektif bir yaklaşıma bırakır, tinsel olandan uzaklaşarak giderek ampirik deneyime dayalı bir hal alır ve a priori bir estetik algısını reddeder (Minor, 2013: 81-129). 18. yüzyılda ise Kant'ın anlayışıyla tanımlamak gerekirse güzellik ne yalnızca nesne ne de onu algılayan zihinle ilgilidir, güzellik “şey” ile algılayan zihnin etkileşimi aracılığıyla ortaya çıkar ve kavranır (Minor, 2013: 133). Kısacası Aydınlanma ve Rönesans'tan sonra doğanın ve insanın kendisi ile ilişkilenebilirliğe başlayan ve ampirik deneyim üzerinden okunan estetik kavrayış, modern dönemle birlikte bilimin bir araştırma alanı haline gelmiş ve günümüz iletişim çağında ontoloji ve fenomenoloji ile ilişkili olarak okunmaya başlamıştır (Şentürer, 1990; Danacı, 2012: 880).

Tarihsel dönüşüm süreci kapsamında değerlendirildiğinde çevre estetiğinin, doğal ve insan yapımı çevreye dair her türlü fenomenin değerlendirilmesini içeren fenomenolojik deneyime dayalı güncel yaklaşımların öncesinde sanatsal estetik okuma ile de ilişkilendiği görülmektedir. Carlson (2009) tarafından tanımlanan ve çevre estetiğinde kullanılan mevcut beş çevresel estetik modelinin bir kısmı sanat estetiği bağlamında ortaya çıkmış mevcut modellerin çevre estetiği kuramına uyarlanması ile oluşmuşken, bir kısmı da çevre estetiğinin kendi kapsamı içerisinde doğmuştur ve fenomenolojik deneyime dayalı ilişkiselliği içerir (Abdollahi, Oktay, 2020: 77). Carlson'un tanımladığı beş modelden ilk ikisi olan “obje modeli” ve “peyzaj modeli”nden ilki objeyi çevresinden ve bağlamından bağımsız bir nesne olarak ele alırken, ikincisi de çevreyi uzaktan kurulan görsel bir ilişkinin ötesine geçmeyecek şekilde değerlendirir (Abdollahi, Oktay, 2020: 77-78). Çevre estetiğinin kendi kapsamı içerisinde oluşan iki model ise, doğaya yönelik deneyimin estetik açıdan ele alınamayacağını yalnızca insan yapımı olan nesnenin estetik bir değer taşıdığını ifade eden “şoven insan estetiği modeli” ve algılayan kişi ile çevrenin bir bütün oluşturduğunu belirten Berleant'ın “katılım estetiği modeli”dir (Abdollahi, Oktay, 2020: 78-79).

Sonuncu model ise önceki modellerin eleştirisi bağlamında Carlson'ın tanımladığı “doğal çevre modeli”dir. Bu modeli tanımlamadan önce Carlson çevre estetiğinin kendi içerisinde doğan ve geleneksel sanat bazlı modellere alternatif oluşturan “şoven insan estetiği modeli” ve “katılım estetiği modelinin” pozitif ve negatif yönleriyle eleştirisini gerçekleştirir (Carlson, 2009: 29-31). Bu bağlamda “şoven insan estetiği modelinin” insanın sanatsal üretimine dair estetik deneyim dışındaki her şeyi dışlayıcı yapısını eleştirirken, “katılım estetiği modelinin” ise hem doğa hem de sanata dair her şeyi kapsayıcı yapısını fazla sübjektif ve sınırları belirsiz bulur (Carlson, 2009: 30-31). Bu doğrultuda da fenomenolojik deneyimle, doğa bilimlerinin

bilimsel bilgisini bir araya getiren “doğal çevre modelini” ortaya koyar (Abdollahi, Oktay, 2020: 77-80).

Carlson tarafından tanımlanan çevre estetiği modellerinde de görüldüğü üzere modern çağ ile bilimsel araştırmanın konusu haline gelen sanatsal estetikte olduğu gibi çevre estetiği bağlamında da estetiğe bakış değişmiş, çevreyi oluşturan doğal ve insan yapımı niteliklerin fenomenolojik deneyime dayalı okunması gündeme gelmiştir. Güncel tasarım pratikleri içerisinde çevrenin ve mimari mekânın estetik algısına yönelik bir bakış açısı geliştirirken, Erzen’in fenomenolojik bir çerçeve çizen yorumundan yararlanılabilir;

“Estetik algı açısından düşündüğümüzde çevre bütün öğelerin etken bir şekilde birbirleri ile ilişki içinde oldukları, kesin sınırların olmadığı ve var olan sınırların sürekli oluşum süreci içinde değiştiği bir alışveriş ve uyulanma ortamı olarak belirmektedir.” (Erzen, 2006: 51)

Erzen’in bütüncül fenomenolojik deneyime dayalı çevre estetiği kavrayışını içeren estetik algı tanımı, güncel mimari tasarım disiplininin çevre estetiği kapsamında okunması çerçevesinde Berleant’ın “katılım estetiği modeli” ile ilişkili olarak ele alınabilir. Ancak bu okuma yapılırken Carlson’ın bu modele getirdiği “kabul edilemez derecede sübjektiflik” ve “her şeyi” kapsayıcılık (Carlson, 2009: 31) eleştirisi göz ardı edilmemesi gereken önemli bir noktadır.

Bu bağlamda bilimsel araştırma temelinde estetik fenomenin değerlendirilmesi sürecinde Tunalı’nın tanımlamalarından yararlanılabilir. Tunalı estetik fenomenin değerlendirilmesinin, “estetik özne (özne, algılayan kişi), estetik nesne (bir durum veya nesne), estetik değer (nesnenin niteliği) ve estetik yargı (nesne karşısında öznede oluşan yargı)” (Şentürer, 1990: 9) elemanlarından oluştuğunu ifade eder. Tunalı’nın “estetik değer” ve “estetik yargıyı” bilimsel araştırma temelinde okuyan kavrayışı “katılım estetiği modeline” alternatif bir bakış açısı geliştirirken dayanak noktası oluşturabilir.

Nesneye dair estetik nitelikleri oluşturan ve öznenin nesneyi fenomenolojik bağlamda deneyimlemesi sürecini ve sonucunda edindiği estetik yargıyı içeren “estetik yaşantıyı” (Aydın, 2004) etkileyen mimari yapı-çevre ilişkisine dair niteliklerin belirlenmesiyle, katılım estetiği modeline alternatif bir bakış geliştirilmesi sağlanabilir. Mimari yapı-çevre ilişkisini içeren bu alternatif bakış aracılığıyla, Carlson (2009)’ın eleştirdiği, modelin estetik öznenin sübjektifliğine çok fazla ağırlık veren yapısının, nesnenin objektif okumasına imkân veren niteliklerle dengelenmesinin yolu açılmış olur. Bu alternatif bakışın bütüncül bir deneyimi içeren estetik yaşantı kavramı üzerinden sürdürülmesi aracılığıyla öznenin sübjektifliği ile nesnenin objektifliği arasında oluşan dikotomik yapının da aşılması sağlanabilir.

MİMARİ YAPI-ÇEVRE İLİŞKİSİ KAPSAMINDA “ESTETİK YAŞANTIYI” ETKİLEYEN ÖLÇÜTLER

Aydınlı'nın ifadesi ile “bir oluş ve kavrayış sorunu olarak estetik yaşantı”, estetik deneyimin hem sürece dayalı oluş durumunu hem de sonuç ve kavrayış olarak estetik algıyı bir arada içermektedir (Aydınlı, 2004: 151). Aydınlı, estetik deneyimi gerçekleştiren özne ve deneyimlenen nesne arasında gerçekleşen karşılıklı anlamsal ilişkinin nesnellik-öznellik sorununu, Adorno'nun negatif diyalektiğe dayalı olarak oluşturduğu estetik kuramında ifade ettiği “benimseme” kavrayışı ile açıklar. Adorno, estetik deneyimle ilişkili olarak anlama, ait olma, benimseme durumunun öznelliği aşarak nesnenin kendisiyle ilişki içerisinde gerçekleştiğini belirtir (Aydınlı, 2004: 152). Bu bağlamda yapının estetik açıdan deneyimlenmesi ve yaşanması sürecinde yapı ile kurulan aidiyete ve anlama dayalı ilişki önem kazanmaktadır.

Erzen çevre ve estetik bütünlük üzerine sürdürdüğü tartışmada, çevrenin algılayan özne ile ilişkisine dikkat çekerek “varlık ve çevresi birbirinden ayrılmaz bir bütündür, tek bir bütün” ifadesiyle bu durumu özetler (Erzen, 2006: 7). Bu ifade de çevre ve algılayan özne çerçevesinde ele alınan ilişki şüphesiz çevre ve -içerisinde tasarladığı çevre ile onu algılayan öznenin yaşantısının bir parçası haline gelen- mimari mekân için de geçerlidir. Mimari mekân çevrenin bir parçası olarak var olduğunda, bu ilişki algılayan öznenin yaşantıyla ilişkilenen bütüncül katılımını ve deneyimini güçlendirir. Yapının ait olduğu çevre ve bağlamla uyum içerisinde olması, o yerin fiziksel ve zihinsel olarak deneyimlenen, geçmişine ve bugününe ait niteliklerine verdiği referanslar ile gerçekleşir. İklimsel verilerle, arazi ile kurulan ilişki, malzeme ve yapma yöntemleri, mekânsal kurgunun şekillenmesi, doğal peyzaj ile kurulan ilişki gibi referanslar bir yerin geçmişine ve bugününe ait mimari nitelikleri içeren bellek ve yaşantıyı barındırır.

Mimari mekânın estetik deneyiminin, yapının çevresi ile kurduğu ilişkinin bağlamsal referanslarına dayalı olarak okunması, çevre estetiği modellerinden olan katılım estetiği modeli çerçevesinde yapılan okuma biçimine yeni bir bakış açısı getirerek, öznellik-nesnellik dengesini oluşturmanın yolunu açar. Carlson'ın modele getirdiği eleştirilerin temelini oluşturan sübjektiflik ve her şeyi kapsama problemi (Carlson, 2009: 31), mimari yapı-çevre ilişkisinin bağlamsal olarak kurulduğu belirli mimari nitelikler çerçevesinde aşılabılır.

Bu doğrultuda mimari yapının çevresi ile olan ilişkisinin okunabileceği estetik yaşantıyı etkileyen, nesneye dair, mimari nesnenin çevresi ile ilişkisini içeren ve bu yolla aynı zamanda öznenin algısına açılan mimari ölçütlerin tanımlanması gerekmektedir. Bu ölçütler mimari yapı-çevre ilişkisini kuvvetlendiren mimari öğelere ve kurguya dair nitelikleriyle, estetik yaşantı kavramının ne yalnızca algılayan özneye ne de algılanan

nesnenin estetik niteliğine ağırlık veren yaklaşımına zemin hazırlayacak, algılayan estetik öznenin fenomenolojik deneyimi ile estetik nesnenin niteliği arasında bir denge oluşturacaktır.

Katılım estetiği modeline alternatif bir bakış getirilmesi amacıyla bu çalışma kapsamında, mimari yapı-çevre ilişkisinin estetik deneyime etkisinin okunabileceği ölçütler, Rasmussen'in (2012) "Yaşanan Mimari" ve Erzen'in (2017) "Üç Habitus: Yeryüzü, Kent, Yapı" metinleri bağlamında; a)Yerleşim, mekân kurgusunun çevre ile ilişkisi, b) Materyal ve doku etkilerinin çevre ile ilişkisi, c) Doğal, yapay peyzaj ve su öğelerinin çevre ile ilişkisi, d) Işık/gölge/reng verilerinin çevre ile ilişkisi, olarak belirlenmiştir,

Bu ölçütler birbirlerinden kesin sınırlarla ayrılmamakla birlikte birçok yönden birbirlerine referans vermektedirler.

Yerleşim, mekân kurgusunun çevre ile ilişkisi

Mimari yapının yerleşim şemasının ve mekânsal kurgusunun içerisinde üretildiği çevreyle güçlü bir ilişki kurması, yapıyı deneyimleyen kişinin algısını etkiler ve yapıyı bulunduğu özgül konuma bağlar. Bu duruma örnek olarak Rasmussen'in bir 19. yüzyıl İngiliz köprüsünün çevresi ile olan güçlü ilişkisi üzerine ifadeleri verilebilir;

"Yine de bir şeylerin yoğurulup biçimlendirildiğini hissetmemek elde değil. Suyun bir yakadan öbürüne kil ve çakıl taşınması sonucu ırmağın kavisli bir biçim alması gibi, burada da adeta basınç altında şekillenmiş bir biçim görüyoruz. Köprü çift işlevli: Hem yükseltilmiş bir yol hem de akarsuyun baskısıyla oyulmuş bir kapı gibi." (Rasmussen, 2012: 24)

Rasmussen'in ifadesinde de görüldüğü üzere yapıya ait deneyim çevresel etkilerle bir arada algılanır. Yapının çevresi ile kurduğu ilişki, bu örnekte ele alınan fiziksel ilişkinin ötesinde, sosyal, tarihsel, kültürel verileri de içererek çok yönlü bir deneyimin yolunu açar. Bu deneyim fiziksel ve zihinsel bütün yönleriyle öznenin estetik algısını etkiler. Erzen'de anlama ve harekete dayalı çeşitlilikler sunan mekansal kurguların, topoğrafya ve mevcut yönlenmelerle ilişki içerisinde tasarlanan akslar, "vista-görüş alanları"nın dolaşımın sezgisel anlamıyla ilişkilendiğini ve estetik deneyimi güçlendirdiğini ifade eder (Erzen, 2017: 121, 136). Bu bağlamda değerlendirildiğinde, mekânsal kurgu ve yerleşim biçiminin yere dayalı mevcut yönlenmelere, topoğrafik yapıya, bakış noktalarına, mevcut kullanım biçimlerine referans vererek, farklı deneyim potansiyelleri üretecek şekilde tasarlanmasının, çevreye dair estetik farkındalığı güçlendirerek, mimari yapı-çevre ilişkisi çerçevesinde insanın estetik algısını olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

Materyal ve doku etkilerinin çevre ile ilişkisi

Erzen malzemenin mimari mekânda bulunduğu ve algılandığı halinin, mekânın biçimlenmesi ve bu biçimlenmeyle ilişkilenen ışık etkilerine bağlı

olarak özelleştğini ifade ederek, malzemenin içerisinde bulunduğu bağlamla ilişkisine ve bu doğrultuda kazandığı anlamsal oluşa dikkat çeker. Mimari mekânın tanımlı oluşu ve yaşamsal deneyime imkân veren yapısının malzemenin algısal etkisinin arttığını belirtir (Erzen, 2017: 215-216). Bu bağlamda düşünüldüğünde mekânsal deneyime dayalı ilişkiler çerçevesinde malzemenin güçlenen algısal boyutu, malzemeyi içeren mimari mekânın bizzat malzemenin kendisi aracılığıyla çevresiyle ilişki içerisinde olması sonucunda, malzemenin yere özgü deneyim potansiyelini arttırarak yeni bir boyut kazanacaktır.

Rasmussen ise malzemenin yapma biçimini yansıtmamasının, güçlü dokusal niteliklere sahip olmasının, zamansal nitelikler taşımasının algısal potansiyelini arttırdığından bahseder (Rasmussen, 2012: 171-182). Mimari mekânın yapım sürecini ve ardından geçirdiği zamansal etkileri yansıtabilen, çevresel koşulların ve zamanın müdahalesine izin veren malzemeler bu yönleriyle içerisinde bulundukları yere özgü hale gelirler. Mimari mekâna karakterini veren malzemenin yer ile ilişkili olarak seçilmesi bir taraftan ışığı yansıtma biçimi, çevre koşullarına dayanıklılığı gibi fiziksel verilerle ilişkilendirirken bir taraftan da bir toplumun ve yerin yapma biçimlerini içeren belleğiyle anlamsal ilişkiler kurabilmektedir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde mimari mekânın malzeme seçimi ve bu malzemelerin yapısal olarak bir araya gelişini içeren tektonik nitelikleri yapının deneyimini çevresi ve bağlamı ile kurduğu ilişkiler çerçevesinde incelemenin yolunu açar. Malzemenin içerisinde üretildiği bağlamla kurduğu ilişki, çevresinden soyutlanmış biçimde algılandığı durumla kıyaslandığında çok daha güçlü estetik deneyim potansiyelleri barındırır.

Doğal, yapay peyzaj ve su öğelerinin çevre ile ilişkisi

Erzen yapının içerisinde kurgulandığı çevre ile ilişki içerisinde olmasının, yapıya yaklaşırken, onu deneyimlerken doğal peyzaj, bahçeler, su öğeleri gibi niteliklerle ilişki kurulmasının yapının algısal boyutunu etkilediğinden bahseder (Erzen, 2017: 71). Mimari mekânın deneyimini güçlendiren doğal ve yapay peyzaj ile su öğelerinin her biri görsel ve duyuşsal niteliklerinin yanında hem doğa ile kurulan ilişkinin rahatlatıcı zihinsel boyutu açısından hem de üretildiği yere ait anlamsal ve kültürel boyut açısından estetik algı ile ilişkilidir. Örneğin Erzen, farklı kültürlerle ait olan Çin, Japon, İngiliz ve Fransız bahçelerinin farklı mekânsal ve anlamsal biçimlere sahip olduğunu belirtir. Her biri kendi kültürüne ve belleğine özgü mimari ve doğal unsurlara sahiptir (Erzen, 2017: 68). Bu bağlamda değerlendirildiğinde mimari yapının bir parçası olarak doğal, yapay peyzaj ve su öğelerinin her birinin, kültüre ve yere özgü nitelikler ve katmanlar içererek, mekânın algılanma biçimini ve estetik kavrayışını etkilediği söylenebilir.

Işık/gölge/renk verilerinin çevre ile ilişkisi

Rasmussen gün ışığının mimari tasarıma dair kontrol edilemeyen tek faktör olduğunu belirterek, ışığın miktarının, yapıdaki açıklıkların, mekânsal kurgunun, iklimsel ve çevresel verilerin bütününe ışık-gölge etkileri bağlamında mekânsal izlenimi etkilediğini ifade eder (Rasmussen, 2012: 188-189). Erzen’de mimari mekânın ışıkla kurduğu ilişkinin fiziksel ve anlamsal boyutuna dikkat çekerek, ışığın yapıdaki algıyı, dolaşımı, yönelimleri etkilediğini, aynı zamanda gün ışığının yere, iklime ve coğrafyaya özel koşullar doğrultusunda malzeme seçimini, dokusunu ve kullanım biçimini belirlediğini ifade eder (Erzen, 2017: 211-212). Bu yönüyle gün ışığı ile kurulan ilişki tarihsel süreç içerisinde mimari tasarım dilinin belirlenmesinde de etken olmuştur. Rasmussen farklı mekânsal tiplerin oluşumunda iklime ve yere dayalı olarak değişen gün ışığının etkisine dikkat çekmiştir (Rasmussen, 2012: 189). Gün ışığı-gölge etkilerine bağlı olarak farklı şekillerde algılanabilen renk de yapının karakterini oluşturan değişken niteliklerden biridir. Renk yapının malzemesiyle, külte etkisiyle ilişki olarak yapının karakterini güçlendirecek biçimde kullanılabildiği gibi geçmişte ilkel çağlarda olduğu şekliyle yalnızca yapının içerisinde bulunduğu çevrenin bir uzantısı olarak yapıyı yere ait kılan bir öge olarak da varolabilir (Rasmussen, 2012: 217-218). Renk de bir yere ait tasarım dilinin bir parçasıdır, bir yerleşim yerinin mekânsal belleğinde kayıtlı olan, doğal ya yapay çevreye dair renkler o yerleşim dokusunda üretilecek olan yeni yapılara referans oluşturur. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, birbirleriyle ilişkili olarak gün ışığı, gölge etkileri ve rengin mimari mekânın yer ile kurduğu bağlamsal ilişkinin referans noktalarından birisi olarak deneyimleyen kişinin algısına açıldığı ve estetik yaşantıyı etkileyen ölçütlerden olduğu söylenebilir.

MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışma kapsamında kavramsal çerçevenin belirlenmesi ve yöntemin oluşturulmasında, temelde Berleant’ın 1992 yılında ve Carlson’un 2009’da sürdürdüğü, mevcut çevre estetiği modellerinin eleştirisi doğrultusunda ortaya konulan alternatif yaklaşımlarla yeni modellerin üretilmesi çalışmalarından ve güncel bir örnek olarak da Abdollahi ve Oktay’ın (2020) makalesinden yararlanılmıştır. Çalışmanın amacı katılım estetiği modeline Carlson (2009) tarafından getirilen eleştiriler doğrultusunda subjektif-objektif, nesnel-öznel ikiliklerini aşmaya çalışan alternatif bir bakış getirilmesi, bu çerçevede mimari yapının doğal ve yapılı çevre ile kurduğu ilişkinin çevre estetiği bağlamında değerlendirilmesidir.

Bu doğrultuda mevcut modelin subjektif ve öznel yönetime sahip olmasıyla eleştirilen pozisyonunu (Carlson, 2009) objektif ve nesnel olan ile de ilişkilendirerek mevcut ikiliği aşacak bütüncül bakış açısını oluşturmak amacı ile mimari mekânın estetik deneyiminin mimari yapı-çevre ilişkisi

üzerinden okunacağı ölçütler belirlenmiştir. Önceki bölümlerde sürdürülen literatür taraması aracılığıyla “estetik yaşantı” kavramının içerdiği oluş ve kavrayışı sağlayan, mimari yapının deneyimlenmesi ve algılanmasını etkileyen mimari ölçütler; yerleşim, mekân kurgusunun çevre ile ilişkisi, materyal ve doku etkilerinin çevre ile ilişkisi, doğal, yapay peyzaj ve su öğelerinin çevre ile ilişkisi, ışık/gölge/reng verilerinin çevre ile ilişkisi şeklinde belirlenmiş ve ele alınmıştır. Ölçütlerin belirlenmesinde ve irdelenmesinde mimari mekânın gündelik ve estetik olarak deneyimlenmesine ilişkin değerlendirmeler sunan Rasmussen’in (2012) “Yaşanan Mimari” ve Erzen’in (2017) “Üç Habitus: Yeryüzü, Kent, Yapı” metinlerinden yararlanılmıştır. Berleant’ın “katılım estetiği modeli” ve Aydın’ın “estetik yaşantı” kavramı aracılığıyla belirlenen fenomenolojik çerçeveye ışığında irdelenen bu metinler kapsamında belirlenen ölçütlerin örnek üzerinden değerlendirmesi Akdeniz Üniversitesi Olbia Sosyal Merkezi aracılığı ile yapılacaktır.

Olbia Sosyal Merkezi Antalya İlinin, Konyaaltı ilçesinde bulunan Akdeniz Üniversitesi Kampüsü içerisinde yer alan 1998 yılında Cengiz Bektaş tarafından tasarlanmış ve 1999 yılında inşası tamamlanmış çok fonksiyonlu bir sosyal odaktır (ElKerdany, 2001). Bektaş’ın sunum kayıtlarında da ifade ettiği üzere bu “sosyal özek”in kurgusu, dolaşım alanlarından, gölgelikli, su ve peyzaj öğelerine, oturma yerlerine sahip sokaklardan, çıkmaz sokaklar, aralıklar ve dinlenme noktalarından, amfiteyatrosu, müze, sinema salonları, sanat ve sergi mekanları, çarşı fonksiyonunu karşılayacak banka, dükkân, kırtasiye vb birimlerden oluşmaktadır. Yapının, kampüs içi iletişimi ve kentle ilişkiyi güçlendirmesi, formal bir yapıya sahip olan kampüs ortamında informal karşılaşmalara imkan hazırlaması ve bu bağlamda aidiyeti güçlendirecek çeşitli deneyimlere imkan sağlaması hedeflenmiştir (Bektaş, 2001). Olbia Sosyal Merkezi mekansal, kültürel, tarihsel nitelikleriyle ve yerel malzemelerin yenilikçi ve çağdaş kullanımıyla 2001 yılında Ağa Han Mimarlık Ödülünü kazanmıştır (ElKerdany, 2001). Yapının sahip olduğu fiziksel, kültürel ve tarihi bağlamına referans veren ve aynı zamanda Ağa Han Mimarlık ödülünü de almasını sağlayan mimari nitelikleri aracılığıyla, mimari yapı-çevre ilişkisi çerçevesinde kullanıcı deneyimine dayalı güçlü bir estetik deneyim potansiyeline sahip olması, bu çalışma kapsamında değerlendirme materyali olarak belirlenmesinin temel nedenidir.

Bu kapsamda çalışmanın ikinci bölümünde yürütülen literatür çalışmasına dayalı olarak belirlenen mimari ölçütlerin, Olbia Sosyal Merkezi özelinde incelemesi, her bir mimari ölçüt ile ilişkili okumanın yapılabileceği seçili görsellerle bir arada gerçekleştirilecektir. Değerlendirme sonucunda yapılan çıkarımların, mimari yapı-çevre ilişkisinin estetik yaşantıya etkisi bağlamında katılım estetiği modeliyle ilişkilendirilmesi ve bu doğrultuda mevcut modele alternatif bir bakış açısının getirilmesi hedeflenmektedir.

OLBİA SOSYAL MERKEZİ'NİN MİMARİ YAPI-ÇEVRE İLİŞKİSİ KAPSAMINDA ESTETİK ALGIYI ETKİLEYEN ÖLÇÜTLER ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yerleşim, mekânsal kurgunun çevre ile ilişkisi

Olbia Sosyal Merkezi Akdeniz Üniversitesi Kampüsü içerisinde mevcutta gelişmiş dağınık yerleşke sonucu oluşmuş iki odak noktasını birleştirecek bir aks olarak kavisli, yer yer genişleyip daralarak mekânsal potansiyeller üreten, pergolalı yaya aksı ve taş kütleler arasında iç-dış ilişkisini kuvvetlendiren, geleneksel düzenlerde olan bütüncül ancak değişken, farklı açılardan algının izlerinin sürüleceği, işlevsel ve görsel açıdan yeni bir odak olarak tasarlanmıştır (ElKerdany, 2001) (Şekil 1).

Yapı bütünü parçalara ve fragmanlara ayrılması yoluyla insan ölçeğine indirgenmiş, bu parçalanmanın plan düzlemindeki kurgusu, kurguyu oluşturan açık ve yarı açık hacimlerle ilişkilenen köprüler, bağlantı yolları ve peyzaj öğelerinin bütüncül tasarımı, değişken mekânsal perspektifler üretmektedir (ElKerdany, 2001) (Şekil 2, 3, 4). Bu doğrultuda değerlendirildiğinde Olbia Sosyal Merkezinde, kampüsün yerleşim şemasını geliştirerek farklı mekânsal deneyim potansiyelleri üreten, kampüs içerisindeki diğer yapılara oranla yerle ilişkili olarak insan ölçeğinde algılamayı sağlayan, doğal topoğrafya ve peyzaj ile bütünlük kuran kütle-mekân kurgusu aracılığı ile estetik algının yapının bulunduğu bağlamla, yere özgü bir deneyimle ilişkili olarak güçlenmesi sağlanmıştır.

Şekil 1: Olbia Sosyal Merkezi vaziyet planı (Anonim 1)

Şekil 1: Su ögesinin her iki tarafına kurgulanan yürüyüş aksı (Orijinal 2020)

Şekil 3: Mekansal kurgu öğeleri (Orijinal 2020)

Şekil 4: Parçacıl kütle kurgusu, kapalı-açık-yarı açık hacimler (Orj. 2020)

Materyal ve doku etkilerinin çevre ile ilişkisi

Yapıda Antalya'nın geleneksel yapı malzemeleri ve tekniklerinden yararlanılmış, inşaatın yapıldığı alandan çıkarılan granit taşlar duvarlarda kullanılmış, yere özgü taşlar çamur yerine çimento ile bağlanarak ve beton kirişlerle desteklenerek geleneksel olan yöntem ve malzemenin modern metotlarla bir arada kullanılması sağlanmıştır (ElKerdany, 2001) (Şekil 5).

Şekil 5. Geleneksel yöntem ve malzemenin modern metotlarla bir arada kullanılması
(Orijinal 2020)

Yerel ve geleneksel malzemeler olarak yapıda kullanılan, taş, granit, traverten, kereste gibi malzemeler ham halde bırakılması ile yerin zamansal müdahalelerinin malzemelere işlemesine ve bellek oluşturmaya izin verilmiş, aynı zamanda bu farklı yerel malzemelerin bir arada kullanımı ölçeksel ve dokusal deneyimin güçlenmesine üretmeye katkıda bulunmuştur (ElKerdany, 2001) (Şekil 6, 7). Bu doğrultuda değerlendirildiğinde yapının üretildiği teknik ve malzemenin yere özgü olmasının yanı sıra görsel derinliği ve dokunsallığı güçlendiren malzemelerin bir arada kullanımı, bu malzemelerin yerin gün içerisinde ışık gölge etkileriyle ve yıllar içerisinde de iklimsel etkilerle dönüşerek yere özgü biçimde çeşitli duyuşsal kavrayış potansiyelleri üretmesi estetik algıyı mimari yapı-çevre ilişkisi çerçevesinde güçlendirmektedir.

Şekil 6. Farklı yerel malzemelerin bir arada kullanımı (Orijinal 2020)

Şekil 7: Yerel, geleneksel ve modern malzemenin bir arada kullanımı (Orijinal 2020)

Doğal, yapay peyzaj ve su öğelerinin çevre ile ilişkisi

Olbia Sosyal Merkezinin planlama ve inşa aşamalarında mevcut doğal peyzaj ve ağaçlar korunmuş, bunlara ek olarak yapının mimarı, zaman içerisinde doğal ve yerel malzemenin, granit blokların aralarında büyüyecek, pergolaların üstünü sararak gölge alanlar oluşturacak, farklı mevsim ve koşullarda doğanın döngüsünü ortaya koyacak, yerin iklimsel ve coğrafi verilerine göre şekillenen çevre fikrini yapının tasarım kurgusunun bir parçası haline getirmiştir (ElKerdany, 2001) (Şekil 8, 9).

Şekil 8. Peyzajın yere özgü zamansal dönüşümü (Orijinal 2020)

Şekil 9. Pergolalı yürüyüş yolu ve peyzaj ilişkisi (Orijinal 2020)

Arazi topoğrafyasıyla uyum içerisinde eğim yönünde en yüksek kottan aşağıya doğru bir aks oluşturan, her iki yanında pergolalı yürüme yolları ve peyzaj ile ilişkilenen su kanalı yapının karakteristik bir ögesidir (ElKerdany, 2001) (Şekil 10). Bu bağlamda değerlendirildiğinde yapının mevcut peyzaj dokusuyla kurduğu ilişkinin yanı sıra Antalya'nın iklimsel koşullarına uygun olarak yapıya eklenen, zamanla yapının bir parçası haline gelen, tasarlanmış peyzajı ve yerin topoğrafik verileri doğrultusunda şekillenen, bütün mekân kurgusu boyunca devam eden su ögesi yapının bulunduğu çevre ile kurduğu ilişkilerle güçlenen bir estetik deneyimin yolunu açmaktadır.

Işık/gölge/reng verilerinin çevre ile ilişkisi

Yapının mekân kurgusunun temelini oluşturan yürüme yollarının kavisli şeması, kütlelerin ve hacimlerin eklenerek birbirini takip eden bir ritim oluşturmaları, pergolalar ve zaman içerisinde onları saran bitkiler ile yarı geçirgen yürüme yolunun varlığı, yapıda gün içerisinde farklı ışık-gölge etkilerinin üretilmesini sağlamaktadır (ElKerdany, 2001) (Şekil 11). Yapıda yere özgü, dokusal niteliği yüksek malzemelerin kullanılması ve bu malzemelerin bir araya getirilme biçimi ışık-gölge etkisini artırırken, malzemelerin herhangi bir kaplama katmanı olmadan değişimlere açık bir şekilde bırakılması doğal renk değişimlerine olanak tanır ve mekânı yere ait kılar (Şekil 12).

Şekil 10. Topoğrafya ile ilişkilenen su ögesi (Orijinal 2020)

Şekil 11. Pergola-peyzaj öğelerinin ışık-gölge etkisi (Orijinal 2020)

Şekil 12. Malzemelerin ışık-gölge-renk etkileri (Orijinal 2020)

Antalya gibi sürekli güneş alan bir yerde doğal, yere özgü malzemelerin seçilmesiyle aynı zamanda ışığın yoğun yansımalarının görsel etkisi azaltılarak, malzemenin ışık-gölge etkileri ve peyzaj öğeleriyle birlikteliği güçlü bir estetik algı oluşturulması sağlanmıştır (Şekil 13). Bu doğrultuda değerlendirildiğinde, yapının mekân kurgusu, kullanılan malzemeler, peyzaj öğeleri ile de ilişkili olarak estetik deneyimini etkileyen ışık-gölge ve renk verileri, Olbia Sosyal Merkezinde yere özgü bağlamsal nitelikler taşıyan öğeler aracılığıyla oluştuğu için mekânın estetik deneyimini özgül ve güçlü kılmaktadır.

Şekil 13. Malzeme ve peyzaj öğelerinin ışık-gölge-renk etkileri (Orj. 2020)

Çalışma kapsamında belirlenen ölçütler çerçevesinde yapılan tartışma sonucu elde edilen bulguları özetlemek gerekirse, Olbia Sosyal Merkezi'nin çevresi ile mekansal kurgu, malzeme ve doku etkileri, ışık-gölge-renk verileri, peyzaj ve su öğeleri aracılığıyla kurduğu güçlü ilişkinin, yere özgü bir estetik deneyimin potansiyellerini barındırdığı söylenebilir. Bu yönüyle Olbia Sosyal Merkezi, kullanıcı-mimari yapı-çevre ilişkisi bağlamında hem öznel hem de nesnel girdilerle beslenen, fenomenolojik ve bütüncül bir estetik algı biçimine imkân vermektedir.

SONUÇ

Bu çalışma kapsamında öncelikle çevre estetiği kuramı, modelleri ve estetik algı, deneyim çerçevesinde yapılan literatüre dayalı tartışma; mimari yapının estetik kavrayışının yaşıntıdan bağımsız yalnızca görsel bir algılama süreci olmadığını, yapının çevresinin bir parçası ve uzantısı olarak bütüncül ve zamansal bir deneyimle algılandığını ortaya koymaktadır. Estetik nesnenin çevresinin bir parçası olarak kavranması bu bağlamda deneyimleyen özne deneyimlenen nesne ve içerisinde bulundukları çevrenin karşılıklı ilişkisi çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Çalışmanın ana hedefini oluşturan Berleant'ın katılım estetiği modeline alternatif bir bakış açısı getirilmesi doğrultusunda yapılan literatüre dayalı kavramsal tartışmaların gösterdiği üzere, modele Carlson tarafından getirilen sübjektiflik ve sınırları belirsiz bir biçimde kapsayıcılık eleştirilerini çözümleyecek yaklaşım, mimari yapı-çevre ilişkisinin estetik deneyime etkisini temel alan bir çerçeve içerisinde kurulabilir. Bu bağlamda çalışma kapsamında belirlenen mimari ölçütler, estetik deneyimi etkileyen mimari yapı-çevre ilişkisi üzerinden okunacak öge ve niteliklerden oluşmakta ve bu yönleriyle özne-nesne-çevre ilişkisinin, objektif-sübjektif ikiliği arasında denge kurabileceği alternatif bir sınırlayıcı çerçeve çizmektedir.

Kavramsal tartışmalar aracılığıyla belirlenen ve kullanıcı-mimari yapı-çevre arasında estetik deneyime dayalı alternatif bir ilişki kuran mimari ölçütler; yerleşim, mekân kurgusunun çevre ile ilişkisi, materyal ve doku etkilerinin çevre ile ilişkisi, doğal, yapay peyzaj ve su öğelerinin çevre ile ilişkisi, ışık/gölge/rek verilerinin çevre ile ilişkisidir. Bu ölçütlerin pratikteki okumasının gerçekleştirildiği Olbia Sosyal Merkezi örneği, yapının içerisinde bulunduğu doğal ve yapıllı çevre ile kurduğu bağlamsal ilişkiler çerçevesinde deneyimlenmesinin estetik yaşıntının potansiyellerini arttırdığını göstermektedir. Bu çalışmada Olbia Sosyal Merkezi özelinde irdelenen bu ilişki, mimari yapının estetik deneyimi kapsamında katılım estetiği modeline alternatif bir bakış sunmakta ve çevresi ile yere özgü ilişki kuran her türlü yapının çevre estetiği kapsamında yeniden değerlendirilebilmesi için imkân sunmaktadır.

Sonuç olarak makale kapsamında yürütülen kavramsal tartışma ve pratiğe dayalı inceleme göstermektedir ki; mimari yapı ile kurulan estetik deneyime

dayalı ilişki, yapının içerisinde bulunduğu yerin özgül koşullarıyla ilişkilendiği müddetçe yalnızca öznenin sübjektif bakışına dayalı bir estetik kavrayış olmanın sınırlarını aşar, nesnenin kendisiyle, çevresiyle ve deneyimleyen öznenin kavrayışıyla ilişkilenen bütüncül, zamansal ve yaşantısal bir estetik deneyimin yolunu açar. Yere özgü bu estetik deneyim mevcut çevre estetiği modellerinden olan katılım estetiği modeline, kullanıcı-mimari yapı-çevre ilişkisi kapsamında yeni ve alternatif bir bakış üretmektedir.

REFERANSLAR

- Abdollahi, S., & Oktay, H. E. 2020. Çevre Estetiğinde Kullanılan Modellerin Değerlendirilmesi ve Biyofilya Bağlamında Yeni Bir Model Önerisi. Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, (23), ss. 75-86.
- Anonim 1: <http://www.arkiv.com.tr/proje/olbia-sosyal-ozek-akdeniz-universitesi/3223>, Son Erişim Tarihi: 02.06.2020.
- Aydınlı, S. 2004. Estetik: Öznel bir Beğeni mi yoksa Nesnel / Çevresel Gerçeklik Temsili mi? İçinde: Şentürer, A., Ural, Ş. Ve Uz Sönmez, F. (Der.), Etik-Estetik, YEM Yayınları, İstanbul, s. 146 – 155.
- Bektaş, C. 2001. Architect's Presentation Panels. In: ElKerdany, D. 2001. Aga Khan Award for Architecture, Olbia Social Centre.
- Berleant, A. 1998. Environmental Aesthetics. In: Kelly, M. (Ed.), The Encyclopedia of Aesthetics, Oxford University Press.
- Carlson, A. (2009). Nature and landscape: an introduction to environmental aesthetics. Columbia University Press.
- Carlson, A. 2013. Environmental Aesthetics. In: Gaut, B. & Lopes, D. (Eds.), The Routledge Companion to aesthetics, Taylor & Francis Group, New York, pp. 485-498.
- Danaci, H. M. (2012). Architectural education and environmental aesthetics. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 51, 878-882.
- ElKerdany, D. 2001. Aga Khan Award for Architecture, Olbia Social Centre.
- Erzen, J. N. 2006. Çevre Estetiği. ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, Ankara, 151 s.
- Erzen, J. N. 2017. Üç Habitus: Yeryüzü, Kent, Yapı. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 285 s.
- Minor, V.H. 2013. Sanat Tarihinin Tarihi, (Çev.) Soydemir, C. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Rasmussen, S. E. 2012. Yaşanan Mimari. Erduran, Ö. (Çev.), Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 247 s.
- Şentürer, A. (1990). Mimaride estetik olgusunun " mutlak-değişmez" ve" bağımlı-değişken" özellikler açısından irdelenmesi (Doktora Tezi).

Arkeolojik Alanların Planlama Sürecine Dâhil Edilmesi The Museum Hotel Antakya Örneği

Merve BULANIK¹

H. Derya ARSLAN²

- 1- Yüksek Mimar; Necmettin Erbakan Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakóltesi Mimarlık Bölümü. mrvtblnk23@hotmail.com ORCID No: 0000-0002-1599-1340
- 2- Prof. Dr.; Necmettin Erbakan Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakóltesi Mimarlık Bölümü. deryaarslan@erbakan.edu.tr ORCID No:0000-0001-7742-3405

ÖZET

İnsan yaşamından izler taşıyarak tarihi ve kültürel verileri günümüze aktaran arkeolojik alanlar, koruma politikası kapsamında uygun mekânsal çözümlemeler ile kent ve kullanıcı ile bütünleştirildiği zaman görünürlükleri artarak çok sayıda kullanıcıya erişebilmektedir. Kent merkezlerinde tarihsel katmanlaşmanın yer aldığı toprak altındaki arkeolojik alanlar, toprak üzerinde inşa edilecek yapı grubu ile entegre edilerek düzenlendiği takdirde hem korunması hem de kent ve kullanıcı ile bütünleşmesi sağlanabilmektedir. Bu doğrultuda arkeolojik bir alanın farklı bir fonksiyon ile bütünleştirilerek düzenlendiği Antakya’da arkeolojik alan üzerine inşa edilen The Museum Hotel Antakya yapısının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, modern ve yenilikçi bir yaklaşımla tasarlanan yapının başlangıcından kullanım süreci sonuna kadar olan aşamaları fiziksel, mekânsal, strüktürel ve bağlamsal olarak incelenmiştir. Otel yapımına başlandığı sırada arkeolojik alanın tespiti ile kendine özgü sorun ve potansiyelin ortaya çıktığı otel projesinde tarihsel alanı korumak ve kent ile bütünleştirilerek Antakya kentinin antik kimliğinin bir yansıması haline getirmek düşüncesi çağdaş, yenilikçi, modern tasarım anlayışı ile şekillenen özgün bir müze-otel yapısının oluşmasına katkı sağlamıştır. The Museum Hotel Antakya projesinin arkeolojik alanların yeni yapı ile bütünleştirilerek tasarlanması ve farklı yaklaşımları ile yeni tasarlanacak müze, otel, müze-otel yapılarına öncülük edeceği ayrıca mimarinin birçok alanında fikrinsel farkındalık yaratacağı düşüncesi ile literatüre kazandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler – Arkeolojik Alanlar, Hatay - Antakya, Müze-Otel, The Museum Hotel Antakya, Emre Arolat.

GİRİŞ

Tarih boyunca farklı medeniyetler tarafından yerleşim görmüş kentlerdeki tarihsel katmanlaşmanın yansıtılarak korunması ve çağdaş kent yaşamı ile bütünleştirilmesi noktasında yaratıcı çözüm ve yaklaşımlara gereksinim duyulmaktadır (Taşcı ve Akyüz, 2016). Bu bağlamda arkeolojik çalışmalar, uygarlıklara ait bu alanları inceleme, planlama, koruma ve kent yaşamı ile bütünleştirme açısından bir şans olarak görülürken zaman zaman yatırımcı veya üst düzey yetkililer tarafından projelerin tamamlanmasının önündeki engel olarak değerlendirilebilmektedir (İstanbul Arkeoloji Müzesi, 2012). Ancak 1999 yılında 4434 sayılı kanun ile onaylanan Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesinde çok net bir biçimde “*Sitin bilimsel incelemesinin yapılabilmesi ve sonuçların yayınlanabilmesi için yeterli zamanın ve olanakların verilmesini sağlamak*” ifadesi ile arkeolojik çalışmalar koruma altına alınmıştır. İlgili mevzuata göre arkeolojik bulguların bulunması sonrasında 1. derece arkeolojik sit alanı ilan

edilmesi gerekirken bulunan mimari öğeler ise tescil edilip 3. derece arkeolojik sit alanı niteliğinde korunması gerektiği vurgulanmıştır. Her ne kadar kanun kapsamında korunma altına alınmış olsa da taşınmazlar üzerinde yapılaşma izinlerinin hayata geçirilmesi ancak yatırımcıların yüksek maliyet ve zaman giderlerini karşılamasıyla mümkün olabilmektedir. Avrupa ülkelerinde kente ait tarihsel gelişim izleri ile alakalı birçok çalışma ile karşılaşılırken Türkiye’de ise yasal, yönetsel, sosyal ve ekonomik nedenlere bağlı olarak çalışmalar istenilen düzeye ulaşamamıştır. Çalışma kapsamında ele alınan The Museum Hotel Antakya projesi son dönemde kültürel mirasın halka sunulması noktasında kentsel arkeolojinin üzerinde yapılaşma izni ile korunma ilkesi doğrultusunda Türkiye’den bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır (Belge, 2017).

The Museum Hotel Antakya yapısının bulunduğu Hatay (Antakya) ilinde yapılan arkeolojik çalışmalar, bölgede yerleşimin yüz bin yıl öncesine uzandığını göstermektedir. Coğrafi zenginliği ile Tunç Çağından başlayarak Akat, Yamhad, Hitit, Mısır, Urartu, Asur, Pers, Emevi, Abbasi, Bizans, Memluk, Osmanlı, Fransız medeniyetlerine ev sahipliği yapmış Hatay ili; kültürel birikimiyle dünyanın en eski yerleşim bölgelerinden biridir (Sahillioğlu, 1999). Hatay ilinin en büyük ilçesi ve merkezi olan Antakya, MÖ dördüncü yüzyılın sonlarında Büyük İskender’in Makedon kumandanı Seleucus Nicator tarafından kurulmuş antik bir kenttir. Seleucus Devletinin başkenti olmasının verdiği ayrıcalıkla kent görkemli yapılarla donatılmış şehirde sık sık şölen ve olimpiyatlar düzenlenmiştir (URL-1). Coğrafi konumu ve verimli toprakları ile Roma döneminde dünyanın dördüncü büyük şehri olan Hatay, birçok medeniyetin izleri ile harmanlanan özgün kültürel ve dinsel kimliği ile dikkat çekmektedir. Farklı dil, din, inanç sistemlerinin bir arada bulunduğu ve ayrıca ticari ve ekonomik özellikleri ile de ön plana çıkan Hatay için Romalı tarihçi Marcellinus “dünyada hiçbir kent ne topraklarının bereketi ne de ticaretteki enginliği bakımından bu kenti geçer” ifadelerini kullanmıştır (Tekin, 2001). Üç büyük semavi dinden “Yahudi, Hristiyan ve Müslüman” insanların barış ve hoşgörü içerisinde yaşadığı Hatay, dört büyük Patriklik merkezlerinden biri olmakla birlikte aynı zamanda Hristiyanların hac merkezlerinden de biridir. Hatay’ın farklı kimliklerden oluşan toplumsal yapısı, başta inanç yapıları olmak üzere farklı yapı türlerine yansımıştır (Sarı, 2009). Hatay’da yer alan farklı etnik kökene sahip insanların kilise, cami, havra gibi mekânsal düzenlemeleri ve farklı kültürlerin tarihi verileri çok sayıda akademik çalışmaya konu olmuştur (Durak, 2000; Havare, 2003; Kılıçoğlu, 1998; Pekacar, 1997; Temiz, 2002; Tutar, 1997). Kent, tarihi geçmişi ayrıca çok kültürlü yapısı ile farklı toplum yaşantılarını ve yapılarını bir arada görmeyi sağlamaktadır. Bununla birlikte birçok medeniyete ev sahipliği yapması geçmişe dair izleri ortaya çıkarmakta ve arkeoloji konusunda zengin bir veri alanı sunmaktadır (Turgut, 1986; Özbal, 2002; Yeğingil, 2005). Hatay arkeoloji müzesi geniş sergileme alanlarına sahip olması ve bölgenin ev sahipliği yaptığı tüm

uygarlıklara ait sergileri bulundurması ile bölge tanıtımında önemli bir role sahiptir. Arkeoloji müzesi haricinde bölgede yapılan inşaat çalışmalarında tarihi öneme sahip kalıntılar gün yüzüne çıkmaktadır (Gunnar, 2005). Bu sebeple çoğu yapı uygulamaları iptal edilirken birlikte inşa edilecek fonksiyon ile bütünleştirme imkânı doğrultusunda yeniden programlanan The Museum Hotel Antakya yapısı dikkat çekmektedir.

The Museum Hotel Antakya, birbirinden uzak gibi duran müze ve otel işlevlerini bir arada bulundurma özelliği ile farklılaşmaktadır. Müze kavramı; Uluslararası Müzeler Konseyi ICOM'un Türkiye Milli Komitesi Yönetmeliğinin 4. maddesine göre "Kültür eserlerini koruyan ve bu eserleri etüt, eğitim ve beğeni zevkini yükseltme amacıyla toplu halde sergileyen kamu yararına çalışan, sanata, ilme, sağlığa, teknolojiye ait koleksiyonları bulunan müesseselerdir" şeklinde tanımlanmaktadır (ICOM, 2010). Yıllar geçtikçe müzeler, geçmiş medeniyetlere ait en seçkin örneklerin toplandığı, korunduğu, sergilendiği mekânlara dönüşerek gencinden yaşlısına birçok kişinin eşsiz öğrenme alanlarına dönüşmüştür (Atagök, 2010 ve Kelly, 2009). Otel kavramı ise; Resmi Gazete'de yayınlanan 30791 sayılı Turizm Tesislerinin Niteliklerine Dair Yönetmeliğin 19. maddesinde "Asli işlevi müşterilerin konaklama gereksinimlerinin giderilmesi olan ve bu ihtiyacın karşılanmasıyla birlikte yeme-içme, toplantı, kutlama etkinlikleri, spor vb. birimlerini içeren kuruluşlardır" ifadesi ile açıklanmaktadır (Resmi Gazete, 2019). Oteller ulaşım alanları ile olan bağlantısına, sahiplik durumu, kent içerisindeki konumu, işletme büyüklüğü ve niteliği gibi farklı kategoriler altında sınıflandırılırken bu sınıflandırmalar içerisinde müze otel kavramına rastlanılmadığı gibi ifadenin resmi bir tanımı da mevcut değildir. The Museum Hotel Antakya dışındaki "Müze otel" olarak nitelendirilen yapılar incelendiğinde hiçbirinde yukarıda bahsi geçen günümüz müze yapısı ile doğrudan bir ilişki bulunmamaktadır. 2009 yılında Hataylı yatırımcı iş adamı Necmi Asfuroğlu tarafından otel yapımı amacıyla başlatılan kazılarda arkeolojik eserlerin ortaya çıkması ile yapı fonksiyonu ve tasarım süreci farklılaşmıştır. Proje alanının neredeyse tamamında önemli buluntuların ortaya çıkması alanın korunarak arkeolojik müzeye dönüştürülmesi ve üzerine otel inşaatının yapılması kararını doğurmuştur. Proje alanında karşılaşılan arkeolojik alanın kısıtlamaları mimari programı belirli olan ve pek fazla esnetilemeyen otel kurgusunda da özgün bir yapı ortaya çıkarmıştır. Müze otel kavramına yenilikçi bir tasarım kurgusu ile yaklaşan The Museum Hotel Antakya'da arkeolojik alanların yerinde korunmasına benzersiz bir çözüm önerisi sunulmaktadır (Asfuroğlu, 2019).

Literatürde müze ve otel yapılarına ait çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Vardar, 1996; Edhem, 1932; Atagök, 2010; Olalı ve Korzay, 1989; Akçayaka, 2014). Ancak müze-otel kavramının nadiren bir arada tasarlandığı yapılardan Gokuz, Kaynakci Elinç ve Akıncı (2022)'nin "Museum Hotel Concept and Interior Design Analysis: An Example of Ruinadalia Hotel" isimli çalışması dışında bir veriye ulaşılamamıştır.

Buradan hareketle müze otel kavramına özgün bir yaklaşım sergileyen “The Museum Hotel Antakya” yapısının tasarım aşamasından kullanım aşamasına kadar sürecinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında The Museum Hotel Antakya yapısının; otel yapılmasına karar verme süreci ile başlayan tasarım, uygulama ve kullanım sürecini kapsayan detaylı bir araştırması yapılmıştır. Müze ve otel fonksiyonlarına bir arada hizmet verecek olan yapının, hafriyat süreci ile arkeolojik kalıntılara erişilmesi sonucu çok uzun ve meşakkatli geçen tasarım sürecinin belgelenmesi ve müze-otel kavramında özgünlüğü yakalama nedenlerinin vurgulanması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın ilk aşamasında literatür taramaları yapılarak alana dair genel bilgiler elde edilmiştir. Yapının projelerine ulaşılmasının ardından karar verme, tasarım, uygulama ve kullanım sürecinde yaşananlara yönetim, kurul ve tasarım ekibinin söyleşi notlarından ulaşılarak The Museum Hotel Antakya’ya dair veriler görsellerle desteklenerek elde edilmiş ve bu özgün yapı ve yapım süreci detaylı bir inceleme ile literatüre kazandırılarak belgelenmiştir.

Müze ve Arkeolojik Alan Kavramları

Milletlerarası Müzeler Konseyi ICOM’un Temmuz 2019’da Paris’teki 139. oturumunda gerçekleşen yönetim kurulu toplantısında, müze kavramının tanımı yenilenmiştir. Bu yeni tanıma göre müzeler; geçmiş ve gelecek arasında bağlantı kurmamıza yarayan çok katmanlı alanlar olup günümüz çatışma ve güçlüklerini tanımlayarak insanlık adına eserleri ve kültürleri koruma altına almaktadır. Böylece toplumun korumakla yükümlü oldukları kültürel miras, gelecek nesiller için güvence altına alınarak herkes için erişilebilir hale getirilmiştir. Katılımcı ve şeffaf bir prensiple hareket eden müzeler; insan onuru, sosyal adalet, uluslararası eşitlik ve insanlığın refah düzeyine katkıda bulunmayı amaçlamış bu amaç doğrultusunda farklı kurumlarla birlikte çalışmaktadır (ICOM, 2019).

Başaran (1996) müzeyi, kültürel önemi olan verilerin çeşitli araç ve yöntemlerde muhafaza edilerek insanlara sunulması ve böylece halkın beğeni seviyesini yükseltmek ve geçmişe dair bilgilenmelerini sağlamak amacıyla kamu tarafından idare edilen kuruluşlar olarak değerlendirmektedir (Başaran, 1996). Alpözen 1998’e göre müze, dünya mirasının korunduğu mekânlardır (Alpözen, 1998). Günümüz müze kavramının temeli sayılan sanat eserlerinin bir araya getirilmesi veya nesnelerin toplanması, tarihsel süreçte Paleolitik Çağ’a kadar uzanmaktadır (Uçankuş, 2000). Mezopotamya’da değerli eşyaların tapınak, mezar veya saraylarda sergilenmesinde dini inanç ön plana çıkarken hükümdarların kudret simgesini belirtmek için de savaşta elde edilen değerli ganimetler sergilenmiştir. Nesnelerin sanatsal bilinçte ilk bir arada sergilenmeleri ise Greklerde görülmüştür (Yücel, 1999). Daha önceleri sadece eserlerin biriktirilmesi amacıyla kullanılan müze mekânlarının gerçek anlamda ilk

örnekleri Fransa’da bulunurken Rönesans dönemi sanatçılarının eserlerinin sergilenmesi amacı müzelerin kurumsallaşmasını sağlamıştır (Artun, 2006).

18. yüzyılda herkesin yararlanabileceği kamusal bir kurum niteliği kazanan müzeler Fransa’dan başlayarak tüm Avrupa’ya yayılırken Türkiye’de ise eski eserin toplanmasından modern müze anlayışına çok daha geç bir dönemde yabancı uzmanların da desteği ile Osman Hamdi Bey sayesinde geçilmiştir (Edhem,1932). Türkiye’de yer alan müzeler; müze sayısı, müze ve ziyaretçi çeşitliliği gibi hem nitelik hem de nicelik olarak birer kültür merkezine dönüşme sürecinde henüz istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Ancak yine de son yıllarda ülkemizde konsept müze kavramının geliştiği müze projelerine rastlanılmaktadır (Kerivan, 2014). Bilim, sanat, teknoloji ve kültürel bağlamda yaşanan değişim ve gelişmeler ile müze ve sergi alanında da yenilikler yaşanmakla birlikte özgün bir örneğine Antakya’da rastlanılmaktadır.

The Museum Hotel Antakya içerisinde yer alan ve adını arsa ile otel sabinden alan Necmi Asfuroğlu Arkeoloji Müzesi, 2009 yılında otel inşa kazılarında çıkan arkeolojik buluntuların yerinde korunması ve sergilenmesi için yapılmış bir toplum müzesidir. Müze, 2019 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığına devredilerek insanlığın kullanımına açılmıştır (Asfuroğlu, 2019).

Ahunbay’a (1999) göre insanların kültürel ve sosyal kökenlerini tanımak için çok önemli olan arkeolojik miras, 1964 tarihli Anıtların ve Sitlerin korunmasıyla ilgili Venedik Tüzüğü’ne göre korunmalıdır (Ahunbay, 1999). Venedik Tüzüğü’nün 15. maddesinde yer alan arkeolojik kazıların korunması ile ilgili kısımda "Yıkıntılar korunmalı, mimari unsurların ve buluntuların sürekli olarak korunması için gerekli önlemler alınmalıdır. Bundan başka, kültür varlığının anlaşılmasını kolaylaştıracak ve anlamını hiç bozmadan açığa çıkartacak her çareye başvurulmalıdır" ifadeleri yer almaktadır (ICOMOS, 1990). Kazılarda ortaya çıkan buluntuların özel bir şekilde korunması gerekmiyorsa çevresiyle bir bütün olarak algılanması da hesaba katılarak yerinde korunmaları en kabul gören yöntemdir (ICOM, 2019). Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi ICOMOS’un Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğündeki 7. Maddesinde: "Bir anıt; tanıklık ettiği tarihin ve içinde bulunduğu ortamın ayrılmaz bir parçası olup kültür varlığının tümünün ya da bir parçasının başka bir yere taşınmasına çok özel bir durum dışında izin verilmemelidir" açıklaması ve 8. maddesinde ise; "Anıtın tamamlayıcı öğeleri sayılan heykel, resim gibi süslemeler ancak bunları korumanın başka çaresi yoksa yerlerinden kaldırılabilir" açıklaması ile arkeolojik kazılarda ortaya çıkan eserleri koruma yaklaşımı net bir şekilde belirtilmiştir (ICOMOS, 1990).

Arkeolojik buluntular uzun yıllar toprak altında kaldığından yüzeye çıkarıldıklarında dış etkenlere de maruz kalarak bozulma, çatlama gibi sorunlarla karşılaşabileceğinden koruma önlemlerinin alınması gerekmektedir. Bu koruma önlemleri genellikle kazı alanının üzerinin plastik

örtü ya da geçici basit çatılar ile kapatılması ile sağlanmaktadır. Fakat uzun ve kalıcı koruma sağlamayan plastik örtü veya geçici basit çatı uygulamaları yerine daha kapsamlı bir koruma ve sergileme yaklaşımı için buluntuların üzerine koruyucu üst örtü veya yapı inşa edilmelidir (Ahunbay, 1999).

The Museum Hotel Antakya'nın yapım serüveninin şekillenmesinde kazılarda otaya çıkan buluntuların yerinde korunması fikri yer almaktadır. Otel yapım aşamasında çıkan dünyanın en büyük tek parça mozaïği gibi önemli arkeolojik eserlerin yerinde korunmasının ön planda tutulması, müze otel yapı kompleksinin oluşmasını sağlarken otelin tasarımı yaklaşımı da yine arkeolojik eserlerin kısıtlama ve yönlendirmeleri ile kurgulanmıştır.

Literatürde müze-otel kavramı için; “tarihsel süreçte içinde yaşanmışlıkları barındıran tarihi eserlere sahip yapılar” tanımı yapılmaktadır (Özdil, 2020). Müze otel olarak adlandırılan yapılar incelendiğinde bu tür yapıların tarihe tanıklık etmiş tescilli bir binanın yeniden işlevlendirilerek otellere dönüştürüldüğü ve/veya buna ilave olarak bazı tarihi eserlerin otel içerisinde sergilendiği görülmektedir. The Museum Hotel Antakya yapısını bu müze otellerden ayıran müze otel kavramında yer alan müze ve otel işlevlerini iki ayrı mekânda tek yapı içerisinde barındırması olmuştur.

The Museum Hotel Antakya

Antakya, Yunan mimar ve şehir plancısı Xenarius tarafından İskenderiye'nin “ızgara plan” şemasından esinlenerek tasarlanmıştır. Kent planı çizilirken sokaklar kışın güneşi alacak yazın ise Asi Nehrinden gelen rüzgârla serinleyecek şekilde konumlandırılmıştır. Kente, Romalılar döneminde imparatorlarının adını taşıyan çok sayıda tapınak, yol, hamam, su kemeri ve hipodrom yapılmıştır (Jones, 1986).

Antakya şehri; Baharat Yolu, İpek Yolu ve Kral Yolu'na yakın olması ile ekonomisini daha da canlandırarak her gün binlerce kişinin uğrak ve konaklama merkezi olmuştur. Mezopotamya'ya Halep üzerinden gelen veya Anadolu'dan güneye inen yolların transit konumunda olmasıyla şehir; önemli bir ticaret, sanayi ve kültür merkezine dönüşmüş böylece yakın doğunun başkenti olmaya aday bir kent konumuna yükselmiştir (Kocaoğlu, 2016). Romalı bilgin devlet adamı Marcus Tullius Cicero Antakya'yı bilgili insanların yer aldığı ve özgürce çalışmaların yürütüldüğü kalabalık bir kent olarak nitelendirirken bu durumu özetlemiştir (Encyclopaedia Biblica, 1899).

Tarihi kaynaklardan öğrenilen bilgilere göre Hristiyanlık Kudüs dışında ilk kez Antakya'da St. Paul, St Barnabas ve St. Pierre tarafından yayılmıştır (Artun, 2009). Ayrıca Hz. İsa'ya inananlara Hristiyan tabiri de ilk kez burada kullanılmıştır. “Hristiyanlığın Beşiği” olarak sıfatlanan şehir Yahudi dini ile Eski Yunan kültürünün sentezi olan “Helenistik Yahudiliğin” ve “Erken Hristiyanlığın” ortaya çıkmasında ve yayılmasında ana merkezlerden biri olmuştur (URL-2).

UNESCO tarafından barış kenti adayı olan ve ikinci seçilen Antakya; tarih boyunca Türk, Nasturi, Süryani, Katolik, Ortodoks, Rum, Protestan,

Maruni, Ermeni, Yahudi, Gürcü gibi farklı etnik köken ve dine sahip insanlara ev sahipliği yapmış ve çok kültürlü yapısını günümüze kadar korumuştur. Günümüzde de şehirde farklı dine mensup topluluklar bir arada yaşamaya devam etmektedir. Ayrıca Antakya, zengin mutfağı ile 2017 yılında UNESCO Gastronomi Şehri seçilerek “Yaratıcı Şehirler Ağına” katılmıştır (URL-3).

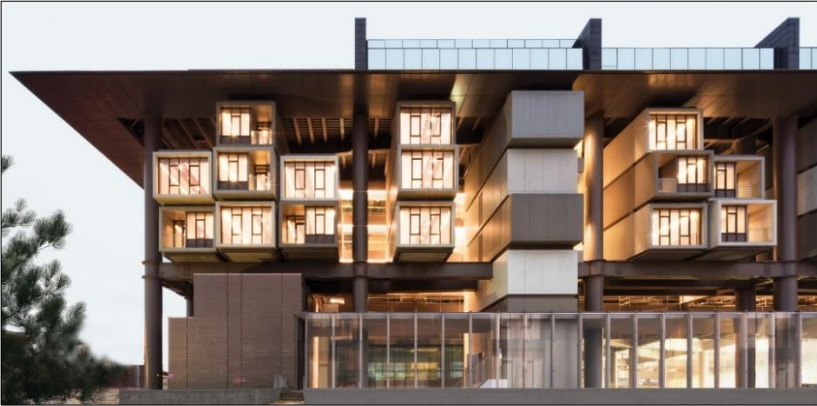
Medeniyetler şehri Antakya; doğal, kültürel ve tarihi mekânlar açısından zengin bir birikime sahiptir. Bunlar içerisinde yer alan St. Pierre Kilisesi (Aziz Petrus Kilisesi) “Hristiyanlığın ilk kilisesi” ya da “dünyanın ilk mağara kilisesi” olarak ön plana çıkmaktadır. Kudüs’te bir araya gelen 12 havari, Hz. İsa’nın mesajını insanlara ulaştırmak için en uygun yer olarak yörenin en büyük kenti ve Roma’ya bağlı serbest şehir statüsündeki Antakya’yı seçmiş ve dini ritüellerini yerine getirmek için de St. Pierre Kilisesini inşa etmişlerdir (Bahadır, 2013). Antakya’da Stauris Dağı’nın (Haç Dağı) yamacında yer alan kilise Hz. İsa’nın on iki havarisinden biri olan ayrıca ilk papa kabul edilen Aziz Petrus’un (St. Pierre) ilk vaaz verdiği yerdir. UNESCO’nun dünya mirası öneri listesinde yer alan St. Pierre Kilisesi, 1963 yılında Papa VI. Paul tarafından Hristiyanlar için “Hac yeri” olarak belirlenmiştir. Ayrıca Katolik kilisesi tarafından her yıl 29 Haziran’da ayinler yapılmaktadır (URL-4). The Museum Hotel Antakya’nın 700 m ilerisinde böyle önemli bir yapının bulunması ve her yıl binlerce turist St. Pierre Kilisesini ziyaret etmesi The Museum Hotel Antakya için de önemli bir ziyaretçi potansiyeli oluşturmaktadır. Ayrıca yakın çevresinde Türkiye sınırları içerisinde inşa edilen ilk cami olan Habibi Neccar Cami, Antakya’da kazılar sonucu bulunan Paleolitik Çağ’dan Orta Çağ’a birçok eseri bulunduran Hatay Arkeoloji Müzesi ve üç semavi dine ait kutsal eşyaların sergilendiği Hatay Şehir Müzesi bulunmaktadır (Şekil 1) (Kocaoğlu, 2016).

Türkiye’de yer alan çok katmanlı tarihi kent merkezlerinden biri olan Antakya’nın kentsel arkeolojik verilerinin koruma-geliştirme ilkeleri doğrultusunda izlerinin yansıtıldığı mekânlardan biri de The Museum Hotel Antakya yapısıdır.

2009 yılında Antakyalı iş adamı Necmi Asfuroğlu tarafından medeniyetler şehri olarak anılan ve çok sayıda ziyaretçiye ev sahipliği yapan Antakya kentinde, Hilton otel yapılmasına karar verilmiştir. Necmi Asfuroğlu Antakya'daki yapıların genelde bodrum katının olmadığını her kazıda mutlaka bir şeyler çıktığını belirtse de Hilton Worldwide Grup yapılarında en az iki bodrum kat yapılmasının asgari otel gerekliliği olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine kazı çalışmaları başlamış ve kazı alanında arkeolojik kalıntılar çıkmaya başlamıştır. Bu durum Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu'na bildirilince Kurul, yatırımcı Necmi Asfuroğlu'ndan kapsamlı bir kazı çalışması başlatmasını isteyip ardından arkeolog, sanat tarihçi, restoratör, mimar gibi farklı disiplinler arası uzmanlardan oluşan bir bilim kurulu oluşturmuştur. Bilim kurulunda yer alan bazı isimlerin tavsiyeleri üzerine dünyaca ünlü Mimar Emre Arolat projeye dâhil edilmiştir (Arolat, 2019). Ünlü mimar tarafından tasarlanan proje, Anıtlar Yüksek Kurulu'ndan geçtikten sonra otel inşaatına geçilmiştir.

Otelde çıkan arkeolojik kazının planlanan projeyi değiştirmesi, maliyetin düşünülenin dört beş katına çıkması, otelde oda sayısının azalması gibi nedenlerden dolayı Hilton Worldwide Grup projeden çekilmiştir. Buna rağmen Asfuroğlu Grup tüm maliyeti üstlenerek otel yapımındaki kararlılığını sürdürmüştür (Şekil 2) (Asfuroğlu, 2019). Yatırımcının otel yapma fikrindeki kararlılığı üzerine arkeolojik alanın müzeye dönüştürülmesi ve müze ile bütünleşmiş bir otel yapılmasına karar verilmiştir. Böylece belirlenen bu özgün yapı programı ile müze-otel kavramında yer alan müze ve otel işlevleri birbirini besleyen iki unsur olarak tasarlanmaya başlanmıştır.

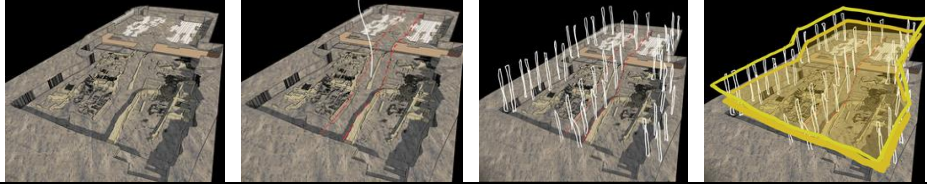

Şekil 2. The Museum Hotel Antakya genel görünümü (Arkiv, 2022)

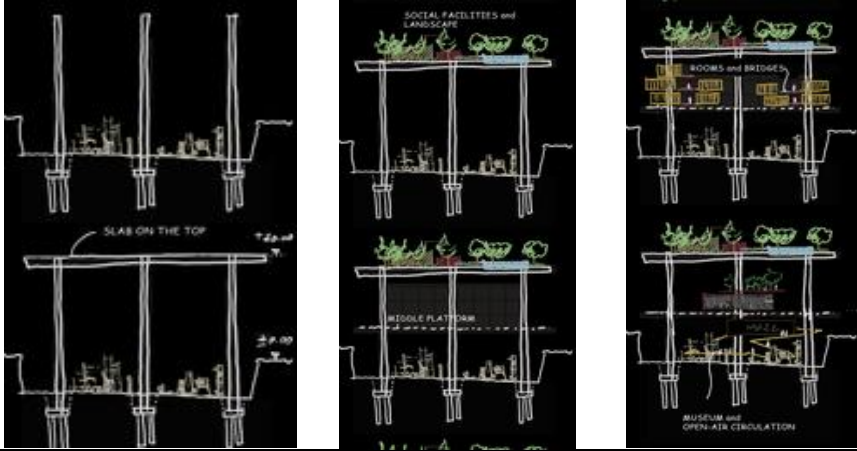
The Museum Hotel Antakya, Hatay İlinin merkez ilçesi Antakya'nın Haraparası Mahallesi Süreyya Halefoğlu Caddesi üzerinde 34.000 m² alana inşa edilmiştir. Antakya merkezine Kurtuluş Caddesi üzerinden bağlanan

yapıdan bakıldığında Habib-i Neccar Dağları ve St. Pierre Kilisesi görülürken Hatay Arkeoloji Müzesi ise 4 km uzaklıktadır (Arkiv, 2022).

Proje aşamasına geçilmeden henüz keşfedilmemiş eserlerin yerleri detaylarıyla belirlendikten sonra arkeolojik kalıntıların yaklaşık 25 metre yukarısında çatı örtüsü ile alanın korunmasına karar verilmiştir. Alanın neredeyse tamamı arkeolojik eserlerle dolu iken alanın yaklaşık ortasından geçen eski nehir yatağında pek fazla eserin olmayışı ana taşıyıcıların bu yatak aksına yerleştirilebileceği fikrini doğurmuştur. Bunun üzerine çatı örtüsü, nehir yatağı ile arkeolojik eserlerin bulunmadığı noktalar belirlenerek yerleştirilen kolanlar üzerine oturtulmuştur (Şekil 3 ve 4) (Arolat, 2019).

Şekil 3. The Museum Hotel Antakya, arkeolojik alana kolonların yerleşim şeması/plan düzleminde (Arkiv, 2022)

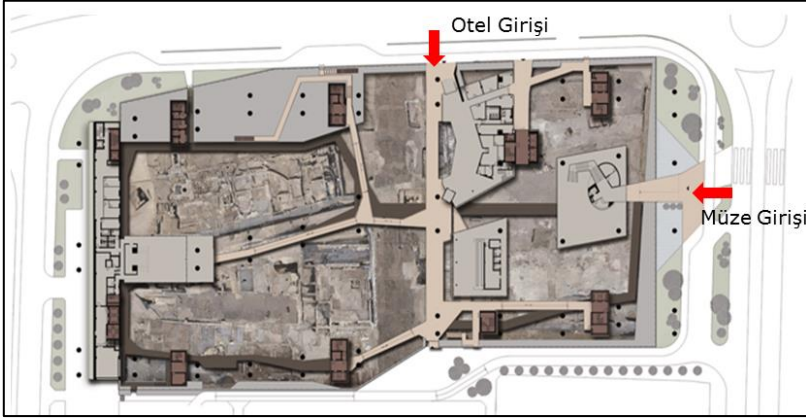
Şekil 4. The Museum Hotel Antakya, arkeolojik alana kolonların yerleşim şeması/kesit düzleminde (Arkiv, 2022)

The Museum Hotel Antakya, bir arkeolojik müze ve bir otel olmak üzere iki ayrı yapı içerse de dört farklı katmanda düşünülebilir. Bunlardan birincisi, kalıntılara en yakın seviyede açık hava müzesi platformu; ikincisi otelin ortak kullanım alanlarını içeren hizmet birimleri, arkeolojik kalıntıları seyreden lobi ve restoran; üçüncüsü otel odalarının prefabrik modüllerinden oluşan küme ve kazı alanındaki göz alıcı mozaik peyzajın gözlemlenebildiği bir açık hava sirkülasyonu ve son olarak tüm hepsini örten çatı strüktürü şeklindedir (Şekil 5) (Şahin ve Sennou, 2022).

Şekil 5. The Museum Hotel Antakya'da yer alan fonksiyonların kesit düzleminde yerleşimi (Şahin ve Sennou, 2022)

Müze kısmı bodrum katta yer alırken otel kısmı ise zemin ve üst kotlara yerleştirilmiştir. Her iki yapının girişi de zemin katta olup girişleri yapının ayrı yüzeylerinden sağlanmaktadır (Arolat, 2019). Otel içerisinden müzeye ya da müzeden otele geçişin olmadığı yapı kompleksinde zemin kattan müze kısmına geçildikten sonra yönlendirici merdiven ve asansörler ile arkeolojik alan gezilirken yine zemin kattan üst katlara köprüler ile bağlantı sağlanarak otel odalarına ulaşılmaktadır (Şekil 6).

Şekil 6. The Museum Hotel Antakya zemin kat planı (Arolat, E. Official Websites, 2022)

Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlanan ve böylece tüm halkın erişimine açılan Necmi Asfuroğlu Arkeoloji Müzesi, yapının zemin ve bodrum katlarına yerleştirilmiştir. Yapıyı şehir merkezine bağlayan Kurtuluş Caddesi tarafından erişimin sağlandığı müze, yol ile aynı kotta yer almaktadır (Arolat, 2019). Böylece yol ile görsel bağlantı kuran müze,

kamusal alan oluşturularak otel kullanıcıları dışındaki halkı müzeye davet etmektedir (Şekil 7).

Şekil 7. The Museum Hotel Antakya/Necmi Asfuroğlu Arkeoloji Müzesi girişi (Arkiv, 2022)

Necmi Asfuroğlu Arkeoloji Müzesinin kazı alanında; Helenistik döneme ait sur duvarları, Roma dönemine ait villa, yerden ısıtmalı hamam kalıntıları ile kamusal alan (bir tören alanının zemini) olarak kullanıldığı belirlenen 1050 m²'den oluşan dünyanın en büyük tek parça mozağının de aralarında olduğu mozaikler, sikkeler, metal objeler, mimari parçalar, çömleklerin de aralarında olduğu (Helenistik dönemden İslamiyet dönemine kadar) 13 farklı medeniyete ait 30 bine yakın eser yüzeye çıkarılmıştır (Şekil 8) (Ökten, 2020).

Dünyanın En Büyük Tek Parça
Mozağı- Pegasus Mozağı

Roma Hamamları

Şekil 8. Arkeolojik alandan görüntüler (URL-8)

Kazı alanının 3. derece arkeolojik sit alanı olması nedeniyle alana makine giremeyeceği için yapı yükünü zemine aktaracak kolonların yerleri

tek tek elle 24 metre derinliğinde kazılarak açılmıştır. Bu doğrultuda arkeolojik buluntuların olmadığı noktalar belirlenerek 66 adet 24 metre boyunda ve 2 metre çapında kuyular kazıldıktan sonra kuyulara çelik kolonlar yerleştirilmiştir. Buluntu çıkması ihtimaline karşı her kolon kuyusu açılırken başında arkeolog bekletilmiş ve arkeolojik bir eser çıkması halinde kolonun yerinin yarım veya bir metre kaydırılması ilk çözüm olarak sunulsa da kaydırılan yerde de eserin olması durumunda proje revizyonu zorunlu hale gelmiştir. Bu zorunluluğun simgesi haline gelen G2 kolonu, yerinde çıkan Roma mitolojisini tasvir eden mozaik nedeniyle tüm statik projenin yeniden çizilmesine neden olmuştur (Şekil 9). Otelin de taşıyıcılığını üstlenen çelik kolonların içleri betonla doldurulmuştur. Yaklaşık %90'ını çelik konstrüksiyondan oluşan otel, bu özelliği ile Türkiye'deki ilk yapı olma özelliğini sürdürmektedir (Ökten, 2020).

G2 Kolon Kuyusu

Kolon Kuyusunda bulunan mozaik

Şekil 9. Arkeolojik buluntuların bulunmadığı yerlerde açılan kolon kuyuları(URL-9)

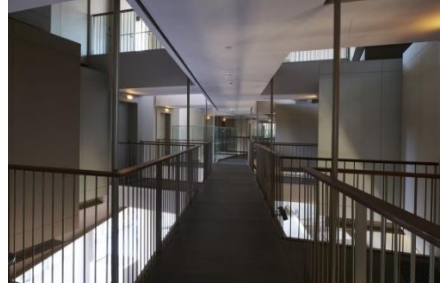
Proje ekibi çıkarılan eserlerin bulundukları yerlerde özenle korunması ve sergilenmesine çokça önem vermiştir. Bu nedenle kazı alanından yaklaşık 15 metre yukarıda çelik kirişlerle ızgara bir yapı sistemi inşa edilmiştir. Prefabrik otel odaları ile kazı alanı arasında geçirgen bir örtü yerleştirilerek kamusal alan ile özel alan arasındaki ayrım kesit düzlemine de taşınmıştır (Şekil 10) (Arkitekt, 2022).

Şekil 10. The Musuem Hotel Antakya çelik ızgara sistemi (Arolat, E. Official Websites, 2022)

Tasarımda ön plana çıkan esas yaklaşım arkeolojik alanla birçok noktadan görsel bağlantı sağlayacak mekânsal akışkanlık ve geçirgenliğin

sağlanması olmuştur (Arolat, 2019; Ökten, 2020). Bu noktada asma köprü ve rampalarla oluşturulan sirkülasyon ağı kazı alanını temassız bir şekilde yakından gezme olanağı sunarken köprülerle ulaşılan özel otel odaları kısmından da geçirgen dolaşım ağları ile müze bölümü rahatça izlenebilmektedir (Şekil 11).

Şekil 11. The Musuem Hotel Antakya sirkülasyon ağı (Arolat, E. Official Websites, 2022)

Müze kısmından otel kurgusuna geçildiğinde ise belli bir yere ait olmayan kendi donanım ağına sahip otel fikrinden yola çıkılarak modüler otel odası yaklaşımı benimsenmiştir (Şekil 12). Kompozit taşıyıcı sistem ve alana iş makinasının giremeyeşi prefabrik modül yaklaşımı fikrini doğurmuştur (Ökten, 2020). Arkeolojik alan dışında üretilen konteyner biçimindeki otel odası modülleri vinçler yardımı ile projede belirlenen alanlarına yerleştirilmiştir (Asfuroğlu, 2019). Yapının mimarının proje tasarım ve uygulama sürecine dair “*Yapı buluntuların üzerine oturan değil buluntulardan arta kalan alana ilişkin ve alana hiçbir zarar vermeden, geleceğe yönelik bütün tedbirler alınarak oluşturulmuştur*” şeklinde bir açıklaması ofis web sitesinde bulunmaktadır (Arolat, E. Official Websitesi, 2022). Aynı ayrı birimler şeklinde düşünülen otel odalarına tek çatı strüktürü altında kompakt formda yenilikçi bir bakış açısı kazandırılmıştır (Şekil 13).

Şekil 12. The Musuem Hotel Antakya otel odaları planı (Arolat, E. Official Websites, 2022)

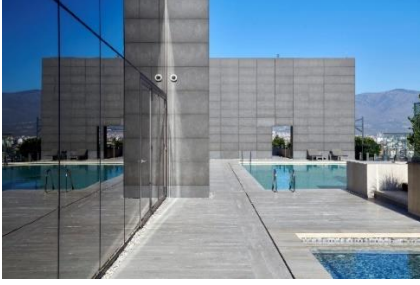

Şekil 13. The Musuem Hotel Antakya otel odaları görseli (Arolat, E. Official Websites, 2022)

Klasik otel tasarımlarında genellikle zemin kata konumlandırılan restoran, eğlence mekânı, fitness alanları gibi ortak kullanım mekânlarının çoğu ile açık avlu ve peyzaj öğeleri yapının çatı kotuna yerleştirilerek işlevsel kurguda yenilikler yapılmıştır. Otel fonksiyonlarının kesit düzleminde alt üst edilmesi ile çatı kotuna alınan ortak fonksiyon mekânları aynı zamanda şehir manzarasına hâkim konuma getirilmiştir (Şekil 14) (Şekil 15) (Çobaner, 2022).

Şekil 14. The Musuem Hotel Antakya çatı katı planı (Arkitekt, 2022)

Şekil 15. The Musuem Hotel Antakya çatı katı görselleri (Arolat, E. Official Websites, 2022)

Başlangıç aşamasında 400 yatak kapasiteli tasarlanan otelin 35 milyon dolar maliyetle 1,5 yılda bitmesi planlanırken kazıda çıkan buluntular, yatak kapasitesinin 200'e inmesine neden olurken maliyetin 120 milyon dolara, sürenin ise 10 yıla çıkmasına neden olmuştur (Asfuroğlu, 2019).

Büyüklüğü ve arkeolojik alana sahip özelliği ile özgün bir yapı olan The Museum Hotel Antakya; İspanya'da yapılan Dünya Mimarlık Festivali ve Singapur Dünya Mimarlık Festivali'nde birincilik ödülleri alırken, Mimar Sinan Uluslararası Proje Olimpiyatları'nda ise özel ödüle layık görülmüştür (Ökten, 2022).

Değerlendirme

The Museum Hotel Antakya'nın hikâyesi 2009 yılında Necmi Asfuroğlu tarafından otel yapımı için başlatılan kazı çalışmalarında arkeolojik eserlerin ortaya çıkması ile başlamıştır. Temel kazılarında bulunan önemli arkeolojik buluntuların korunması ve sergilenmesi yapılacak otel kurgusunun da temelini oluşturmıştır. Nitekim Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi ICOMOS'un Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğündeki 7. maddesinde " Bir anıt; tanıklık ettiği tarihin ve içinde bulunduğu ortamın ayrılmaz bir parçası olup kültür varlığının tümünün, ya da bir parçasının başka bir yere taşınmasına çok özel bir durum dışında izin verilmemelidir" şeklinde (ICOMOS, 1990) yer alan ifadede belirtildiği gibi öncelikli koruma yaklaşımı bağlamla birlikte ele alınmalıdır. Ahunbay (1999)'ın da belirttiği gibi arkeolojik buluntuları uzun ve kalıcı korumanın yolu yerinde, üst örtü veya yapılar inşa edilerek sağlanmalıdır (Ahunbay, 1999). Bu yaklaşımın özgün bir örneği olan The Museum Hotel Antakya projesi ile arkeolojik değerler çağdaş otel kurgusu ile entegre bir şekilde korunarak kent yaşamına kazandırılmıştır.

Dünyaca ünlü mimar Emre Arolat'ın projeye dâhil edilmesi ile müze-otel tasarım kurgusu denemelerine başlanmıştır. Kazdıkça her yerinden önemli eserlerin çıktığı arazide yapının taşıyıcılığı, bağlamsal verilerden yola çıkılarak arkeolojik alandan geçen dere yatağı referanslığında şekillenmiş ve alanda eserlerin olmadığı 66 noktaya çelik kolonlar

yerleştirilmiştir. Kolonlar için açılan kuyularda arkeolojik buluntuların çıkması statik projede sürekli değişikliklere neden olmuştur. Arkeolojik alana iş makinelerinin girememesi buluntular gibi kolonların yerlerinin de tek tek elle kazılmasına ve böylece iş süresi ile birlikte maliyetin de artmasına neden olmuştur. Bu yolla buluntulara verilecek zarar minimuma indirilmiştir.

Arkeolojik alanın üst örtüsü olacak aynı zamanda otelin taşıyıcılığını yapacak çelik ızgara sistemi ve mekânlarda kullanılan 20 bin ton çelik miktarına sahip Türkiye'deki ilk yapı, The Museum Hotel Antakya'dır (Ökten, 2022).

Şehir merkezine bağlanan ana cadde üzerinde konumlanan The Museum Hotel Antakya'da yer alan müze ve otel yapılarına ayrı girişlerle ulaşarak kamusal ve özel mekân ayırımına vurgu yapılmıştır. Kamusal ve özel alan hem plan hem de kesit düzleminde sorunsuzca ve net bir şekilde ayrılmıştır.

Arolat'ın (2019) yapı ile alakalı sunumunda vurguladığı esas yaklaşım kamusal alan olan müze ile özel alan olan otel arasında geçişken ve akışkan mekân oluşturmaktır. Çelik ızgara sistemine yerleştirilen köprüler, rampa, otel kısmının zemin de yer yer saydamlaştırmalar ile otel ve arkeolojik alan arasında görsel bağlantı en üst seviyede tutulmaya çalışılmıştır (Arolat, 2019). Aynı şekilde müze bölümüne yerleştirilen parkur ile de kazı alanı yakından temassız gezilebilmektedir. Müze ziyaretçileri ile birlikte otelde kalanlar da Antakya'nın kuruluşundan İslamiyet dönemine kadar farklı medeniyetleri kapsayan uzun soluklu bir tarihsel süreci aşama aşama görerek konaklama deneyimlerine ruhsal bir zenginlik katmaktadırlar.

The Museum Hotel Antakya yapısının genelinde olduğu gibi otel kurgusunda da yönlendirici temel etken arkeolojik alanın bağlamsal verileri olmuştur. Yapının mimari Emra Aralot; "Tasarım sürecinin temel amacının, The Museum Hotel Antakya'nın eşsiz bir yapı olarak bulunduğu coğrafyaya yarar sağlaması ve aynı zamanda alanın zorluklarının getirdiği potansiyellerin ve fırsatların öne çıkarılmasıydı" açıklaması ile belirtmektedir (Emre Arolat, 2019). Arkeolojik alanın sunduğu sınırlamalar ve mimarın yaratıcılığı otel kurgusuna yeni bir yaklaşım kazandırmıştır. Böylece geleneksel otel kurgusunda yer alan fonksiyonlar kesit düzleminde ters yüz edilmiştir. Modüler tasarlanan otel odaları çelik ızgara sistemine yapboz gibi yerleştirilirken zemin veya bodrum katta bulunan ortak kullanım mekânlarının neredeyse tamamı çatı kotunda çözümlenmiştir. Bu yenilikçi, çağdaş ve ezber bozucu tasarım yaklaşımı, yalnızca otel kurgusunun değil gelenekselmiş tüm mimari kalıpların değişmesinin mümkün olacağına somut bir örnek oluşturmaktadır.

The Museum Hotel Antakya, hem otel hem de müze işlevlerini bir arada barındırarak müze-otel kavramının özgün karşılığını oluşturmaktadır. Bu özelliği ile küresel düzeyde özgün bir örnek olan yapı ulusal ve uluslararası mimarlık camiasında haklı olarak ödüllere layık görülmüştür.

Arkeolojik alanın getirdiği sınırlandırmalar özgün bir yapı kompleksinin ortaya çıkmasına neden olmakla birlikte projenin süresinde ve maliyetinde ciddi artışlara neden olmuştur. Ancak hem Asfuroğlu Grup hem de Emre Arolat Architecture firması zarar etmelerine rağmen bu özgün projeyi tamamlamayı ve arkeolojik eserlerin üzerini örtmek yerine Necmi Asfuroğlu Arkeoloji Müzesi ile insanlığa armağan etmeyi tercih etmişlerdir. Yapıda dünyanın en büyük tek parça mozağının - 1050 m²lik Pegasus Mozağı- bulunması Necmi Asfuroğlu Müzesinin değerine değer katarak alınan kararın haklılığını kanıtlamaktadır (URL-8).

SONUÇ

Kentlerde ortaya çıkan arkeolojik alanların kent yaşamına katılıp hayat bulması uygun mekânsal çözümlenmeler ile sağlanmalıdır. Öncelikli amacın koruma odaklı olduğu bu alanlarda kentsel algıyı arttıracak mekânlar oluşturularak kent kullanıcısı arkeolojik alanlarla buluşturulmalıdır. Böylece kentsel arkeolojik alanlar oluşturulan mekânsal düzenlemeler ile sürekli gözetim ve denetim altında nesiller boyu aktarılacak hem bölgesel hem de ülkesel çapta ekonomik ve kültürel kalkınmaya yardımcı olacaktır. Bu koruma yaklaşımına özgün bir örnek teşkil ettiği için çalışma kapsamında ele alınan The Museum Hotel Antakya, müze ve otelden oluşan dünya çapında özgün bir örnektir. Arkeolojik alan nedeniyle projede yaşanan revizyonlar yapım süresi ile birlikte maliyeti dört-beş katına çıkarsa da bağlamsal, mekânsal, işlevsel, fiziksel ve strüktürel olarak ele alındığında The Museum Hotel Antakya özgün, çağdaş, modern ve yenilikçi tasarım kurgusu ile ön plana çıkmaktadır.

The Museum Hotel Antakya fonksiyonel, biçimsel, strüktürel sistemi ile mimarlık alanına farklı bir bakış açısı kazandırırken bünyesinde yer alan Necmi Asfuroğlu Arkeoloji müzesi ile de Antakya'ya yeni bir kamusal alan sunarak bölgenin sosyal, ekonomik ve kültürel değerine önemli bir katkı sağlamaktadır.

Arkeolojik mirasın yerinde korunması ilkesi doğrultusunda özgün bir örnek olan The Museum Hotel Antakya; farklı işlevlerin bir arada çözümlenmesi, projede bağlamsal verilerin yönlendiriciliği gibi konulara yenilikçi yaklaşımlar içermekle birlikte özellikle de kültür turizmi ile ilgilenen turistlere geçmişini anma ve geleceği yaşama fırsatı noktasında eşsiz bir otel ve müze deneyimi yaşatmaktadır.

The Museum Hotel Antakya projesinin yeni tasarlanacak müze, otel, müze-otel yapılarına öncülük edeceği ayrıca mimarinin tasarlama, planlama, uygulama gibi birçok alanına yeni bakış açıları doğuracağı muhtemeldir.

REFERANSLAR

- Ahunbay, Z. (1999). Tarihi Çevre Koruma Ve Restorasyon. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Alpözen, T. O. (1998). Çağdaş Müzecilik, 4. Müzecilik Semineri Bildiriler, Ss 37.
- Ambrose, T. (1993). Museum Basics. London: Icom.
- Arkitekt, (2022). İki İşlev Tek Yapı: Müze Otel Antakya/Eaa. <https://Www.Gzt.Com/Arkitekt/İki-İslev-Tek-Yapi-Muze-Otel-Antakya-Eaa-3591736>
- Arkiv, (2022). The Museum Hotel Antakya, <https://Www.Arkiv.Com.Tr/Proje/The-Museum-Hotel-Antakya/11300>.
- Arolat, E. (2019). Emre Arolat Talks About Antakya Museum Hotel [Video]. Youtube. <https://Www.Youtube.Com/Watch?V=H0dp3zdu0rc&T=2s>
- Arolat, E. Official Websites. (2022). <https://Emrearolat.Com/Project/The-Museum-Hotel-Antakya/>
- Artun, A. (2006). Sanat Müzeleri-1. Ankara: İletişim Yayınları
- Artun, E. (2009). Hatay İnanç Merkezlerinin Hatay'ın Tanıtılmasına Katkısı Üzerine Görüşler Çukurova Üniversitesi Türköloji Araştırmaları Merkezi.
- Asfuroğlu Group, (2019). The Antakya Museum Hotel Antakya [Video]. Youtube. <https://Www.Youtube.Com/Watch?V=Dupd9di6zhq>
- Atagök, T. (2010). Müzecilik Ve Türk Müzeciliği. Ege Mimarlık Dergisi, 3(74), 8-11.
- Bahadır, G. (2013) "Hristiyanlığın Antakya'da Şekillenmesi Ve Habib-İ Neccar", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt 10 Sayı 23.
- Başaran, C. (1996) "Çağdaş Müzeciliğimiz" Akademik Araştırmalar 1, Ss.16 – 18.
- Belge, B. (2017). "Planlama Sürecine Kentsel Arkeolojik Değerlerin Dâhil Edilmesi Sorunsalı: Tarsus Tarihi Kent Merkezi," Odtü Mimarlık Fakültesi Dergisi, Vol. 34, No. 2, Pp. 59–91, Accessed: 00, 2020.
- Çobaner, B. (2022). Arkeolojik Alanların Korunması Ve Sunumunda Mimari Yaklaşımlar: Çağdaş Yapının Geçmişle Diyalogu", Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi
- Durak, N. (2000). "Süryani Ortodoks Kilisesi'nde İbadet", Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Edhem, H. (1932). "Müzeler", I. Türk Tarih Kongresi, Ankara, S. 532-566.
- Encyclopaedia Biblica, (1899). A Critical Dictionary Of The Literary, Political And Religion History, The Archeology, Geography And Natural History Of The Bible, Edited By Thomas Kelly Cheyne And J. Sutherland Black, İs A Critical Encyclopedia Of The Bible. In Theology And Biblical Studies, It İs Often Referenced As Enc. Bib., Or As Cheyne And Black.
- Gokuz, B., Kaynakci Elinc, Z., And Akinci, Z. (2022). Museum Hotel Concept And Interior Design Analysis: An Example Of Ruinadalia Hotel, Journal Of Tourism Intelligence And Smartness, 5(2), 169-183.
- Gunnar, B. (2005). "Asi Deltası Ve Asi Vadisi Arkeoloji Projesi, 2004 Antiocheia Ve Seleuceia Pieria: Jeofizik Araştırma İlk Sonuçları", Xxvii. Kazı Araştırma Ve Arkeometri Sempozyumu, 30 Mayıs-2 Haziran, Antalya.
- Havare, N. (2003). "M.Ö. 1ı. Bin Antakya'sının En Önemli Kenti Alalah", Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- ICOM (2019). Museum Definition. Retrieved From <https://icom.museum/en/news/icom-announces-the-alternative-museum-definition-that-will-be-subject-to-a-vote/zce>
- ICOMOS (1990). Charter For The Preservation And Management Of Archaeological Heritage. Swiss
- Jones, A. H. M. (1986). The Later Roman Empire, 284-602 : A Social Economic And Administrative Survey. Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press. Isbn 0-8018-3284-5. Oclc 12837564.
- Kelly, L. (2009). Cultural Tourism And Museums. Paper Presented At The.
- Kervankiran, I. (2014). Dünyada Değişen Müze Algısı Ekseninde Türkiye'deki Müze Turizmine Bakış. Electronic Turkish Studies, 9(11).
- Kılıçoğlu, H. S. (1998). "Sosyo-Ekonomik Özelliklerin Kent Merkezinin Mimari Biçimlenişine Etkileri: Antakya Kent Merkezi Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kocaoğlu, S. (2016). Antakya Tarihi Kent Dokusunun Kentsel Tasarım Açısından İrdelenmesi Ve Bir Örnek Çalışma. Bartın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Olalı, H. Ve Korzay, M. (1989). Otel İşletmeciliği, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını, Sf. 25.
- Ökten, A. İ. (2020) Antakya Müze Otel: Hem Müze Hem Otel <https://www.altinrota.org/yazilar/antakya-muze-otel-hem-muze-hem-otel/196>
- Özbal, R., Fokke G. ve K. Aslıhan Yener, (2002). "2001 Tell Kurdu Kazıları", Kazı Araştırma Ve Arkeometri Sempozyumları, Ankara, C. I, Sy. 24, S. 501.
- Özdil, S. (2020). Tarihle İç İçe Bie Konaklama Deneyimi: Müze Oteller. <https://www.neredekal.com/blog/tarihle-ic-ice-bir-konaklama-deneyimi-muze-oteller/>
- Pekacar, M. (1997). "Türkiye-Suriye İlişkilerinde Hatay'ın Hukuki Ve Siyasi Konumu", Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Resmi Gazete, (2019). Turizm Tesislerinin Niteliklerine İlişkin Yönetmelik, Sayı: 30791. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/21.5.1134.pdf>.
- Sahillioğlu, F. (1999). "Tarihi Çevrenin Korunması Yönünden Antakya Kenti", Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Sahin, F. ve Sennou, Y. (2022). Emre Arolat Tasarımlarının Mimari Mekân Okumaları. Bodrum Journal Of Art And Design, 1(2), 118-138.
- Sarı, Z. (2009). Hatay'da Tarihî Ve Turistik Yerler, Hatay Express Gazetecilik Matbaacılık, Antakya, S.10.
- Taşcı, B. & Akyüz Levi, E. (2016). Kent İçi Arkeolojik Alanlarda Kalıntıların Sunumuna İlişkin Yaklaşımlar: Foça Örneği. Idealkent, 7(19), 588-627.
- Tekin, M. (2001). Hatay'ın Tarihçesi Ve Eski Antakya Kütüphaneleri, Özirem Basımevi, Hatay, S.5
- Temiz, F. M. (2002). "Xix. Yüzyıl Ve Sonrasında Antakya'nın Mekansal Oluşumunda Meydana Gelen Değişiklikler Ve Kurtuluş Caddesi", Doktora Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turgut, N. (1986). "Antakya Tarihi Ticaret Merkezi Mekansal Yapı Değişim Ve Gelişim Sürecinin Kent Ticaret Merkezi Planlamasına Etkinliği", Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

- Tutar, A. (1997). “Xx. Yüzyıl Hatay Tarihi Ve Günümüz İnanç Coğrafyası”, Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uçankuş, T., (2000). Bir İnsanlık Ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji, 1.Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Vardar, N.A., (1996). “Müze Ve Müzecilik Kültürü” Kuruluşunun 150.Yılında Türk Müzeciliği Sempozyumu Iıı, Bildiriler, Ss. 16-21.
- Yeğingil, Z. (2005), “Tell Atçana’ya-Amik Ovası, Ait Eski Seramiklerin Termoluminesans Yöntemiyle Tarihlendirilmesi”, Xxvıı. Kazı Araştırma Ve Arkeometri Sempozyumu, 30 Mayıs-2 Haziran, Antalya.
- Yücel, E., (1999). Türkiye’de Müzecilik, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları İstanbul.
- Url-1 [Http://Www.Hatay.Gov.Tr/Tarihsel-Surec-İcinde-Hatay](http://Www.Hatay.Gov.Tr/Tarihsel-Surec-İcinde-Hatay)
- Url-2 [Https://Tr.Wikipedia.Org/Wiki/Antakya_\(Antik_Kent\)](https://Tr.Wikipedia.Org/Wiki/Antakya_(Antik_Kent))
- Url-3 [Https://Tr.Wikipedia.Org/Wiki/Antakya](https://Tr.Wikipedia.Org/Wiki/Antakya)
- Url-4 [Https://Www.Kulturportali.Gov.Tr/Turkiye/Hatay/Gezilecekyer/Saint-Pierre-Kilisesi](https://Www.Kulturportali.Gov.Tr/Turkiye/Hatay/Gezilecekyer/Saint-Pierre-Kilisesi)
- Url-5 [Https://İstanbulturistrehberi.Com/Hatay-Saint-Pierre-Kilisesi/](https://İstanbulturistrehberi.Com/Hatay-Saint-Pierre-Kilisesi/)
- Url-6 [Https://Www.Neredekal.Com/Habibi-Neccar-Camii-Gezilecek-Yer-Detay/](https://Www.Neredekal.Com/Habibi-Neccar-Camii-Gezilecek-Yer-Detay/)
- Url-7 [Https://Www.Erolkara.Net/2021/09/Hatay-Arkeoloji-Muzesini-Bedava-Geziniz.Html](https://Www.Erolkara.Net/2021/09/Hatay-Arkeoloji-Muzesini-Bedava-Geziniz.Html)
- Url-8 [Http://Www.Themuseumhotelan-Takya.Com/Tr/The-Museum/Index-More.Php](http://Www.Themuseumhotelan-Takya.Com/Tr/The-Museum/Index-More.Php)
- Url-9 [Https://Www.Superhaber.Tv/Turkiyenin-Gurur-Projesi-The-Museum-Hotel-Antakya-Haber-292175](https://Www.Superhaber.Tv/Turkiyenin-Gurur-Projesi-The-Museum-Hotel-Antakya-Haber-292175)

Yeşil Alt Yapı Elemanlarından Hobi Bahçelerinin Kullanıcı Tercihleri Doğrultusunda Tasarımı: Erzurum İli Örneği

Birgül ESMERAY¹

Aslıhan ESRİNGÜ²

¹Yüksek Peyzaj Mimarı Birgül ESMERAY, brgl.19931995@gmail.com ORCID No: 0000-0002-3360-5722

²Prof. Dr. Aslıhan ESRİNGÜ; Atatürk Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, esringua@atauni.edu.tr ORCID No: 0000-0002-7930-5290

Bu çalışma Prof. Dr Aslıhan ESRİNGÜ ‘nün danışmanlığında 11.01.2023 tarihinde tamamladığımız Yeşil Alt Yapı Elemanlarından Hobi Bahçelerinin Kullanıcı Tercihleri Doğrultusunda Tasarımı: Erzurum İli Örneği başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum, 2023)

ÖZET

Yeşil altyapı, doğal ekosistemlerin ve çevre dostu çözümlerin birarada kullanılarak tasarlanan ve yönetilen sağlıklı ve sürdürülebilir bir planlama ve tasarım yaklaşımıdır. Bu kavram içerisinde çok farklı yapılar bulunmaktadır. Bu yapılardan biride çok işlevli kent küçük bahçeleri (hobi bahçeleri) dir. Zamanla şehirlerde yeşil alanlar üzerinde artan baskıları azaltmak ve halkın yeşil alan ihtiyacını karşılamak için hobi bahçeleri önem kazanmaya başlamıştır. Bu bahçeler şehirlerde yaşayan insanların güneşlenme, temiz hava, sosyal ve ekolojik ortam ihtiyaçları karşılayan doğayla ilişkilerini yeniden düzenleme potansiyeline sahip alanlardır. Hobi Bahçeleri, daha çok kentin yakınında kurulan, ekonomik gelir beklemeden insanların serbest zamanlarında uğraş verdikleri, sebze, çiçek ve meyve üretimi yapılan, farklı büyüklüklere sahip alanlardır. Yapılan çalışmada Erzurum ili sınırları içerisinde bulunan 4 farklı hobi bahçesinin planlama ve tasarım açısından eksikliklerinin kullanıcı ihtiyaçları doğrultusunda anket yöntemi ile elde edilen veriler işlenerek yeni yapılması planlanan hobi bahçesi tasarımları için öneriler geliştirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın materyalini Erzurum ili sınırları içerisinde yer alan Atatürk Üniversitesi Hobi Bahçesi, Erzurum Teknik Üniversitesi Hobi Bahçesi, Aziziye Tarım Bahçesi ve Keyf Hobi Bahçeleri oluşturmaktadır. Çalışmada ilk olarak, çalışma konusu ile ilgili temel kavramlara ve çalışma alanına ilişkin yerli ve yabancı literatür araştırması yapılarak konunun kuramsal çerçevesi oluşturulmuştur. Sonrasında çalışma materyalini oluşturan bahçelerin yerlerinde etüt çalışmaları yapılarak alanın özellikleri, kullanıcı sayısı, parsel formları ve büyüklükleri, ortak kullanım alanları ve diğer mevcut birimler saptanmıştır. Devamında yerli ve yabancı literatür taramaları ve uzman görüş önerileri alınarak hazırlanan anket soruları “Basit Rastgele Örnekleme Yöntemi” ile hazırlanan sorular kullanıcılara Google forms uygulamasından sorularak cevapları alınarak veriler toplanmıştır. Anket çalışması sonucunda elde edilen verilere göre kentsel yeşil alt yapı sistemlerinden hobi bahçelerinin planlamasında kullanıcılara yakın mesafede olması, hobi bahçelerinin içerisinde bulunan spor tesisleri, çocuk oyun alanları, otopark ve temel ihtiyaç birimlerinin planlamada yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen veriler ışığında hobi bahçeleri ile ilgili sorun ve öneriler tespit edilerek planlama, tasarım ve yönetime ilişkin çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğal ekosistem, Erzurum Hobi Bahçeleri, Hobi Bahçesi Tasarımı, Topluluk Bahçeleri, Yeşil Altyapı Sistemleri

GİRİŞ

Tarih boyunca insanlar doğaya uyum sağlamakla beraber doğayı kendi ihtiyaç ve gereksinimleri doğrultusunda kullanıp değiştirmektedirler. Özellikle sanayi devrimi kentlerin hızlı büyümesine ve kentleşmenin hızlı artış

göstermesine neden olmuştur. Kentleşme ile beraber insanlar doğadan uzak, kalabalık, gürültülü ve beton yığınlarıyla kaplı yerleşim yerlerinde yaşama başlamışlardır. Kentlerde doğal peyzaj alanlarının hızlı yok olması sürdürülebilir kentsel gelişim ve ekolojik değerler bağlamında kentsel peyzaj alanları üzerindeki ilgiyi artırmaktadır. Artan bu ilgi karşısında sürdürülebilir kentsel gelişimin önemli bir bileşeni olarak yeşil altyapı kavramı karşımıza çıkmaktadır. Yeşil altyapı, doğal yaşam alanlarını ve biyolojik çeşitliliği korumak, iklim değişikliği ve diğer biyosfer değişiklikleri ile mücadele etmek, sürdürülebilir ve sağlıklı yaşam sağlamak, kentsel canlılığı ve refahı geliştirmek, önemli rekreasyonel alanların ve yeşil varlıkların erişilebilirliğini artırmak, kentsel ve kırsal ekonomiyi desteklemek, uzun vadeli planlamaya yardım etmek için yeşil alanlar ve koridorların yönetimine katkı sağlayan bağlantılı ve çok fonksiyonlu planlanmış yeşil alanlar ağıdır (Güneş ve Şahin 2015). Ayrıca yeşil altyapı uygulamaları ekosistem servislerinin korunmasını sağlayarak insan sağlığı ve yaşam kalitesine de katkıda bulunmaktadır (Slatmo vd., 2019). Açık yeşil alanların insan ve doğa ilişkisindeki dengenin oluşturulması bakımından oldukça önemi bulunmaktadır. Açık ve yeşil alanlar kentlerde yaşayan insanların ruhsal-fiziksel ihtiyaçlarının karşılanması, dinlenmesi ve eğlenceli aktivitelerde bulunması için fırsatlar sunmaktadırlar (Aytin ve Korkut, 2015). Yeşil alanlara ulaşımın zorlaştığı toplumlarda sağlık tehdit altında olurken yeşil alanlara yakın kişilerin sağlık problemleri hakkında daha az şikâyet ettikleri gözlemlenmektedir. Kentlerde açık yeşil alanların artırılması buralarda yaşayan kişilerin yaşam kalitesinin artırılması ve sürdürülebilirlik açısından oldukça önemlidir. Kentlerde açık alanları değerlendirmek adına çeşitli tasarım örnekleri bulunmaktadır ve bu tasarım örneklerinden biri de hobi bahçeleridir (Çildam, 2022).

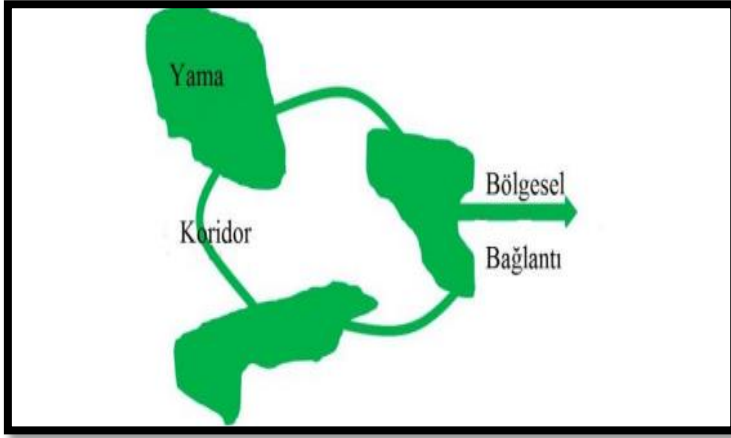
Hobi bahçeleri, şehir içinde veya yakınlarında ortaya çıkan şehirli ve tarımın bulunduğu boş zaman değerlendirme alanlarıdır. Geçtiğimiz yirmi yıl gibi bir zaman dilimi içerisinde ülkemizde de oldukça hızlı bir şekilde hobi bahçeleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Ülkemizde bulunan toplu hobi bahçelerinin yapılanmaya yeni geçmesinden ötürü yeteri düzeyde teknik ve hukuki dayanakları net olarak belli bir düzeyde bulunmadığından gelişim içerisinde olduğu söylenilebilir. Hobi bahçeleri ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmasının nedenleri arasında sosyal, politik, ekonomik, sağlık ve çevresel boyutlar bulunmaktadır. Sosyal boyutta insanlara bir yer imkânı sunarak birlik olmayı ve sosyalleşme sürecini kolaylaştırmaktadır. Politik boyutta kamusal alan kullanımını değiştirerek gıdaya erişim özgürlüğü sunmaktadır. Sağlık boyutunda ruhsal gerilim (stres), öfke, yorgunluk, kaygı bozukluğu (anksiyete), zihin işlevlerinin kaybıyla ortaya çıkan bunama (demans) ve alzheimer gibi hastalıkların belirtilerini azaltmaktadır. Çevresel boyutta kentlere sunduğu yeşil alan imkânı ile iklim değişikliğine uyum için destek olmaktadır. Ekonomik boyutta ise, bölgesel ekonominin refahı ve sürdürülebilir kalkınmasını teşvik ederek turistleri, tüketicileri ve yatırımları çekebilmektedir (Wolf vd, 2020). Marsh (2017)'de yapmış olduğu çalışmada

İngiltere’de yaşlılar için ortak bahçeciliğin yararları hakkında yürütülen araştırmalar neticesinde bu yaklaşımının uygulanmasının önemi birkez daha ortaya konulmuştur. Yapılan literatür taramaları sonucunda hobi bahçeciliğinin tüm dünyada kendine önemli bir yer edinen yaklaşım olduğu gözlemlenmektedir.

Çalışmada materyal olarak Erzurum ili sınırları içerisinde bulunan kamu ve özel sektöre ait Atatürk üniversitesi hobi bahçesi, Erzurum Teknik Üniversitesi Hobi bahçesi, Aziziye Tarım Bahçesi ve Keyf Hobi bahçeleri olarak 4 farklı hobi bahçesi yer almıştır. Çalışmanın amacını hobi bahçeleri kullanıcılarına yönelik hazırlanan anket soruları ile yapılan anket değerlendirmesi neticesinde kullanıcı tercihleri doğrultusunda ideal bir tasarım modeli için öneri sunmaktır.

Yeşil Altyapı Kavramı

Yeşil altyapı kavramı ilk olarak 1990’ların ortalarında ABD’de ortaya çıkmıştır. Birleşik Krallık’ta da 1850’ler de yeşil kuşaklara ilk atıflar yapılmış ve sanayileşmiş bölgelerde rekreasyonel ve ekolojik amaçlar için halka açık parklar ve açık alanlar oluşturulmuştur (Geneletti 2015). 2013 yılında başlatılan Avrupa Birliği’nin (AB) Yeşil Altyapı Stratejisinde yeşil altyapı “Çok çeşitli ekosistem hizmetlerini sunmak için tasarlanmış ve yönetilen diğer çevresel özelliklere sahip doğal ve yarı doğal alanlardan oluşan stratejik olarak planlanmış bir ağ” olarak tanımlanmaktadır (European Commission 2013). Açık-yeşil mekânlar kentsel peyzajların en önemli bileşenlerinden birisidir. Bu alanlar dünyanın pek çok kentinde olduğu gibi ülkemiz kentlerinde de kentin ve kentinin ihtiyaçları ile doğal peyzaj bileşenlerinin bir arada düşünüldüğü bir yaklaşımla bir planlama ürünü olarak değil, genellikle rastlantısal olarak üretilmektedirler (Hepcan ve Hepcan 2018). Benedick ve McMahon (2006)’ya göre yeşil altyapı doğal ekosistemin değer ve fonksiyonunu koruyarak, insana yarar sağlayan, birbiri ile bağlantılı bir yeşil alan sistemidir, bu bağlantılılık çekirdek alanlar, tampon bölge ve koridorlarla sağlanmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Yeşil altyapı sistemi (Coutts ve Hahn 2015)

Yeşil altyapı aynı zamanda AB Biyolojik Çeşitlilik Stratejisinin 2020'nin (Avrupa Komisyonu 2013) mekansal planlama ve arazi kullanımı değişikliğine ilişkin bir parçasını da oluşturmaktadır. Bu çeşitlilik, kentsel unsurların kavramsal temellerini ve doğaya dayalı çözümlerin geliştirilmesini keşfederken aynı zamanda yeşil altyapının çok işlevliliğini de ortaya koymaktadır (Hansen vd 2016; Olafsson ve Pauleit, 2018).

Hobi Bahçesi Kavramı ve Önemi

Kentlerdeki yeşil alanlar, kentleri biçimlendiren temel alan kullanımlarından biri olmakla birlikte diğer alan kullanımlarını bütünleştirici ya da birbirlerinden ayırıcı özelliği ile kentin fiziksel dokusunu dengeleyerek kent kullanıcıları için ekolojik, sosyal, psikolojik ve görsel anlamda da pek çok faydaları bulunan mekanlardır. Kent içinde ve çevresinde yer alan yeşil alanlar, doğal ve kültürel alanların birleşimi olan ekosistemlerdir. Bu ekosistemler, “Parklar ve kamu bahçeleri, doğal ve yarı doğal alanlar, yeşil koridorlar, dış mekân spor aktivite alanları, oyun, eğlence alanları, hobi bahçeleri, halk bahçeleri, kent çiftlikleri, mezarlıklar ve dini yapı çevreleri, kent yakın çevresinde erişilebilir doğal alanlar, meydanlar, pazar yerleri gibi yapısal ve sert döşeme yüzeyli alanlar, yaya bölgeleri” olarak sıralanmaktadır (Kiper, 2013).

Bu ekosistemler içerisinde kentlerde son yıllarda kullanımı yaygınlaşan yeşil alanlardan biri olan hobi bahçeleri ülkemizde ve dünyada farklı terimlerle de anılmaktadır. Hobi Bahçelerine Almanya’da “Klein” adı verilirken İngiltere’de “Guinea Garden”, “Allotment Garden”, “Hobby Garden”, ABD’de “Victory Garden”, “Street Garden” ve “Community Garden” isimleri verilmiştir (Kef, 2015). Bu alanlara ülkemizde ise kent küçük bahçeleri, halk bahçesi, kent bahçesi, tahsisli bahçe ve hobi bahçeleri denilmiştir. Bunlardan Hobi Bahçesi kavramı en yaygın olarak bilinendir. “Topluluk Bahçesi” ve “Tahsisli Bahçeler” kavramları da bazı

kaynaklarda birbiri yerine kullanılmaktadır (Koç, 2003). Topluluk bahçeleri kolektif bir anlayış içinde birden fazla kullanıcı tarafından şehrin en ufak açık yeşil alanını ekim-dikim amacıyla kullanabiliyorken tahsisli bahçeler daha büyük alanların parsellere bölünerek kullanıcılara tahsis edilmesi ile oluşmaktadır (Kef, 2015). Topluluk bahçeleri, insanların bir araya gelmeleri, sahiplenme ve özgüven duygusu yaratmakta birlikte ortak amaçların oluşmasını sağlayarak topluluktaki bireylerin etkileşim kurması için ortamların oluşmasına aracılık etmektedir (Firth vd., 2011). Topluluk bahçeleri daha çok metropoliten alanlarda yer alırken, tahsisli bahçeler İngiltere’de kırsal alanlarda yer almaktaydı. Bu konuda başka bir farklılık da ABD’de halk bahçelerini kullananlar durumları iyileştikten sonra kullanım haklarını kaybederken, tahsisli bahçeler uzun ömürlü olmuştur (Birky, 2009). Tahsisli bahçelerde bireysel işletme söz konusu iken topluluk bahçeleri birlikte işletiliyordu. Hobi bahçeleri kentte yaşayanların serbest zamanlarında daha çok meyve ve sebze üretimi için kullandıkları küçük tarım parselleridir (Oğuz, 2000). Yılmaz vd. (2006)’ne göre hobi bahçelerinin içinde seyir amaçlı bahçelerin, oyun alanlarının olduğu ve bunların kamu arazileri üzerinde oluşturulduğu da dile getirilmiştir. Kılıç (1995)’e göre hobi bahçeleri “Kentli insanların doğa ve yeşille ilişki kurabilecekleri, dinlenebilecekleri, kentleşmenin olumsuzluklarına karşın kendi ruh güzelliklerini sergileyebilecekleri birlikte zaman geçirebilecekleri bir alan yaratma çabasıyla oluşturulan kentsel rekreasyon alanlarıdır”. Hobi bahçelerinin toplumların gelişmesindeki rolü son yıllarda ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda hobi bahçeleri toplum üzerinde sosyal gelişimi sağlayarak mevcut potansiyelin ortaya çıkarılmasında büyük önem taşımaktadır. Hobi bahçelerinin faydaları Birleşik Krallık, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri’nde de fark edilmiş ve boş bırakılan veya terk edilen alanlardan yararlanılarak bu alanlar üzerinde Topluluk Bahçeleri yapılmaya başlanılmıştır. Bu bahçeler mevcut alandaki peyzajın iyileştirilmesine, çevre kirliliğinin azaltılmasına katkıda bulunurken aynı zamanda yaşlı ve zayıf insanlar gibi toplumdan kolayca yabancılaşılabilen kişilere toplumsal katılım olanakları sağlamışlardır. Ayrıca hobi bahçelerinin çocuklar ve gençler için de bir eğitim yeri olarak kullanılabilmesi, bölgesel ekonomik değerlerin arttırılacağını ve bölge sakinlerinin yerel faaliyetlere katılımlarının hızlandırılması için çeşitli etkilere sahip olabileceği belirtilmektedir (McGuire vd.,2022). Ayrıca Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri içerisinde yer alan Sağlıklı Bireyler Temiz Su ve Sıhhi Koşullar, Sürdürülebilir Şehir ve Yaşam Alanları, Sorumlu Tüketim ve Üretim, İklim Eylemi ve Karasal Yaşam başlıklarına ulaşmada da hobi bahçeleri önemli hizmetler sunmaktadırlar.

Hobi Bahçesi Tarihçesi

Hobi bahçeleri Avrupa kentsel peyzajının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Ülkemiz de ve Avrupa devletlerin ’de oldukça rağbet gören

rekreasyon alanları açısından yerini almaktadır. İlk olarak Almanya’da maddi durumu kötü olan vatandaşlara yardım amacıyla ‘Kleingarten’ adıyla ortaya çıkan hobi bahçeleri Amen Garten (Fakir Bahçeleri) olarak ta ifade edilmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında sayıları hızla artarak, diğer Avrupa ülkelerine de yayılmıştır. ABD’de de savaş sonrası gıda sağlamak amacıyla ortaya çıkan hobi bahçeleri (kent küçük bahçeleri) zaman içinde de rekreasyon alanı olarak hizmet vermeye başlamıştır (Kılıç, 1995). Hobi Bahçeleri, 1750’ler de ise ‘Guine Gardens’ olarak bilinmektedir. İngiltere’de Birmingham Kenti genel olarak ‘Guine Gardens’ ile kuşak gibi sarılmıştı. Bu alanlar yaklaşık olarak 1830’larda kentsel yerleşmeye açılmıştır (Yasak vd., 2020).

Hobi Bahçesi Kavramının Dünyada ve Türkiyede Gelişimi

Hobi bahçelerinin dünyada gelişimi Avrupa ülkeleri hobi bahçeleri derneği verilerine göre incelendiğinde ülkelerdeki hobi bahçeleri sayıları aşağıdaki gibi sıralanmaktadır.

- * Almanya sınırları içerisinde 947.137,
- * Belçika il sınırları içerisinde 52.800,
- * Birleşik Krallık sınırları içerisinde 77.000,
- * Çek Cumhuriyeti il sınırları içerisinde 313.000,9,
- * Danimarka il sınırları içerisinde 62.120,
- * Fransa il sınırları içerisinde 26.000,
- * Hollanda il sınırları içerisinde 26.500,
- * İsviçre il sınırları içerisinde 375,
- * İsveç il sınırları içerisinde 26.000,
- * Lüksemburg il sınırları içerisinde 35.000 adet bulunmaktadır

(Balkan, 2004).

Almanya da organize biçimde ortaya çıkan Schreber akımıyla beraber 1984 yılından sonra hızlanmıştır. İlk önce özellikle çocukların sağlıklı ve güvenilir bir ortamda doğa ile iç içe olması ve oyun gibi aktivitelerini yapması amacıyla kent içerisindeki alanlardan kiralama yoluyla başlanılmıştır. Bu bahçelerin içerisinde bahçecilik yapmak için gerekli alet ve ekipmanlar’ın bulundurulduğu ve barınma amacı güden kulübelerin bulunduğu 200-400 m² arasında farklılık gösteren parseller görülmektedir. Günümüzde Almanya devletinin bütün büyük şehirlerinde hobi bahçeleri yer almaktadır (Önder ve Polat, 2008). Avusturya’ da hobi bahçeleri 1961 senesinde hayvan üretimi yapan kişilerce kurulumu gerçekleştirilmiştir. Avusturya, Salzburg, Steiermark ve Viyana kentlerine ait sınırlar içerisinde yer alan on hobi bahçesinin alanı 39.867 ha alan üzerine kuruludur. Toplam olarak ise 53.000 hobi bahçesi yer almaktadır. Belçika’da ilk olarak 1890’lı yıllarda kurulmuş ve Kraliyet Halk Bahçeleri olarak tanımlanmıştır. Bugün ülkenin özellikle güneyinde, Flandres’de ve Brüksel’de 52800 bahçe yer almaktadır. Birleşik Krallıkta hobi bahçelerinin tarihine bakıldığında uzun dönem geriye doğru gittiği görülmektedir. Hobi bahçesi ismi Guinea Garden, Allotment Garden ile

Hobby Garden isimleri ile ifade edilmektedir. Hobi bahçelerinin Birleşik Krallıkta ilk kurulduğu dönemdeki amacı ile şimdiki amacı oldukça farklıdır. İlk kurulduğu dönemlerde fakir insanların gelir temininde bulunması amacı ile kurulumu gerçekleştirmiş ve halen daha da varlıklarını sürdürmektedirler. Hobi bahçeleri Birleşik Krallık sınırları içerisinde organik ürün yetiştiriciliği alanında da oldukça fazla tercih edilmektedir (Önder ve Polat 2008).

Çek Cumhuriyeti'nde hobi bahçelerinin komünist rejim sonrasında popülerliği oldukça artmıştır. Danimarka'da 1778 döneminde hobi bahçeleri için parseller ayrılmıştır. 1884 senesinde Aalborg Danimarka hobi bahçesi derneği kurularak Kopenhag'da ki dernek 1891 senesinde başkentin ilk hobi bahçesini kurmuştur. Danimarka'da 1908 senesinde yirmi hobi bahçesi derneği birleşerek hobi bahçesi birliğini kurmuşlardır. Devamındaysa Danimarka'ya komşu ülkeler olan Norveç, İsveç ve Finlandiya gibi farklı İskandinav ülkelerinde de aynı oluşumların meydana geldiği görülmektedir (Önder ve Polat 2008). Fransa'nın başkenti Paris'de hobi bahçeciliği kent bahçeciliği biçiminde on dokuzuncu yüzyıldan günümüze değin sürmekte olması nedeniyle Fransa'nın pek çok kentinde hobi bahçeleri yer almaktadır. Geçmişte ismi işçi bahçesi olarak ifade edilmekteydi. Paris bahçeleri mezhep ve statüler bakımından 2-500 m² arasında farklı büyüklüklere sahiptirler (Pourias vd., 2016). Hollanda'da hobi bahçeleri için çeşitli alanlar ayırmıştır ve bu bahçelere ait dernekler bulunmaktadır. Bu derneklerin amacı üye olanların problem yaşamadan sürekliliğini sağlamaktır. Bu kuruluş kapsamında ülkenin dört bir tarafına yayılmış iki yüz on beş dernek, federasyon ve şubeler yer almaktadır. Hollanda'da bulunan hobi bahçeleri, köy ve kasabaların çevrelerinin korunması ve gelişmesinde kilit rolü üstlenmektedir. Hollanda'da ilk hobi bahçeleri; Malmö şehrinde 1985 senesinde, Stockholm şehrinde 1904 senesinde ve Stockholm Barnangen şehrinde ise 1915 senesinde kurulmuştur.

İsveç Serbest Bahçecilik Federasyonu ise 1921 senesinde faaliyete başlamıştır. Günümüzde yirmi altı bin hobi bahçesi bulunmaktadır. Bütün üyeler İsveç'te 275 yerel topluluk kapsamında organize olmuş durumdadır. İsviçre'de ilk hobi bahçeleri 1920' li yıllarda kurulmuştur. İsviçre'nin önemli şehirlerinde hükümet denetiminde aktivitelerini yürüten yerel federasyonlar, günümüzdeki ismiyle İsviçre Serbest Bahçecilik Federasyonunu faaliyete geçirmişlerdir. Yaklaşık olarak yirmi üç bin aile tarafından üye olunan federasyon çatısı altında, kendine özel tüzük düzenlemeleri bulunan seksen bağımsız serbest bahçecilik derneğinin idare ettiği üç yüz yetmiş hobi bahçesi yer almaktadır. Yerel yönetimlerle farklı organlarca 640 ha'lık alanın kiralaması yapılmaktadır. İsviçre sınırları kapsamındaki hobi bahçeleri standart donanımları bulunmaktadır. İçerisinde yürüyüş yolları, oyun alanları, dernek toplantı salonuyla rekreasyon sahaları mevcut olarak yerlerini almaktadır. Parsel büyüklüğüse en fazla 400 m²'dir.

Norveç sınırları kapsamında yer alan hobi bahçelerinde büyüklükleri 28-44 m² arasında değişen büyüklükte kulübeler bulunmaktadır. Ortak

kullanım alanları ise WC ile oyun alanlarıyla sınırlıdır. Lüksemburg’ da 1928 senesinde üç farklı dernek ile Lüksemburg Serbest Bahçecilik ve Hobi Bahçeciliği Federasyonu kurulumu gerçekleşmiştir. Her birimce tarım kooperatifi olarak tanımlandığı 128 yerel birimin birleşmesiyle oluşmaktadır. 2014 senesinde 25.0000 üye sayısını yakalamış ve hobi bahçeleri oldukça rağbet görmüştür. İçlerinde kullanıcılara ait olan ahşap kulübeler de yer almaktadır. Lüksemburg’daki hobi bahçelerinde yerini alan kulübeler diğer Avrupa devletlerdeki kullanıcılar tarafından tahsisi sağlanan parsellerin büyüklükleri 50-400 m² arasında değişmektedir. Avrupa halkı bu tür alanları yerel yönetimlerin izni doğrultusunda kiralama işlemini yapabildikleri gibi özel dini gruplar tarafından da kiralama işlemini yapabilmektedirler. Bahse konu bahçeler, dernekler vasıtasıyla kullanımı gerçekleştirilmekte ve kullanıcılar ise derneklere çok az bir ücret ödemesi yapmaktadırlar (Balkan, 2004).

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de sanayileşmeye paralel kentleşme ile ortaya çıkan yapılaşma kentlerde yeşil alan miktarlarını azalmaktadır. Bununla beraber insanoğlu doğa ve yeşil alanlara hasret kalmaktadırlar. Bu nedenle kentsel yeşil altyapı elemanları arasında yer alan hobi bahçeciliğine dair girişimler gittikçe yaygınlaşmaktadır. Hobi bahçeleri ülkemizde de 20. yüzyılın sonlarında yaygınlaşmaya başlamıştır. Türkiye’de ilk kez Bursa Büyük Şehir Belediyesi tarafından 1986 yılında kent küçük bahçesi adı altında kurulmuştur. Tesis 26.500 m²’lik alan kapsamında kurulmuş ve her biri 200 m²’den 86 tane parsel bulunmaktadır. Bunu takiben 1987 yılında Ankara Yeni Mahalle’de halk bahçesi kurulmuştur. 1989 yılında İzmir’de de kent bahçesi adı altında toplamda 113.950 m² üzerine her bir parselin 140-160 m² aralığında 44 tane parsel inşa edilmiştir. Devamında 1994 yılında Konya’da, 1998 yılında İstanbul Darülaceze, 2002 Konya Karatay Belediyesi, 2002 Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 2003 yılında Bakırköy Belediyesi ve Ankara Polatlı Belediyesi tarafından hobi bahçeleri kullanıma açılmışlardır (Yılmaz vd. 2006).

Hobi Bahçelerinin Tasarım İlkeleri

Hobi bahçelerinin açık ve yeşil alanlardan farklı özellikleri ve tasarım ölçütleri bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla (Kılıç, 1995);

- * Şehir halkı tarafından hobi bahçeleri istifade edebilecekleri büyüklükte olmalıdır.
- * Topluma açık olarak hizmet veren alanlar olan hobi bahçeleri, bütün şehir halkının faydalanacağı biçimde tasarlanmalıdır. Parsel dışı ortak kullanım alanları bütün şehir halkına hizmet edecek biçimde tasarımı yapılmalıdır.
- * Hobi bahçelerine ait otoparklara araçların giriş ve çıkışları kontrol edilerek gerekli güvenlik tedbirleri uygulanmalıdır.
- * Hobi bahçesine ait yollar yayalara uyumlu olarak düzenlenmeli, yayaların rahat ve güvenli bir biçimde sirkülasyonu temin

edilmelidir. Ayrıca yayalara ait yollar doğa ile uyumlu zemin malzemeleri ile inşa edilmelidir.

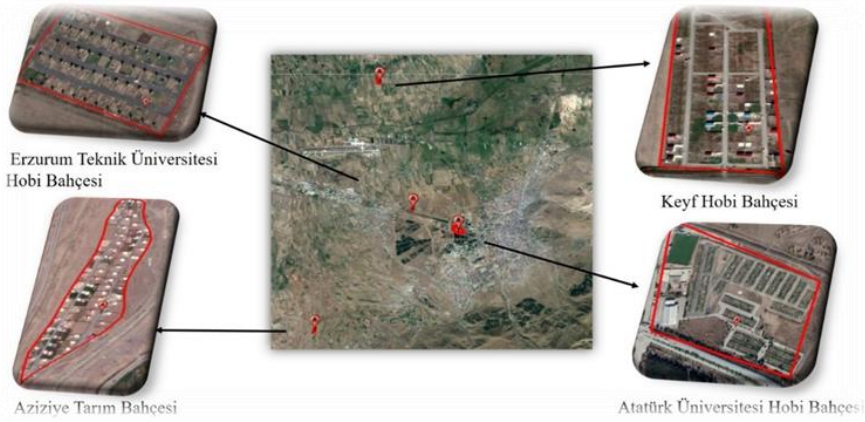
- * Parsel içerisinde yer alacak olan kulübeler hobi bahçesine uygun şekillerde tasarımı yapılmalıdır. Doğa ile uyumlu, ekonomik, estetik ve fonksiyonel malzemeler tercih edilmelidir.
- * Hobi bahçelerinin içerisinde fidanlık ağaç türleri bulunmalıdır. Bu şekilde halk ve bahçe kullanıcılarının bitkilerin tanıtımının yapılması, satışı, yetiştirilmesi, bakımı tarzındaki konulardaki bilgi akışı gerçekleşmiş olmaktadır. Kullanıcıların yetiştirmiş oldukları ürünlerin satış işlemini de bu alanlar üzerinden yapmaları sağlanmalıdır.
- * Hobi bahçelerinde yapılan bitkisel çitler ile çevrede oluşan negatif yönlü etkiler izole edilecektir.
- * Hobi bahçelerinin giriş kısmının yaz ve kış saatlerine uygun olarak aydınlatılma yapılması oldukça önemlidir.
- * Hobi bahçeleri girişinde aydınlatmanın yanı sıra hobi bahçesine ait yerleşim planı ayrıntılı olarak bulunmalıdır.
- * Hobi bahçelerinin içerisinde depo alanı bulunmalı, bu depo alanlarına yabancı otlar ile katı atıkları toplama alanı oluşturulmalıdır. Depo alanlarında biriken atıklar fermantasyon evresi ardından kullanıcılarca gübre olarak sağlanmalıdır.

MATERYAL VE METOT

Çalışmanın ana materyalini, Erzurum il sınırları içerisinde yer alan kamu ve özel sektöre ait 4 hobi bahçesi oluşturmaktadır. Bu bahçeler,

1. Atatürk Üniversitesi Hobi Bahçesi
2. Erzurum Teknik Üniversitesi Hobi Bahçesi
3. Aziziye Tarım Bahçesi
4. Keyf Hobi Bahçesi

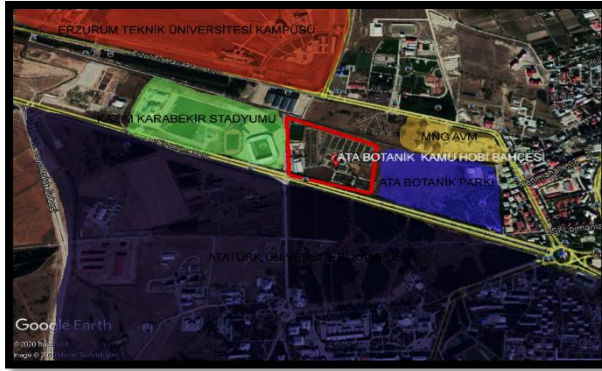
Dört farklı hobi bahçesi kullanıcılarına anket uygulanarak bahçeler bahçe kullanıcı tercihlerine göre değerlendirilmiştir. Şekil 2’de çalışmanın yapılacağı hobi bahçelerinin konum haritası verilmiştir.

Şekil 2. Çalışmanın yapıldığı hobi bahçeleri

Atatürk Üniversitesi Hobi Bahçesi

Atatürk Üniversitesi hobi bahçesi, Erzurum'un Yakutiye ilçesi sınırları içerisinde bulunmakta olup, Atatürk Üniversitesi kampüsü kavşağından başlayan yaklaşık 350 dönüm arazide kurulmuştur. Bahçelerin her biri 80 metrekareden oluşan toplamda 410 adet bahçe bulunmaktadır. Bahçeye ait uydu görüntüsü ve görseller aşağıda verilmiştir (Şekil 3-4).

Şekil 3. Atatürk Üniversitesi Hobi Bahçesi uydu görüntüsü

Şekil 4. Atatürk Üniversitesi Hobi Bahçeleri görselleri

Erzurum Teknik Üniversitesi Hobi Bahçesi

Erzurum Teknik Üniversitesi hobi bahçesi Erzurum'un Yakutiye ilçesi sınırları içerisinde olup, 39° enlem ve 41° boylamları arasında yer almaktadır. Bahçelerin her biri 170 metrekarelik alana sahip toplamda 143 adettir. Bahçeye ait uydu görüntüsü ve görseller aşağıda verilmiştir (Şekil 5-6).

Şekil 5. Erzurum Teknik Üniversitesi Hobi Bahçesi uydu görüntüsü

Şekil 6. Erzurum Teknik Üniversitesi Hobi Bahçesi görseli

Aziziye Tarım Bahçesi

Aziziye Tarım Bahçesi, Erzurum ilinin Aziziye ilçesi sınırları içerisinde, 39° enlem ve 41° boylamları arasında yer almaktadır. Şehir merkezine 7 km uzaklıkta bulunan bahçelerin her birinin alan büyüklüğü 500 metrekare olup toplamda 78 adet vardır. Bahçeye ait uydu görüntüsü ve görseller aşağıda verilmiştir (Şekil 7-8).

Şekil 7. Aziziye Tarım Bahçesi uydu görüntüsü

Şekil 8. Aziziye Tarım Hobi Bahçesi görselleri

Keyf Hobi Bahçesi

Erzurum Keyf Hobi Bahçesi, Erzurum Yakutiye ili sınırları içerisinde 39° enlem ve 41° boylamları arasında yer almaktadır. Keyf hobi bahçesi şehir merkezine 12 km uzaklıktadır. Keyf hobi bahçesi 5100 metrekarelik alan üzerine 100 adet bahçe şeklinde tasarlanmıştır. Keyf hobi bahçesinin uydu görüntüsü ve alana ait görseller aşağıda verilmiştir (Şekil 9-10).

Şekil 9. Keyf Hobi Bahçesi uydu görüntüsü

Şekil 10. Keyf Hobi Bahçesi görselleri

Çalışmanın metot kısmı hobi bahçeleri kullanıcılarına yönelik hazırlanan anket sorularından oluşmaktadır. Sorular 344 kullanıcıya Google form üzerinden yapılmıştır. Elde edilen veriler SPSS analiz yöntemi kullanılarak analiz edilerek sonuca varılmıştır.

Anket Çalışması

Anket soruları, yerli ve yabancı literatür taramaları ve uzman görüş önerileri alınarak hazırlanmıştır. Çalışma yapılan bahçelerde anket formlarının uygulanacağı kullanıcı sayısını belirlemede ‘Basit Rastgele Örneklem Yöntemi’ kullanılmıştır (Yamane, 2001). Çalışma kapsamında yer alan 4 hobi bahçesinin toplam kullanıcı sayısı 703’ tür. Hazırlanan anket formları örneklem büyüklüğü 66 belirlenmiş olmasına rağmen 344 kişiye anket yapılmıştır.

İstatistik Analiz

Anketlerin istatistiksel değerlendirilmesinde SPSS20.0 Paket programı kullanılmıştır. Değerlendirmelerde mutlak ve nispi dağılımları %90 güvenliğe sahip frekans analizi uygulanmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

Yapılan anket çalışması 2 bölümde oluşmaktadır. İlk bölümü ankete katılan kişilerin demografik özellikleri ile ilgili 5 soru var iken, ikinci bölümünde hobi bahçeleri kullanımı ile ilgili 20 soru yöneltilmiştir.

Anketin ilk bölümünde araştırmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular tablo 1 de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Değişken		F	%
Cinsiyet	Kadın	96	28,2
	Erkek	245	71,8
Yaş	18-25	3	0,9
	26-35	22	6,5
	36-45	159	46,6
	46-55	119	34,9
	55+	38	11,9
Medeni Hal	Evli	292	85,6
	Bekâr	49	14,4
Çocuk Sayısı	Çocuk yok	60	17,6
	1-3	257	75,4
	4-5	24	7,0
Meslek	Çalışmıyor	1	0,3
	Öğrenci	1	0,3
	Kamu Çalışanı	20	5,9
	Özel Sektör Çalışanı	4	1,2
	Akademisyen	302	88,6
	Serbest Meslek	9	2,6
	Ev Hanımı	4	1,2

Anketin ilk bölümü incelendiğinde araştırmaya katılan katılımcıların %28,2'sinin kadın ve %71,8'nin erkek bireylerden oluştuğu belirlenmiştir. Bahçe kullanıcılarının büyük bir çoğunluğu 36-45 yaş aralığındaki kişilerdir. Katılımcıların medeni durumlarına bakıldığında ise %85,6'sının evli %14,4'ü bekâr oldukları görülmüştür. Katılımcıların %85,6'sı evli %14,4'ü bekârdır. Katılımcıların %85,6' sının evli olması hobi bahçelerini çoğunlukla evli bireylerin tercih ettiklerini göstermektedir. Ayrıca katılımcıların %17,6'sının çocuğu bulunmazken, %75,4'ü 1-3 ve %7'sinin 4-5 çocuğu bulunmaktadır. Bu sonuçlar hobi kullanıcılarının %82,4'nün çoğunluğunun en az 1 çocuğu olduğunu göstermektedir. Bu durumda çocuklu ailelerin daha çok bahçeleri tercih ettiğini göstermektedir. Ayrıca araştırmaya katılan katılımcıların %0,3'ü çalışmıyor, %0,3'ü öğrenci, %5,9'u kamu

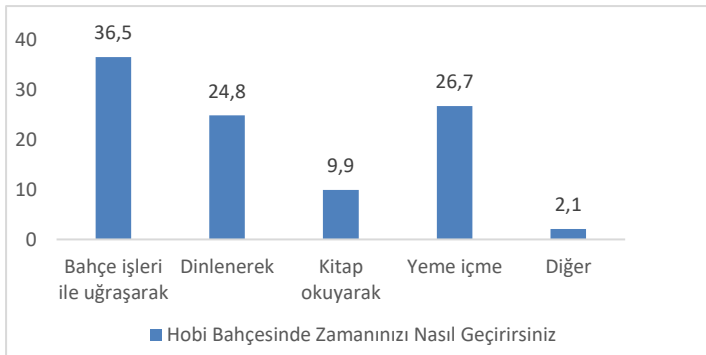
çalışanı, %1,2'si özel sektör çalışanı, %88,6'sı akademisyen, %2,6'sı serbest meslek ve %1,2'si ev hanımı olarak çalışmaktadır. Çalışmada Atatürk Üniversitesi ve Erzurum Teknik Üniversitesi hobi bahçelerinin sayısının fazla olması ve bu bahçelerden daha fazla katılımcı ile anket yapılmasından dolayı böyle bir sonuca ulaşıldığı düşünülmektedir.

Anketin ikinci bölümündeki sorulara sırasıyla verilen cevaplar incelendiğinde. Anketin ilk sorusu olan “Hobi bahçesi kiralama amacınız nedir” ile ilgili bir sorusuna verilen cevaplar değerlendirildiğinde yeşil alanda zaman geçirmek şikkının en fazla tercih edilen cevap olduğu belirlenmiştir. Bu durumda insanların hobi bahçelerini yeşil alanlarda zaman geçirmek için tercih ettikleri amacını ortaya koymaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. “Hobi bahçesi kiralama amacınız nedir?” sorusuna verilen cevapların oranı

Hobi bahçesi kiralama amacınız	F	%
Hobi olarak ürün yetiştirmek	248	23,96
Yeşil alanda zaman geçirmek	284	27,38
Şehrin yoğun temposundan uzaklaşmak	227	21,89
Ailemle güzel zaman geçirmek ve çocuklarım için güvenli oyun ortamı sağlamak	270	26,03
Diğer cevaplar		
Açık havada oturmak ve sakin bir ortamda dinlenmek	2	0,19
Farklı hobi konularında çalışma ortamı olarak kullanmak	1	0,09
Spor yapmak (bisiklet ve yürüyüş)	1	0,09
Sosyalleşmek	2	0,19
Toprakla temas etmek	1	0,09

Hobi bahçesi kullanıcılarına, hobi bahçesinde genellikle zamanınızı nasıl geçirirsiniz diye sorulduğunda katılımcıların %88'nin zamanlarını bahçe işlerine, yeme-içmeye ve dinlenmeye ayırdıkları görülmektedir (Şekil 11).

Şekil 11. “Hobi bahçesinde zamanınızı nasıl geçirirsiniz?” sorusuna verilen cevapların oranı

Hobi bahçesi kullanıcılarına, bahçelere ulaşımınızı nasıl sağlıyorsunuz sorusuna katılımcıların %100’ü hobi bahçesine ulaşımını kendi araçları ile gittiklerini ifade etmişlerdir (Tablo 3).

Tablo 3. “Hobi bahçesine ulaşımı nasıl sağlıyorsunuz?” sorusuna verilen cevapların oranı.

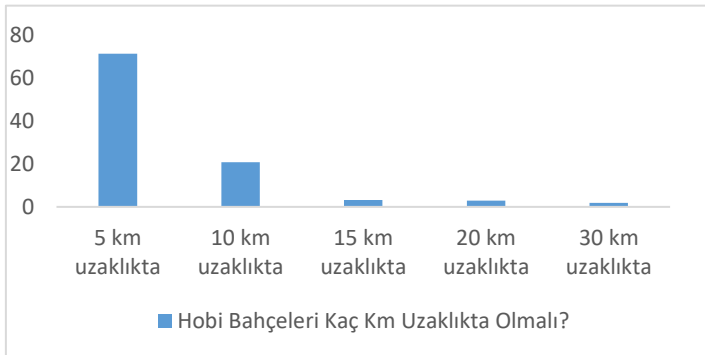
Ulaşımı Nasıl Sağlıyorsunuz?	F	%
Kendi Aracımla	341	100

Hobi bahçesi kullanıcılarına, bahçenizin kent merkezine olan uzaklığından memnun musunuz sorusuna katılımcıların %93,3’nü memnun olduklarını göstermiştir. Bu oranın yüksek olmasından kent merkezine yakın olan Atatürk Üniversitesi Hobi Bahçesi katılımcıların sayısının fazla olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir (Tablo 4).

Tablo 4. “Hobi bahçenizin kent merkezine olan uzaklığından memnun musunuz?” sorusuna verilen cevapların oranı.

Uzaklıktan Memnun Olma Düzeyi	F	%
Evet	318	93,3
Hayır	3	0,9
Kısmen	20	5,8

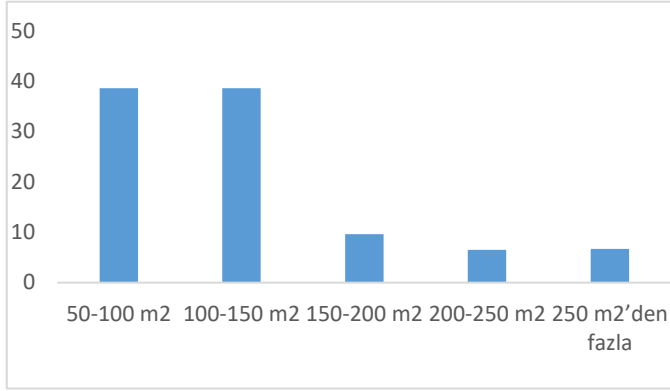
Hobi bahçesi kullanıcılarına, hobi bahçelerinin kent merkezine ne kadar uzakta olması gerektiği ile ilgili soruya verilen cevaplar da %71,3’ü %5 km, %20,8’i 10 km, %3,2’si 15 km, %2,9’u 20 km, %1,8’i 30 km uzaklıkta olması gerektiğini ifade etmişlerdir (Şekil 12).

Şekil 12. “Hobi bahçelerinin kent merkezine kaç km uzaklıkta olmalı?” sorusuna verilen cevapların oranı.

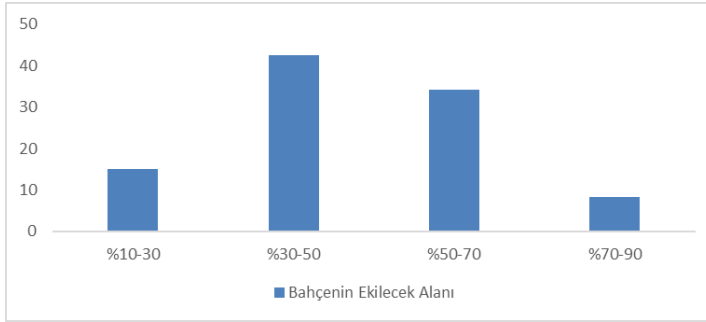
Çalışmamızda ankete katılan kullanıcılara ideal bahçe büyüklüklerinin kaç m² olması ile ilgili sorulan soruya şu şekilde cevap alınmıştır. Büyük bir kısmı 100-150 m² aralığında bir bahçe istediklerini ifade

etmişlerdir. Bu durumda bizim incelediğimiz bahçeler içerisinde Atatürk Üniversitesi Hobi Bahçesi dışında kalan bahçelerin ideal ölçüler içerisinde olduğunu görülmektedir (Şekil 13).

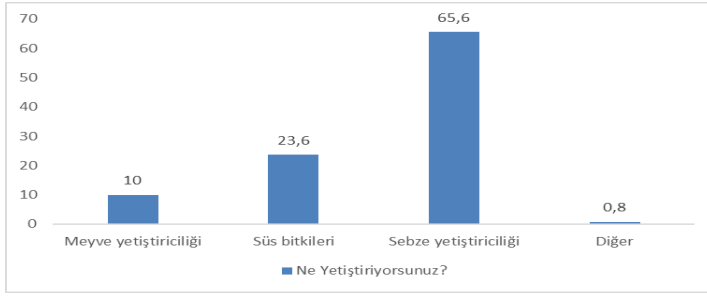
Şekil 13. “Hobi bahçesi parsel büyüklüğü hangi aralıkta olmalı?” sorusuna verilen cevapların oranı.

Hobi bahçesi kullanıcılarına, bahçenizin yüzde kaçını yetiştiricilik yapmak için kullanırsınız şeklinde sorulan soruya katılımcıların %42,5 lik gibi büyük bir bölümü %30-50 aralığındaki bahçe alanını yetiştiricilik kullandıklarını ifade etmişlerdir (Şekil 14).

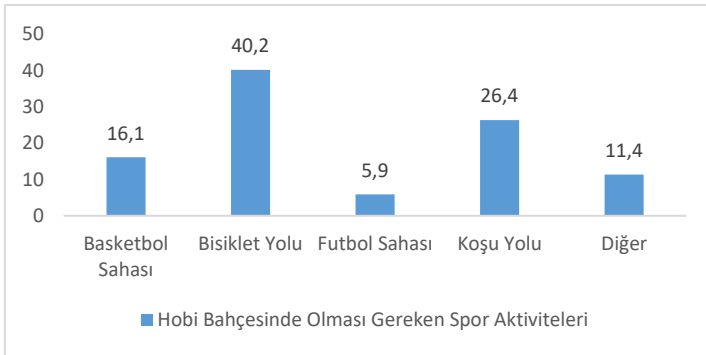
Şekil 14. “Bahçenizin yüzde kaçını yetiştiricilik yapmak için kullanıyorsunuz?” sorusuna verilen cevapların oranı

Hobi bahçesi kullanıcılarına, bahçelerinde hangi ürünleri yetiştirdikleri ile ilgili soru sorulduğunda ankete katılanların %65,6 sı gibi büyük çoğunluğunun sebze yetiştiriciliği yaptığı görülmüştür (Şekil 15).

Şekil 15. “Bahçenizde hangi tür bitkilerin yetiştiriciliğini yapıyorsunuz?” sorusuna verilen cevapların oranı

Hobi bahçesi kullanıcılarına, hobi bahçesinde ne tür spor aktivitelerinin olması gerektiği sorulduğunda %16,1'i basketbol sahası, %40,2'si bisiklet yolu, %5,9'u futbol sahası, %26,4'ü koşu yolu ve %11,4'ü diğer spor aktivitelerinin olması gerektiğini ifade etmişlerdir (Şekil 16).

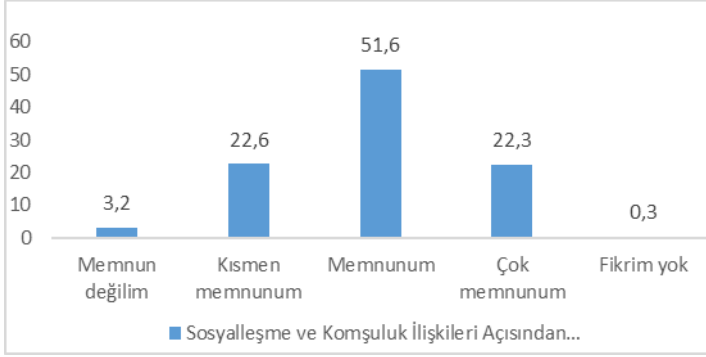
Şekil 16. “Hobi bahçesinde ne tür spor aktivitelerini olmasını istersiniz?” sorusuna verilen cevapların oranı

Hobi bahçesi kullanıcılarına, mevcut hobi bahçelerindeki spor aktivitesi için ayrılan alanların yeterli olup olmadığı sorulduğunda katılımcıların %18,2'si yeterli, %66'sı yetersiz ve %15,8'si ise kısmen yeterli olduğunu ifade etmişlerdir. Elde edilen sonuçlar bahçelerde spor aktiviteleri için daha fazla alan ayrılması gerektiğini ortaya koymaktadır (Tablo 5).

Tablo 5. “Hobi bahçesinde spor aktiviteleri için tasarlanan alan yeterli midir?” sorusuna verilen cevapların oranı.

Spor Alanları Yeterli mi?	F	%
Yeterli	62	18,2
Yetersiz	225	66,0
Kısmen Yeterli	54	15,8

Hobi bahçesi kullanıcılarına, hobi bahçesini sosyalleşme ve komşuluk ilişkileri açısından nasıl olduğu sorulduğunda %51,6 sınıfın bahçelerin sosyalleşme yönünden önemli olduğunu ifade etmişlerdir (Şekil 17).

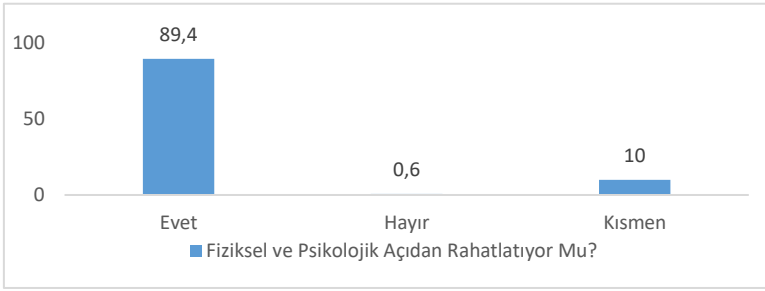
Şekil 17. “Hobi bahçesini sosyalleşme ve komşuluk ilişkileri bakımından nasıl değerlendirirsiniz?” sorusuna verilen cevapların oranı.

Hobi bahçesi kullanıcılarına, hobi bahçesinde bulunan ortak kullanım alanlarının kullanıcı isteklerini yerine getirip getirmediği ile ilgili soru sorulduğunda ankete katılan kullanıcıların %38,4’ü evet getiriyor derken %61,6’sı hayır getirmiyor şeklinde cevap verdikleri tespit edilmiştir (Tablo 6).

Tablo 6. “Hobi bahçesinde bulunan ortak kullanım alanları kullanıcı isteklerini yerine getirmekte midir?” sorusuna verilen cevapların oranı.

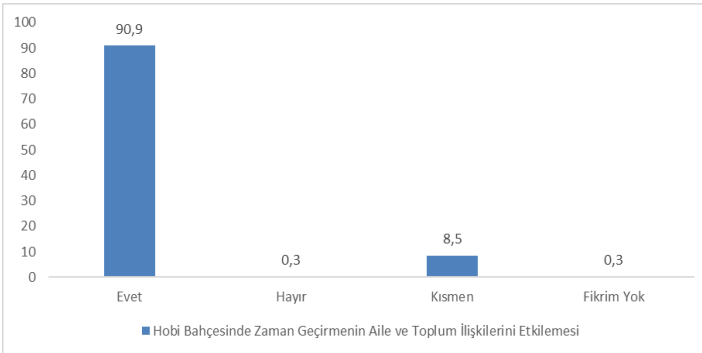
Ortak kullanım alanları kullanıcı isteklerini yerine getirmekte midir?	f	%
Evet	131	38,4
Hayır	210	61,6

Hobi bahçesi kullanıcılarına, hobi bahçesine gelmek sizi fiziksel ve psikolojik açıdan rahatlatıyor mu diye sorulduğunda kullanıcılarının %89,4’nün fiziksel ve sosyal açıdan rahatladıklarını ifade etmişler (Şekil 18).

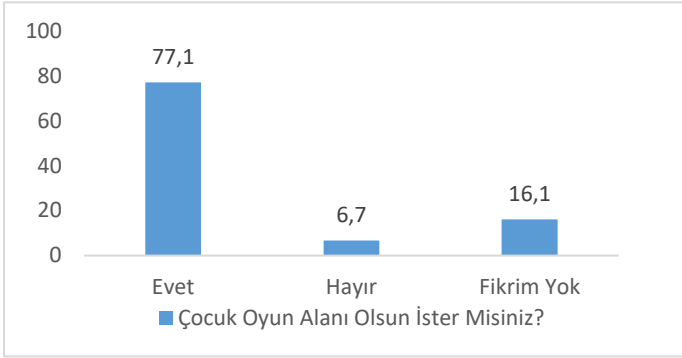
Şekil 18. “Hobi bahçesine gelmek sizi fiziksel ve psikolojik açıdan rahatlatıyor mu?” sorusuna verilen cevapların oranı.

Hobi bahçesi kullanıcılarına, hobi bahçesinde zaman geçirmenin aile ve toplum ilişkileriniz üzerinde olumlu etkilerinin olduğu sorulduğunda katılımcıların %90,9 gibi büyük bölümü evet yanıtı vermişlerdir (Şekil 19).

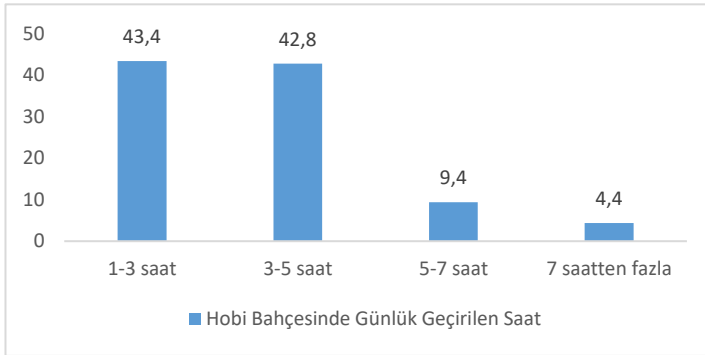
Şekil 19. Hobi bahçesinde zaman geçirmenin aile ve toplum ilişkileriniz üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu düşünüyor musunuz? sorusuna verilen cevapların oranı.

Hobi bahçesi kullanıcılarına, hobi bahçesinde çocuk oyun alanının olması gerektiği konusu ile ilgili bir soru sorulmuştur. Bu soruya kullanıcıların %77,1'i evet, %6,7'si fikrim yok ve %16,1'nin hayır dedikleri tespit edilmiştir (Şekil 20).

Şekil 20. “Hobi bahçesinde çocuk oyun alanının olmasını ister misiniz?” sorusuna verilen cevapların oranı.

Hobi bahçesi kullanıcılarına, hobi bahçesinde günlük kaç saat zaman geçirdikleri sorulmuş Sonuçlar kullanıcıların günlük 1 ile 5 saat arasında en fazla zaman geçirdiklerini göstermiştir (Şekil 21).

Şekil 21. “Hobi bahçesinde günlük ortalama kaç saatinizi harcarsınız?” sorusuna verilen cevapların oranı.

Hobi bahçesi kullanıcılarına, kullanıcıların bitkiler için kimyasal gübre, organik gübre, hormon ve pestisit kullanıp kullanmadıkları ile ilgili bir soru sorulmuştur. Kullanıcıların %39’u evet %61’i hayır dediği belirlenmiştir (Tablo 7).

Tablo 7. “Hobi bahçesinde yetiştirmekte olduğunuz bitkiler için kimyasal gübre, organik gübre, hormon ve pestisit kullanıyor musunuz?” sorusuna verilen cevapların oranı.

Hobi bahçesinde yetiştirmekte olduğunuz bitkiler için kimyasal gübre, organik gübre, hormon ve pestisit kullanıyor musunuz?	f	%
Evet	133	39,0
Hayır	208	61,0

Hobi bahçesi kullanıcılarının bahçelerinde ne tür organik gübre, kimyasal gübre, hormon ve pestisit kullandıkları sorulmuş. Kullanıcıların %100'ü de organik gübre kullandıklarını ifade etmişlerdir (Tablo 8).

Tablo 8. “Hobi bahçesinde ne tür kimyasal gübre, organik gübre, hormon ve pestisit kullananların ne tür ürün kullanıyorsunuz?” sorusuna verilen cevapların oranı

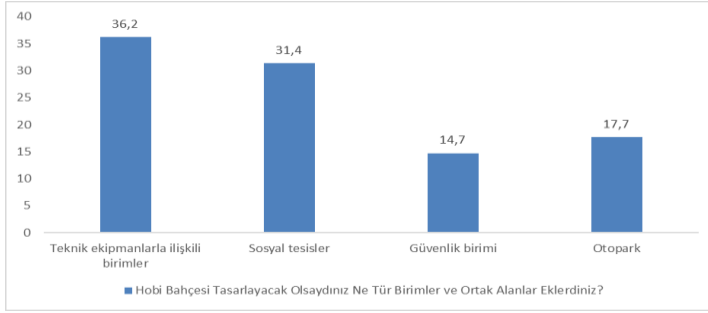
Hangi tür ürün kullandıkları	f	%
Doğal/Organik/Zirai Gübre	133	100

Hobi bahçesi kullanıcılarına, hobi bahçesinde olmasını istediğiniz tesisler nelerdir soru sorulmuştur. Soruya kullanıcılar %15,2’si atık toplama birimi, %7,4’ü kompost ünitesi, %15,6’sı çocuk oyun alanları, %9,5’i otopark, %11,1’i spor sahaları, %22,2’si güvenlik birimi, %6,1’i ortak dinlenme alanları, %11,4’ü yönetim ve %1,52’ i diğer tesislerin kurulmasını istediklerini ifade etmişlerdir (Tablo 9).

Tablo 9. “Hobi bahçesinde olmasını istediğiniz tesisler nelerdir? sorusuna verilen cevapların oranı

Hobi bahçesinde olmasını istediğiniz tesisler nelerdir?	f	%
Atık toplama birimleri	200	15,2
Kompost ünitesi	99	7,4
Çocuk oyun alanları	208	15,6
Otopark	127	9,5
Spor sahaları	158	11,1
Güvenlik birimi	296	22,2
Ortak dinlenme alanları	82	6,1
Yönetim	153	11,4
Diğer	8	1,5

Hobi bahçesi kullanıcılarına, hobi bahçesi tasarlayacak olsanız ne tür birimler ve ortak alanlar eklersiniz diye sorulduğunda katılımcıların %36,2’si teknik ekipmanlarla ilişkili birimler, %31,4’ü sosyal tesisler, %14,7’si güvenlik birimi ve %17,7’si otopark yapılması isteklerini ifade etmişlerdir (Şekil 22).

Şekil 22. “Hobi bahçesi tasarlayacak olsaydınız ne tür birimler ve ortak alanlar eklerdiniz?” sorusuna verilen cevapların oranı.

Hobi bahçesi kullanıcılarına, hobi bahçesinde kendinizi güvende hissediyor musunuz sorusu sorulmuş ve katılımcıların %71,8’i kendisini güvende hissederken %28,2’si güvende hissetmediklerini ifade etmişlerdir (Tablo 10).

Tablo 10. “Hobi bahçesinde kendinizi güvende hissediyor musunuz?” sorusuna verilen cevapların oranı.

Kendinizi Güvende Hissediyor Musunuz?	F	%
Evet	245	71,8
Hayır	96	28,2

SONUÇ VE ÖNERİLER

Son yıllarda sanayileşme ile paralel artış gösteren kentleşme, kentlerde yaşayan insanların doğayla iletişimini de aynı oranda azaltmıştır. Kentlerde betonlaşma, trafiğin yoğunluğu, göç ve nüfusun sosyal olarak çarpıklığıyla oluşan suç oranlarındaki artış insanları sosyal ve psikolojik açıdan sorunlu hale getirmektedir. Bu duruma çözüm yolu olarak araştırmacılar tarafından doğaya yönelme eğilimi gösterilmiştir. Bu süreçte yeşil alt yapı sistemleri kentsel yeşil omurga oluşturulmasında büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla yeşil altyapı sistemleri sürdürülebilir ekolojik işlev ve kültürel değerleri bütüncül olarak bir arada bulunduran sistemlerdir (Anonim 2020). Kentsel yeşil altyapı elemanları içerisinde yer alan hobi bahçeleri, kent bahçeleri, kentsel tarım ve hobi bahçeciliğinin temelde hareket noktası aynı olup isim ve işletim sistemlerinin farklı olduğu uygulamaları ile karşımıza çıkmaktadır. Dünya’daki gelişimine bakıldığında endüstrileşme ve yoğun kentleşme hobi bahçeciliğinin rekreasyonel tercihinin zorunlu bir hale getirmektedir. Kentler insanların doğa ile ilişkisini kopma noktasına getirmesi nedeniyle kentli halkın doğa özlemi hobi bahçeciliği ile giderilmeye

çalışılmaktadır. Açık yeşil ve yeşil alanlar içerisinde yer alan toplu hobi bahçeleri Türkiye’de belediyeler ve özel girişimciler tarafından farklı peyzaj ve planlama yaklaşımları ile gerçekleştirilmektedir. Oluşturulan bu alanlar şehir ortamının yarattığı baskıları da hafifletmektedir. Ayrıca iklim değişikliğine uyum ve mücadele, sürdürülebilir gıda üretimi, sağlıklı beslenme, toplumsal dayanıklılık, birçok sosyal ve çevresel konular üzerine de etkileri bulunmaktadır. Yapılan çalışma sonucunda da kullanıcıların büyük çoğunluğunun hobi bahçelerinden memnuniyetleri görülmektedir. Fakat bahçelerin tasarımları açısından kullanıcı açısından görülen eksiklikler ise çalışma sonucunda değerlendirilerek bir tasarım önerisinde bulunulmuştur. Önerilen tasarım ilkelerin önümüzdeki dönemde yeni yapılacak olan hobi bahçelerinde ve mevcut kullanımdaki bahçelerin iyileştirilmesinde dikkate alınması ile kentlerde yaşayan bireyler için serbest zamanlarını geçirebilecekleri ideal alanlar oluşturulabilecektir.

Hobi Bahçeleri Kullanıcı Tercihleri Yönünden Tasarım Önerileri

- Hobi Bahçeleri konumlanırken elde edilen çalışma sonuçlarına göre şehir merkezine olan ortalama uzaklığın 5 km olması ortalama değer olarak kabul edilebilir.
- Hobi bahçelerine ulaşım genelde özel araçlar ile yapılmaktadır, alana kolay erişim önem arz etmektedir. Planlama yaparken projenin en başından ulaşım da toplu taşımanın da kullanılabilmesine imkan sağlayacak şekilde çözülmesi gerekmektedir.
- Hobi bahçelerinde otopark bulunmadığından dolayı her kullanıcı kendi parselinin önüne aracını park etmektedir. Bu durumda bahçe kullanıcıları için çeşitli problemlere neden olabilmektedir. Bu nedenle planlama yapılırken projede kullanıcı ve misafir araçları göz önünde bulundurularak yeterli sayıda otopark alanı ayrılmalıdır.
- Hobi bahçelerinde güvenlik kulüpleri veya kontrollü geçiş sistemlerinin bulunması kullanıcıların güvenliklerini sağlaması açısından önem arz etmektedir.
- Hobi bahçesi kullanıcılarının büyük bir bölümü çocuklar için oyun bahçelerine ihtiyaç duyduklarını ifade etmişlerdir. Bu durumda yeni bahçe planlaması yapılırken uygun alanlara oyun alanlarının konumlandırılması aileler ve çocuklar için önemlidir.
- Hobi bahçelerinde spor aktivitesi için ayrılan alanlar yeterli değildir bu nedenle planlama yaparken projenin başında kullanıcı talepleri dikkate alınarak bisiklet ve koşu yolu başta olmak üzere basketbol sahası, futbol sahası ve diğer spor aktivitelerinin yapıldığı sportif alanlar yerleştirilmelidir.

- Hobi bahçesi kullanıcılarının, bahçelerin çevre sınırlandırılması için kullanılacak malzeme için önerileri çoğunlukta yapısal ve bitkilendirme çit sistemi ve sadece bitkilendirme çit sistemi şeklinde olmuştur. Planlama yaparken bu çit sistemleri yanında hem mahremiyet sağlanacak hem de çevreden gelen çeşitli kirlilik unsurlarına karşı önlem alacak sınırlama elemanları kullanılması önerilebilir.
- Hobi bahçelerinde kullanıcılar sulama için su temininde sıkıntı olmadığını ifade etmiş olsalar da küresel iklim değişikliğine bağlı olarak ortaya çıkan kuraklık problemi göz önüne alındığında bahçelerde damla sulama yönteminin kullanılması ile toprak üstü organlar ıslatılmadığından daha az hastalık, daha az su tüketimi, daha az işçilik ve maksimum verim elde edileceğinden damla sulama sisteminin bahçe kuruluş aşamasında yapılması önerilmektedir.
- Hobi bahçesi kullanıcılarına yönetim tarafından yapısal ve bitkisel malzemenin özellikleri, seçimi, kullanımı, bakımı, hastalık ve zararlılar hakkında eğitimlerin dönemsel verilmesi bahçelerin sürdürülebilirliği açısından önemlidir.
- Hobi bahçelerinde yönetimlerin kullanıcılar ile düzenli toplantılar yaparak kullanıcı sorunlara çözüm üretmeleri gerekmektedir.
- Hobi bahçelerinde zirai ilaç, tohum, fide ve temel ihtiyaçların karşılandığı bir satış birimi bulunması gerekmektedir.
- Hobi Bahçeleri içerisinde kullanıcıların yetkililere kolay ulaşabilecekleri bir yönetim ofisinin bulunması gerekmektedir.
- Hobi bahçelerinde çevre kirliliği oluşturan çeşitli atık kaynakları için alanda yeterli sayıda konteyner bulundurulmalı ve atıklardan kompost yapımı için gerekli eğitimler verilerek atıktan gübreye dönüşümle daha fazla verim sağlanabilecektir.
- Hobi bahçelerinde alan büyüklüğü dikkate alınarak parsellere eşit mesafede kullanıcıların rahatça ulaşabilecekleri ortak kullanım alanlarının (Mescit, WC, çocuk oyun alanı, yürüyüş alanı, fitness alanı, çeşme..vb) konumlandırılmalıdır.
- Hobi bahçelerinde bahçenin planını gösteren panolar ve yer-yön bildiren levhalar kullanıcıların yönlendirilmesi açısından bahçenin muhtelif alanlarına yerleştirilmelidir.

Sonuç olarak tez kapsamında elde edilen veriler doğrultusunda bir hobi bahçesinde bulunması gereken unsurlar Şekil 23’de verilmiştir.

HOBİ BAHÇELERİNDE OLMASI GEREKEN TASARIM UNSURLARI					
KONUM	KULANIM ALANLARI	BAHÇELER	ORTAK ALANLAR	ORTAK TESİSLER	ORTAK YAPILAR VE DONATILAR
giriş	KULÜBELER	EKİM DİKİM ALANLARI	OTOPARK	DEPO ALANLARI	MESCİT
GÜVENLİK	PARSELLER	SULAMA SİSTEMLERİ	ÇOCUK OYUN ALANLARI	KOMPOSTALANLARI	ÇEŞMELER
ANA YOLLAR	SINIRLAR		SPOR ALANLARI	SATIŞ BİRİMLERİ	WC
ARA YOLLAR			YÜRÜYÜŞ YOLLARI	YÖNETİM OFİS BİRİMİ	AYDINLATMA BİRİMLERİ
			BİSİKLET YOLLARI	ORTAK TOPLANTI OFİSİ	OTURMA BİRİMLERİ
			FİTNESS ALANLARI		ÇÖP KONTEYNERLERİ
					YÖNLENDİRME/BİL GİLENDİRME LEVHALARI

Şekil 23. Hobi bahçelerinde olması gereken tasarım unsurları

KAYNAKLAR

- Anonim, 2020. Dünyadan ve ülkemizden mavi-yeşil altyapı uygulamaları. Peyzaj, Eğitim, Bilim, Kültür ve Sanat Dergisi, 2(2), 86-100. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1213444> (15.11.2022)
- Aytin, B. K. Korkut, A. B. 2015. Edirne merkez ilçe kentsel sit alanı sınırları içerisindeki açık ve yeşil alan varlığının irdelenmesi. Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi, 12(3).
- Avrupa Komisyonu, 2013. Building a green infrastructure for europe. european commissionbuilding a green infrastructure for Europe. Luxembourg: Publications Office of the European Union 2013-24.
- Balkan, D. S. 2004. Ülkemizdeki kent küçük bahçe parklarının yeterlilikleri ve geliştirme olanakları üzerine bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi (yayınlanmamış), Ege Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Bornova-İzmir.
- Benedict, M., McMahon, E. 2006. Green infrastructure: linking landscapes and communities.
- Birky, J. 2009. The modern community garden movement in the united states: Its Roots, its Current Condition and its Prospects for the Future. Master's Thesis, University of South Florida, Department of Geography, Florida. 133 pp.
- Couts, C., Hahn, M. 2015. Green Infrastructure, Ecosystem Services, and Human Health. Int. J. Environ. Res. Public Health 2015, 12, 9768-9798
- Çıldam, S. Y. 2022. Kentsel yeşil alan örneklerinden kezer kampüsü hobi bahçeleri üzerine bir değerlendirme. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(42), 89-110.
- European Commission. 2013. Building a Green Infrastructure for Europe. Chatzimentor et al. Landscape and Urban Planning
- Firth, C., Maye, D., Pearson, D. 2011. Developing 'community' in community gardens. Local Environment, 16(6), 555-568.

- Genelenetti, D 2015. A Conceptual approach to promote the integration of ecosystem services in strategic environmental assessment. *Journal of Environmental Assessment Policy and Management* VOL. 17, NO. 04
- Güneş, M., Şahin, Ş., 2015. Yeşil altyapı ve kent kimliği ilişkisi: ankara kent merkezi örneği. I. Ulusal Ankara Üniversitesi Peyzaj Mimarlığı Kongresi, Ankara.
- Hansen, R., Rolf, W., Rall, E., Pauleit, S., Erlwein, S., Fohlmeister, S. 2016. Advanced urban green infrastructure planning and implementation – innovative approaches and strategies from european cities.
- Hepcan Ç., Hepcan Ş. 2018. Kentsel Yeşil altyapı analizi: Bornova örneği. *Mediterranean Agricultural Sciences*, 31(1), 37-43.
- Kef, F.Ş. 2015. Hobi bahçelerinin planlanması ve tasarımı: konya karatay karaaslan hobi bahçesi. Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Bartın.
- Koç, H. 2003. Daha yaşanabilir yerleşmeler arayışında kentsel tarım. TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, Planlama (1). İzmir. 37-38.
- Kılıç, H. 1995. İzmir kenti örneğinde kent küçük bahçeleri planlama olanakları üzerine araştırmalar, Yüksek lisans Tezi, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Ana Bilim Dalı, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- Kiper, T. Korkut, A. Üstün Topal, T. 2016. Mekânsal planlamada kadın dostu kent yaklaşımı. *İdil*, 5 (26).
- Marsh, P. Gartrell, G. Egg, G. Nolan, A. Cross, M. 2017. End-of-life care in a community garden: Findings From A Participatory Action Research Project In Regional Australia. *Health & Place*.
- Oğuz, D., 2000, Hobi Bahçeleri ve Avrupa Ülkelerinden Örnekler, *Ekin Dergisi*, sayı 14, p (93-97).
- Olafsson, A. S., Pauleit, S. 2018. Green surge final project report.
- Önder, S. Polat, A. T. 2008. Peyzaj tasarım süreci kapsamında konya kenti için yeni bir hobi bahçesi oluşturulması. *Selçuk Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 22(46).
- Pourias, J. Aubry, C. Duchemin, E. 2016. Is food a motivation for urban gardeners? multifunctionality and the relative importance of the food function in urban collective gardens of paris and montreal. *Agriculture And Human Values*, 33(2).
- Slätmo, E., Nilsson, K., Turunen, E. 2019. Implementing green infrastructure in spatial planning in europe land, 8, 62.
- Yasak, Ü., Özav, L., Akbay, M. 2020. Konut özellikleri ve kullanım pratikleri açısından uşak'ta hobi bahçelerinin incelenmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi* 25(44), 285-298.
- Yamane, T. 2001. Temel örnekleme yöntemleri. (Çev: Esin, A., Bakır, M.A., Aydın, C., Gürbüzsel, E.) *Literatür Yayıncılık*, İstanbul, 505.
- Yılmaz, H. Turgut, H. ve Demircan, N. 2006. Erzurum kent halkının hobi bahçesi hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi. *Atatürk Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, A (1), 96-110.
- Wolf, K. L., Lam, S. T. McKeen, J. K. Richardson, G. R. A. Van Den Bosch, M., & Bardekjian, A. C. 2020. Urban trees and human health: A scoping review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(12).

